

๒. คุณัญจกษัตตนิทเทส

อถ คุณัญจกษัตตนิทเทส วุฑฺฐติ :-

[๗]

สตโต **คุหาย** **พหุนาภินโน**
ติฏฺฐ **นโร** **โมहनสมิ** **ปคาโพห**
ทฺูเร **วิเวกา** **หิ** **ตถาวิโร** **โส**
กามา **หิ** **โลเก** **น** **หิ** **สุปฺปหาया.**

สตโต คุหาย พหุนาภินโนติ สตโตติ : หิ โข วุตฺตํ, อปิจ คุหา ตาว วุตตพฺพา. คุหา วุจฺจติ กายเ. กายเติ วา คุหาติ วา เทเหติ วา สนนฺเทเหติ วา นาวาติ วา วโถติ วา ฉฺชิตฺติ วา วมฺมิโกติ วา นีพฺนติ¹ วา นครนฺติ วา กุฏฺฐิตฺติ วา คณฺโฑติ วา กุมฺโภติ วา นาคฺคิตฺติ วา กายสฺเสตฺตํ อธิวจฺนํ. **สตโต คุหายนฺติ :** คุหาย สตโต วิสฺตโต อาสฺตโต ลคฺโค ลคฺคิตฺโต ปลฺลิพฺพุโร, ยถา ภิตฺติชฺชีเล วา นาคทฺนฺเต วา ภณฺฑ² สตฺตํ วิสฺตตํ อาสฺตตํ ลคฺคํ ลคฺคิตํ ปลฺลิพฺพุโร. เอวเมว คุหาย สตโต วิสฺตโต อาสฺตโต ลคฺโค ลคฺคิตฺโต ปลฺลิพฺพุโร. วุตฺตํ เหนฺตํ ภคฺวตา :-

รฺูเป โข ราธ โย ฉนฺโท โย ราโค ยา นนฺทึ ยา ตณฺหา เย อฺุပ္ยฺุปาทานา เจตฺโส อธิญฺ्ञานาภินเวसानุสยา, ตตฺร สตโต ตตฺร วิสฺตโต,³ ตสฺมา “สตโต”ติ วุจฺจติ. เวทนาย โข ราธ... สณฺณาย โข ราธ... สงฺขารेषฺสุ โข ราธ... วิญฺญาเณ โข ราธ โย ฉนฺโท โย ราโค ยา นนฺทึ ยา ตณฺหา เย อฺุပ္ยฺุปาทานา เจตฺโส อธิญฺ्ञานาภินเวसानุสยา, ตตฺร สตโต ตตฺร วิสฺตโต, ตสฺมา “สตโต”ติ วุจฺจติ. สตโตติ ลคฺคนาภินเวสนนฺติ สตโต คุหาย. **พหุนาภินโนติ :** พหุเกหิ กิเลเสหิ ฉนฺโน, ราเคน ฉนฺโน, โทเสน ฉนฺโน, โมหเนน ฉนฺโน, โกะเณน ฉนฺโน, อฺุปนฺนาเนน ฉนฺโน, มกฺเขเนน ฉนฺโน, ปพฺฟาเสน ฉนฺโน, อิสฺสาย ฉนฺโน, มจฺฉริเยเนน ฉนฺโน, มายาย ฉนฺโน, สาเจยฺเยเนน ฉนฺโน, ธมฺเมเนน ฉนฺโน, สารมฺเมเนน ฉนฺโน, มาเนเนน ฉนฺโน, อติมานเนน ฉนฺโน, มเทเนน ฉนฺโน, ปมาเทเนน ฉนฺโน, สพฺพกิเลเสหิ ... สพฺพทฺุจฺจริเตหิ ... สพฺพทฺุเรหิ ... สพฺพปริพฺฟาเหหิ ... สพฺพสนฺตาเปหิ ... สพฺพากุสลาภิสงฺขารेหิ ฉนฺโน วิฉนฺโน อฺุจฉนฺโน อวฺุโต นิวฺุโต โอวฺุโต⁴ ปิหิตฺโต ปฏฺิจฉนฺโน ปฏฺิกฺขฺชิโตติ สตโต คุหาย พหุนาภินโน.

ติฏฺฐ นโร โมहनสมิ ปคาโพหติ ติฏฺฐ นโรติ : ติฏฺฐนฺโต นโร. รตฺโต ราคฺวเสน ติฏฺฐติ, ทฺุฏฺุจฺโจ ทฺุสวเสน ติฏฺฐติ, มฺุโพห โมหวเสน ติฏฺฐติ, วินิพฺพุโร มานวเสน ติฏฺฐติ, ปฺรามญฺุจฺโจ ทฺุฏฺุจฺวิวเสน ติฏฺฐติ, วิกฺเขปคฺโต อฺุทฺุจฺจวเสน ติฏฺฐติ, อนิฏฺฐจฺงคฺโต วิจฺจิกฺจฉวเสน ติฏฺฐติ, ถามคฺโต อนฺุสยวเสน ติฏฺฐติ. เอวเมว ติฏฺฐ นโร.

วุตฺตํ เหนฺตํ ภคฺวตา : สนนฺติ ภิกฺขเว จกฺขุวิญฺญเญยยา รฺูปา อธิญฺ्ञา กนฺตา มนาปา ปิยรฺูปา กามฺุปฺสณฺหิตา รชฺนียา, ตถฺุจฺ ภิกฺขุ อภินนฺทติ อภิวทติ อชฺุโณสย ติฏฺฐติ. สนนฺติ ภิกฺขเว สไตวิญฺญเญยยา สทฺุทา...ฆานวิญฺญเญยยา คณฺธา...ชฺิวหาวิญฺญเญยยา รสา...กายวิญฺญเญยยา โผฏฺุจฺพฺพา...มโนวิญฺญเญยยา

¹ ก. นิตฺถนฺติ, ฉ.ม. นิตฺถนฺติ
² ฉ.ม. คณฺฑ
³ ก. ตตฺรวิสฺตโต
⁴ ก. โอวฺุโต

ธมฺมา อธิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรฺูปา กามฺฺปสฺสยฺหิตา รชฺนียา, ตถฺยเจ ภิกฺขเว อภินฺนุทฺติ อภิวทฺติ อชฺโฌสยสย ติฏฺฐจฺตีติ. เอวฺมปิ ติฏฺฐจฺ นโร.

วุดฺตํ เหนฺตํ ภควตฺตา : รฺูปฺฺปยํ วา ภิกฺขเว วิญฺญวณฺํ ติฏฺฐจฺมานํ ติฏฺฐจฺติ, รฺูปรารมฺมณํ รฺูปรปฺปติฏฺฐจฺ นนฺหุปรเสจฺนํ วุทฺธมฺิ วิรฺูฬฺหิ เวปรุลฺลํ อปรชฺชตฺติ. เวทฺนฺฺปยํ วา ภิกฺขเว... สยฺยญฺฺปยํ วา ภิกฺขเว ... สงฺขารรฺูปรยํ วา ภิกฺขเว วิญฺญวณฺํ ติฏฺฐจฺมานํ ติฏฺฐจฺติ, สงฺขารารมฺมณํ สงฺขารปรติฏฺฐจฺ นนฺหุปรเสจฺนํ วุทฺธมฺิ วิรฺูฬฺหิ เวปรุลฺลํ อปรชฺชตฺตีติ. เอวฺมปิ ติฏฺฐจฺ นโร.

วุดฺตมฺปิ เหนฺตํ ภควตฺตา : กพฺพิงฺกาเร เจ ภิกฺขเว อหาเร อตฺถิ ราโค, อตฺถิ นนฺทิ, อตฺถิ ตณฺหา, ปติฏฺฐจฺติ ตตฺถ วิญฺญวณฺํ วิรฺูฬฺหิ. ยตฺถ ปติฏฺฐจฺติ วิญฺญวณฺํ วิรฺูฬฺหิ, อตฺถิ ตตฺถ นามรฺูปรสฺสวากนฺติ. ยตฺถ อตฺถิ นามรฺูปรสฺสวากนฺติ, อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุทฺธมฺิ. ยตฺถ อตฺถิ สงฺขารานํ วุทฺธมฺิ, อตฺถิ ตตฺถ อายตฺตี ปฺนพฺภวาทินิพฺพตฺติ. ยตฺถ อตฺถิ อายตฺตี ปฺนพฺภวาทินิพฺพตฺติ, อตฺถิ ตตฺถ อายตฺตี ชาตฺติชฺรามรณํ. ยตฺถ อตฺถิ อายตฺตี ชาตฺติชฺรามรณํ, สยฺโสภนฺตํ ภิกฺขเว สรฺชํ สยฺสยฺยาสนฺติ วทามฺีติ. เอวฺมปิ ติฏฺฐจฺ นโร.

ผลฺเส เจ ภิกฺขเว อหาเร... มโนสยฺยเจตฺนาย เจ ภิกฺขเว อหาเร... วิญฺญวณฺเณ เจ ภิกฺขเว อหาเร อตฺถิ ราโค, อตฺถิ นนฺทิ, อตฺถิ ตณฺหา, ปติฏฺฐจฺติ ตตฺถ วิญฺญวณฺํ วิรฺูฬฺหิ. ยตฺถ ปติฏฺฐจฺติ วิญฺญวณฺํ วิรฺูฬฺหิ, อตฺถิ ตตฺถ นามรฺูปรสฺสวากนฺติ. ยตฺถ อตฺถิ นามรฺูปรสฺสวากนฺติ, อตฺถิ ตตฺถ สงฺขารานํ วุทฺธมฺิ. ยตฺถ อตฺถิ สงฺขารานํ วุทฺธมฺิ, อตฺถิ ตตฺถ อายตฺตี ปฺนพฺภวาทินิพฺพตฺติ. ยตฺถ อตฺถิ อายตฺตี ปฺนพฺภวาทินิพฺพตฺติ, อตฺถิ ตตฺถ อายตฺตี ชาตฺติชฺรามรณํ. ยตฺถ อตฺถิ อายตฺตี ชาตฺติชฺรามรณํ, สยฺโสภนฺตํ ภิกฺขเว สรฺชํ สยฺสยฺยาสนฺติ วทามฺีติ. เอวฺมปิ ติฏฺฐจฺ นโร.

โมहनสมิ ปคาโพหติ :

โมหนา วุจฺจนฺติ ปญฺจ กามคฺุณา. จกฺขุวิญฺญเวยฺยา รฺูปา อธิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรฺูปา กามฺฺปสฺสยฺหิตา รชฺนียา. สยฺสยฺยวิญฺญเวยฺยา สทฺทา... สขานวิญฺญเวยฺยา คนฺธา... ชิวฺหา วิญฺญเวยฺยา รสา... กายวิญฺญเวยฺยา โผฏฺฐพฺพทา อธิฏฺฐา กนฺตา มนาปา ปิยรฺูปา กามฺฺปสฺสยฺหิตา รชฺนียา. ก็การณา โมหนา วุจฺจนฺติ ปญฺจ กามคฺุณา ? เยภฺยเยน เทวมนฺุสสา ปญฺจสฺสุ กามคฺุณฺสฺสุ มฺฺยฺหนฺติ สมนฺฺยฺหนฺติ สมนฺฺยฺหนฺติ, มฺฺพฺหา สมนฺฺมฺพฺหา สมนฺฺมฺพฺหา อวิชฺชาย อนฺุทฺกตา อาวฺุตตา นิวฺุตตา โอวฺุตตา ปิหิตา ปฏฺิจจฺนฺนา ปฏฺิจฺชฺชิตา, ตํ การณา โมหนา วุจฺจนฺติ ปญฺจ กามคฺุณา. **โมहनสมิ ปคาโพหติ :** โมहनสมิ ปคาโพห โอคาโพห อชฺโฌคคาโพห นิมฺุคฺโคติ ติฏฺฐจฺ นโร โมहनสมิ ปคาโพห.

ทฺูเร วิเวกา หิ ตถาวโร สยฺสยฺยวิเวกาติ :

ตโย วิเวกา : กายวิเวโก จิตฺตวิเวโก อฺุปรวิเวโก. กตโม กายวิเวโก ? อิจฺ ภิกฺขุ วิวิตฺตํ เสนาสนํ ภชฺติ อรณฺญํ รุกฺขมฺูลํ ปพฺพตํ กนฺทํ คิริคฺุหนํ สฺุสานํ วนปรตฺถํ อพฺโภกาสํ ปลาลปฺุณฺชํ. กาเยน จ⁵ วิวิตฺโต วิหฺรติ. สยฺ เอโก คจฺจตฺติ, เอโก ติฏฺฐจฺติ, เอโก นิสฺสีทฺติ, เอโก เสยฺยํ กปฺเปติ, เอโก คามํ ปิณฺฑทฺาย ปวิสฺติ, เอโก ปฏฺิจฺกมฺติ, เอโก รโห นิสฺสีทฺติ, เอโก จงฺกมํ อธิฏฺฐจฺติ, เอโก จรฺติ วิหฺรติ อิริยติ วตฺตติ ปาเลติ ยเปติ ยาเปติ. อยํ กายวิเวโก.

กตโม จิตฺตวิเวโก ? ปจฺมํ ฉานํ สฺมาปฺนฺนสฺส นีวรณฺเหหิ จิตฺตํ วิวิตฺตํ โหติ. ทฺุติยํ ฉานํ สฺมาปฺนฺนสฺส วิตฺกฺกวิจาเรหิ จิตฺตํ วิวิตฺตํ โหติ. ตติยํ ฉานํ สฺมาปฺนฺนสฺส ปิตฺติยา จิตฺตํ วิวิตฺตํ โหติ. จตฺตุตฺถํ ฉานํ สฺมาปฺนฺนสฺส สฺขทฺุทฺเขหิ จิตฺตํ วิวิตฺตํ โหติ. อากาसानญฺายตฺนํ สฺมาปฺนฺนสฺส รฺูปรสฺสญฺาย ปฏฺิจฺชฺสยฺญฺาย นานตฺตสยฺญฺาย จิตฺตํ วิวิตฺตํ โหติ. วิญฺญวณฺญฺายตฺนํ สฺมาปฺนฺนสฺส

⁵ อ.ม. จ สทฺโท น ทิสฺสติ

อากาสาณญายตณสญญา ย จิตต์ วิวิตต์ โหติ. อากิณญญายตณ สสมาปนฺนสฺส วิญญาณญายตณสญญา ย จิตต์ วิวิตต์ โหติ. เวนสญญานาสนญญาตณ สสมาปนฺนสฺส อากิณญญายตณสญญา ย จิตต์ วิวิตต์ โหติ. โสตาปนฺนสฺส สกุกายทิฏฐิจิยา วิจิจิณฺญา ย สีสัพพตปรามาสา ทิฏฐานุสยา วิจิจิณฺญานุสยา, ตเททญฺเจหิ จ กิเลสเหติ จิตต์ วิวิตต์ โหติ. สกทาคามิสฺส โอฟาริกา กามราคสญโณชนา ปฏิฆสญโณชนา โอฟาริกา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา, ตเททญฺเจหิ จ กิเลสเหติ จิตต์ วิวิตต์ โหติ. อนาคามิสฺส อนุสหคตา กามราคสญโณชนา ปฏิฆสญโณชนา อนุสหคตา กามราคานุสยา ปฏิฆานุสยา, ตเททญฺเจหิ จ กิเลสเหติ จิตต์ วิวิตต์ โหติ. อรหโต รูปราคา อรูปราคา มานา อุทฺธจฺจา อวิชฺชาย มานานุสยา ภวราคานุสยา อวิชฺชานุสยา, ตเททญฺเจหิ จ กิเลสเหติ พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตหิ จิตต์ วิวิตต์ โหติ. อโย จิตฺตวิเวโก.

กตโม อูปตฺติวิเวโก ? อูปตฺติ วุจฺจนฺติ กิเลสา จ ชนฺธา จ อภิสงฺขารา จ. อูปตฺติวิเวโก วุจฺจติ อมตฺต นิพฺพานํ. โย สพฺพสงฺขารสมฺเถ สพฺพูปตฺติปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพานํ. อโย อูปตฺติวิเวโก.

กายวิเวโก จ วูปกฏฺจกายานํ⁶ เนกฺขมมาภิตานํ, จิตฺตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมเวทานปฺตตานํ, อูปตฺติวิเวโก จ นิรูปตฺตํ ปุคฺคตลนํ วิสงฺขารคตानํ.

ทฺูเร วิเวกา หนิตฺติ : โย โส เอรํ คฺุหายํ สตฺโต เอรํ พฺุเกหิ กิเลสเหติ ฉนฺโน เอรํ โมหนฺสมํ ปคาไฟฺุห, โส กายวิเวกาปิ ทฺูเร, จิตฺตวิเวกาปิ ทฺูเร, อูปตฺติวิเวกาปิ ทฺูเร วิทฺูเร สุวิทฺูเร น สนฺติเก น สามนฺตา อนาสนฺเน อนุปกฏฺเจ⁷. **ตถาวโรตฺติ :** ตถาวโร ตาทิสฺส ตสฺสณฺจิตฺโต ตปฺปการิ ตปฺปฏฺฐิกาคิ โย โส โมหนฺสมํ ปคาไฟฺุหติ ทฺูเร วิเวกา หนิตฺตาวโร โส.

กามา หนิ โลกเ น หนิ สฺุปรฺุพฺุหายาติ กามาติ : อุทฺุทานโต เทว กามา : วตฺุฏกามา จ กิเลสกามา จ.

กตเม วตฺุฏกามา ? มนาปิกา รูปรฺุา มนาปิกา สทฺุทา มนาปิกา คนฺุชา มนาปิกา รสา มนาปิกา โฝฏฺุจพฺุพา อตฺุถรณฺา ปาวฺุรณฺา ทาสีทาสา อเชพฺุกา กุกฺุฏฺุสฺุกรฺุา หตฺุถิกวาสฺุสวพฺุวา เขตฺุตฺุ วตฺุฏฺุ หิรณฺุณฺุ สุวณฺุณฺุ คามนิคมราชธานีโย รณฺุจณฺุจ ชนฺุปเท จ โภโส จ โภฏฺุจาคารณฺุจ, ยงฺุภิกฺุญฺุจ รชฺุณิยวตฺุฏฺุ วตฺุฏฺุ กามา. อปฺุจ อตฺุตีตา กามา อนาคตา กามา ปจฺุจฺุปรฺุณฺุา กามา, อชฺุณฺุตฺุตา กามา พหิทฺุทา กามา อชฺุณฺุตฺุตพหิทฺุทา กามา, หนิณา กามา มชฺุณฺุมิมา กามา ปณฺุตีตา กามา, อาปายิกิ กามา มานุสสิกา กามา ทิพฺุพา กามา ปจฺุจฺุปรฺุญฺุจิตฺา กามา นิมนฺุมิตา กามา อนิมนฺุมิตา กามา ปรมนิมนฺุมิตา กามา ปริคฺุคฺุหิตฺา กามา อปริคฺุคฺุหิตฺา กามา, มมายิตฺา กามา อมมายิตฺา กามา, สพฺุเพปฺิ กามา วจฺุรา ฐมฺุมา สพฺุเพปฺิ รูปรฺุา วจฺุรา ฐมฺุมา สพฺุเพปฺิ อรูปาวจฺุรา ฐมฺุมา, ตณฺุหาวตฺุฏฺุกา ตณฺุหารมฺุณฺุา กามนฺิยณฺุเจน รชฺุณิยณฺุเจน มทฺุณิยณฺุเจน กามา. อิเม วุจฺุจนฺุติ วตฺุฏฺุกามา.

กตเม กิเลสกามา ? ฉนฺุโท กาโม ธาโค กาโม ฉนฺุทธาโค กาโม, สงฺุภฺุไป กาโม ธาโค กาโม สงฺุภฺุปรฺุธาโค กาโม, โย กามะสุ กามจฺุฉนฺุโท กามธาโค กามนฺุหนฺุท กามตณฺุหา กามเสนฺุเห กามปริพฺุาเห กามมฺุจฺุฉา กามชฺุณฺุณฺุสณฺุ กามโฆ กามโยโค กามฺุปรฺุาทานํ กามจฺุฉนฺุทหนิวัรณฺุ.

⁶ ฉ.ม. วิเวกฏฺุจกายานํ

⁷ สฺุ. ววณฺุเจ, ฉ.ม. วิเวกฏฺุเจ

อททลั กาม เต มุลล์   สงกปฺปา กาม ชายสิ
น ตั สงกปฺปยิสสามิ   เอวํ กาม น โหหีสิตี.

อิเม วุจฺจนฺติ กิเลสกามา. **โลเกติ** : อปายโลเก มนุสฺสโลเก เทวโลเก, ขนฺธโลเก ธาตุโลเก
อายตนโลเก. **กามา หิ โลเก น หิ สุปฺปหายาติ** : กามา หิ โลเก ทุปฺปหายา ทุจฺจชา ทุปฺปริจฺจชา⁸
ทฺนุณิมมทยา ทฺนุณิเวจฺยา ทฺนุพฺพิณิเวจฺยา ทฺตฺตรา ทฺปฺปตรา ทฺสฺสมตฺติกฺกมา ทฺนุพฺพิณิวตฺตาติ กามา หิ โลเก
น หิ สุปฺปหายา. เตนาห ภควา :-

สฺตฺโต คฺหายํ พฺนุณาภินฺโน
ติฏฺฐํ นโร โมहनสมิํ ปคาไฟฺห
ทฺนุเร วิเวกา หิ ตถาวิวโธ โส
กามา หิ โลเก น หิ สุปฺปหายาติ.

[๘]

อิจฺฉานิทานา ภวสาดพฺพธา
เต ทุปฺปมฺญฺจา น หิ อณฺณโมกฺขา
ปจฺฉา ปฺนเร วาปี อเปกฺขมานา
อิเมว กามे ปฺริเมว ชปฺป.

อิจฺฉานิทานา ภวสาดพฺพธาติ อิจฺฉาติ : วุจฺจติ ตณฺหา. โย ราโค สาราคิ อณฺนโย อณฺโรโธ
นฺนุหิ นนฺทิราโค จิตฺตสฺส สาราคิ อิจฺฉา มุจฺฉา อชฺโฌสนันํ เคโธ ปลิเคโธ สงฺโค ปงฺโก เอชา มายา ชนิกา
สณฺชนนี สิปฺพินี ชาลินี สริตา วิสฺตติกา สุตฺตํ วิสฺฐา อายฺยฺหนี⁹ ทฺตฺติยา ปณฺธิ ภวเนตฺติ วนํ วนโถ สนฺถโว
เสนฺโห อเปกฺขา ปฏฺวิพฺนุ อาสา อาสีสนา อาสีสิตฺตตฺตํ ฐฺปาสา สทฺทฺทาสา คนฺธาสา รสาสา โผฏฺจพฺพาสา
ลาภาสา ธนาสา ปฺตฺตฺตาสา ชีวิตฺตาสา ชปฺปา ปชปฺปา อภิชปฺปา ชปฺปนา ชปฺปิตฺตตฺตํ โลลฺลฺลฺล
โลลฺล
โลลฺล
ปฺตฺตฺตนา ปิหนฺนา สมฺปฺตฺตฺตนา กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา, ฐฺปตณฺหา อฐฺปตณฺหา นิโรธตณฺหา,
ฐฺปตณฺหา สทฺทตณฺหา คนฺธตณฺหา รสตณฺหา โผฏฺจพฺพตณฺหา ฐฺมมตณฺหา, โยโฆ โยโค คนฺโถ อฺปาทานํ
อวรรณํ นีวรรณํ ฉนฺนํ พนฺธนํ อฺปกฺกิลฺโส อณฺสโย ปฺริยฺยฺจฺฉานํ ลตา เววิจฺจํ ทฺกฺขมฺมุลํ ทฺกฺขนิตานํ
ทฺกฺขปฺปภาโว มारฺปาโส มारฺพพิสํ มारฺวิสโย ตณฺหานํ ตณฺหาชาลํ ตณฺหากทฺทูลํ ตณฺหาสมฺมุทฺโต
อภิชฺมา โลโภ อกฺสฺลมฺมุลํ. **อิจฺฉานิทานาติ** : อิจฺฉานิทานกา อิจฺฉาเหตุกา อิจฺฉาปจฺจยา อิจฺฉาการณา
อิจฺฉาปภวาติ อิจฺฉานิทานา.

ภวสาดพฺพธาติ เอกํ ภวสาดํ : สฺฐา เวทนา. เทว ภวสาดานิ : สฺฐา จ เวทนา อิฏฺฐยฺจ วตฺถุ.
ตีณิ ภวสาดานิ : โยพฺพณฺณํ อารโศยํ ชีวิตํ. จตฺตารี ภวสาดานิ : ลาโภ ยโส ปสฺสา สฺขํ. ปญฺจ
ภวสาดานิ : มนาปิกา ฐฺปา มนาปิกา สทฺทา มนาปิกา คนฺธา มนาปิกา รสา มนาปิกา โผฏฺจพฺพา. ฉ
ภวสาดานิ : จกฺขฺสมฺปทา โสตฺสมฺปทา ฆานสมฺปทา ชีวฺหาสมฺปทา กายสมฺปทา มโนสมฺปทา

⁸ ฉ.ม. ทุจฺจชฺชา ทุปฺปริจฺจชฺชา

⁹ ฉ.ม. อายฺยฺหนี

¹⁰ ก. ปฺจฺฉณฺจิกตา

ภวศาสตร์พหุตา, สุขาย เวทนาย พหุตา¹¹, อัญญสมี วตถุสมี พหุตา, โยพพญญเ พหุตา, อาโรคเย พหุตา, ซีวีเต พหุตา, ลาภา พหุตา, ยเส พหุตา, ปัสสาย พหุตา, สุขเข พหุตา, มนาปิเกสุ ฐเปสุ พหุตา, สหุเทสุ... คนุเธสุ... รเสสุ...มนาปิเกสุ โฝญุจพเพสุ พหุตา, จกขุสมปทาย พหุตา โสตสมปทาย...ฆานสมปทาย... ชิวิหาสมปทาย... กายสมปทาย... มโนสมปทาย พหุตา วิพพทตา อพพทตา ลคคา ลคคิตา ปลิพทตาติ อัจฉานิทานา ภวศาสตร์พหุตา.

เต ทุปฺปมฺญจา น ทิ อญฺญโมกฺขชาติ : เต วา ภวศาสตร์วตถุ ทุปฺปมฺญจา, สตฺตา วา เอตฺโต ทุมฺไมจยา. กถํ เต ภวศาสตร์วตถุ ทุปฺปมฺญจา ? สุขาย เวทนา ทุปฺปมฺญจา, อัญฺจํ วตถุ ทุปฺปมฺญจํ, โยพพญญณํ ทุปฺปมฺญจํ, อาโรคยํ ทุปฺปมฺญจํ, ซีวิทํ ทุปฺปมฺญจํ, ลาภา ทุปฺปมฺญจโ, ยเส ทุปฺปมฺญจโ, ปัสสา ทุปฺปมฺญจา, สุขํ ทุปฺปมฺญจํ, มนาปิกา ฐปา ทุปฺปมฺญจา, มนาปิกา สหุทา... คนุธา... รสา... โฝญุจพพา ทุปฺปมฺญจา, จกขุสมปทา ทุปฺปมฺญจา, โสตสมปทา... ฆานสมปทา... ชิวิหาสมปทา... กายสมปทา... มโนสมปทา ทุปฺปมฺญจา ทุมฺไมจยา ทุปฺปมฺไมจยา ทุนฺนิเวจยา ทุพฺพินิเวจยา. ทุตฺตรา ทุปฺปตรา ทุสฺสมตฺติกฺกมา ทุพฺพินิวตฺตา. เอวฺนเต ภวศาสตร์วตถุ ทุปฺปมฺญจา.

กถํ สตฺตา เอตฺโต ทุมฺไมจยา ? สุขาย เวทนาย สตฺตา ทุมฺไมจยา, อัญฺจสฺมา วตถุสฺมา ทุมฺไมจยา, โยพพญญนา ทุมฺไมจยา, อาโรคยา ทุมฺไมจยา, ซีวิตา ทุมฺไมจยา, ลาภา ทุมฺไมจยา, ยสา ทุมฺไมจยา, ปัสสาย ทุมฺไมจยา, สุขาย ทุมฺไมจยา, มนาปิเกหิ ฐเปหิ ทุมฺไมจยา, มนาปิเกหิ สหุเทหิ... คนุเธหิ... รเสหิ... โฝญุจพเพหิ ทุมฺไมจยา, จกขุสมปทาย ทุมฺไมจยา, โสตสมปทาย... ฆานสมปทาย... ชิวิหาสมปทาย... กายสมปทาย... มโนสมปทาย ทุมฺไมจยา ทุปฺปมฺไมจยา. ทุรุทฺตรา ทุสฺสมุทฺตรา ทุพฺพุญฺจาปยา ทุสฺสมุญฺจาปยา ทุนฺนิเวจยา ทุพฺพินิเวจยา ทุตฺตรา ทุปฺปตรา ทุสฺสมตฺติกฺกมา ทุพฺพินิวตฺตา. เอวํ สตฺตา เอตฺโต ทุมฺไมจยาติ เต ทุปฺปมฺญจา.

น ทิ อญฺญโมกฺขชาติ : เต อตฺตนา ปลิปลิปนฺนา น สกฺโกนฺติ ปริ ปลิปลิปนฺนํ อฺทฺตริตฺติ. วุตฺตํ เหนฺตํ ภควตา : โส วต จฺนฺท อตฺตนา ปลิปลิปนฺโน ปริ ปลิปลิปนฺนํ อฺทฺตริสฺสตีติ เหนฺตํ จานํ วิชฺชตี. โส วต จฺนฺท อตฺตนา อทฺนฺโต อวิเนโต อปรินิพฺพุโต ปริ ทเมสฺสตี วิเนสฺสตี ปรินิพฺพาเปสฺสตีติ เหนฺตํ จานํ วิชฺชตีติ. เอวํปิ น ทิ อญฺญโมกฺขา.

อถ วา นตฺถญฺโถ โกจฺจิ โม่เจตา, เต ยทิ มฺญเจยฺยํ, สเกน ธาเมน สเกน พเลน สเกน วิริเยน สเกน ปรรุกฺกเมน สเกน ปุริสธามาเนน สเกน ปุริสพเลน สเกน ปุริสวิริเยน สเกน ปุริสปรรุกฺกเมน อตฺตนา สมฺมาปฺปฏิปทํ อญฺโหลมปฺปฏิปทํ อปฺจจฺนีกปฺปฏิปทํ อนฺวตฺถปฺปฏิปทํ ฆมฺมานุฆมฺมปฺปฏิปทํ ปฺปฏิปชฺชมานา มฺญเจยฺยณฺติ. เอวํปิ น ทิ อญฺญโมกฺขา.

วุตฺตํ เหนฺตํ ภควตา :-

นาหํ สหิสฺสสามิ¹² ปโมจนาย
กถํกถี โธตก กญฺจ โลก
ฆมฺมญฺจ เสฏฺฐจํ อภิชานมาโน

¹¹ อ.ม. สัตพหุตา

¹² ก. สมิสสามิ

เอวํ ตูวํ โอฆมิมํ ตเรสีติ.

เอวมปิ น หิ อญญโมกฺขา.

วุตฺตํ เหตุํ ภควตา :-

อตุตฺตนา หิ กตํ ปาปํ

อตุตฺตนา สงฺกิลิสุสฺสตี

อตุตฺตนา อกตํ ปาปํ

อตุตฺตนา วิสุขุณฺณตี

สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ

นาถฺยโณ อญฺญํ วิโสธเยตี.

เอวมปิ น หิ อญญโมกฺขา.

วุตฺตํ เหตุํ ภควตา “เอวเมว โข, พุราหฺมณ ติฏฺฐเตว นิพฺพานํ, ติฏฺฐตี นิพฺพานคามีมคฺโค, ติฏฺฐจามหํ สมหาเปตฺตา. อถ จ ปน มม สวากา มยา เอวํ โอรทียมานา เอวํ อนุสาธียมานา อปฺเปกฺจเจ อจฺจนฺตนิฏฺฐํ นิพฺพานํ อาราธเนตี, เอกฺจเจ นาราธเนตี, เอตถ ญฺยานํ พุราหฺมณ กโรมิ, มคฺคกฺขายี พุราหฺมณ ตถาคโต, มคฺคํ พุทฺโธ อจฺจิกฺขตี, อตุตฺตนา ปฏฺิพฺชฺชมานา มุญฺเจยฺยนุ”ตี. เอวมปิ น หิ อญญโมกฺขาตี เต พุทฺโธ มุญฺจา น หิ อญญโมกฺขา.

ปจฺฉา ปุเร วาปิ อเปกฺขมานาตี : ปจฺฉา วุจฺจตี อนาคตํ, ปุเร วุจฺจตี อตีตํ. อปิ จ อตีตํ อุตฺตํ อนาคตญฺจ ปจฺฉุทฺตญฺจ ปจฺฉา, อนาคตํ อุตฺตญฺจ ปจฺฉุทฺตญฺจ ปุเร.

กถํ ปุเร อเปกฺขํ กโรตี ? “เอวํวูป อโหสี อตีตมทฺธานนุ”ตี ตตถ นนฺทํ สมนฺวาคเมตี.¹³ “เอวํเวทโน อโหสี... เอวํสญฺโณ อโหสี... เอวํสงฺขารโ อโหสี... เอวํวิญฺญาโน อโหสี อตีตมทฺธานนุ”ตี ตตถ นนฺทํ สมนฺวาคเมตี. เอวมปิ ปุเร อเปกฺขํ กโรตี.

อถ วา “อิตี เม จกฺขุ อโหสี อตีตมทฺธานํ อิตี รูปา”ตี ตตถ ฌนฺทราคปฏฺิพฺทํ โหตี วิญฺญาณํ. ฌนฺทราคปฏฺิพฺทตฺตา วิญฺญาณสุสฺส ตทฺทินนฺทตี, ตทฺทินนฺทนฺโต เอวมปิ ปุเร อเปกฺขํ กโรตี. อิตี เม สโต อโหสี อตีตมทฺธานํ อิตี สทฺทาตี... อิตี เม ฆานํ อโหสี อตีตมทฺธานํ อิตี คนฺธาตี... อิตี เม ชิวฺหา อโหสี อตีตมทฺธานํ อิตี รสาตี... อิตี เม กาโย อโหสี อตีตมทฺธานํ อิตี โผฏฺจพฺพาที... “อิตี เม มโน อโหสี อตีตมทฺธานํ อิตี ธมฺมา”ตี ตตถ ฌนฺทราคปฏฺิพฺทํ โหตี วิญฺญาณํ, ฌนฺทราคปฏฺิพฺทตฺตา วิญฺญาณสุสฺส ตทฺทินนฺทตี, ตทฺทินนฺทนฺโต เอวมปิ ปุเร อเปกฺขํ กโรตี.

อถ วา ยานิสฺส ตานิ ปุพฺเพ มาตุคฺคาเมน สุทฺธิ หสิตลปิตกัปปิตานิ ตทฺสสาเทตี, ตํ นิคาเมตี, เตน จ วิตฺตี อปฺชฺชตี. เอวมปิ ปุเร อเปกฺขํ กโรตี.

กถํ ปจฺฉา อเปกฺขํ กโรตี ? “เอวํวูป สียํ อนาคตมทฺธานนฺตี ตตถ นนฺทํ สมนฺวาคเมตี. “เอวํเวทโน สียํ... เอวํสญฺโณ สียํ... เอวํสงฺขารโ สียํ... เอวํวิญฺญาโน สียํ อนาคตมทฺธานนุ”ตี ตตถ นนฺทํ สมนฺวาคเมตี. เอวมปิ ปจฺฉา อเปกฺขํ กโรตี.

อถ วา “อิตี เม จกฺขุ สียา อนาคตมทฺธานํ อิตี รูปา”ตี อปฺปฏิลทฺตสุสฺส ปฏฺิลลาภาย จิตฺตํ ปณฺิทตี, เจตโต ปณฺิธานปจฺจยา ตทฺทินนฺทตี, ตทฺทินนฺทนฺโต เอวมปิ ปจฺฉา อเปกฺขํ กโรตี. อิตี เม สโต สียา อนาคตมทฺธานํ อิตี สทฺทาตี... อิตี เม ฆานํ สียา อนาคตมทฺธานํ อิตี คนฺธาตี... อิตี เม ชิวฺหา สียา อนาคตมทฺธานํ อิตี รสาตี... อิตี เม กาโย สียา อนาคตมทฺธานํ อิตี โผฏฺจพฺพาที... “อิตี เม มโน สียา

¹³ อ.ม. สมนฺวานเนตี. เอวมปิ

อนาคตมทธานัน อิติ ธมฺมา”ติ อปฺปฏิลทฺธสฺส ปฏฺฐิลาภาย จิตฺตํ ปณฺทิตฺติ. เจตฺโส ปณฺธานปจฺจยา ตทกฺกิณฺนทฺติ, ตทกฺกิณฺนทฺนโต เอวมฺปิ ปจฺจยา อเปกฺขํ กโรตีติ.

อถ วา “อิมินาหํ สีเลน วา วเตน วา ตเปน วา พุรฺหมจฺริเยน วา เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺจโตโร วา”ติ อปฺปฏิลทฺธสฺส ปฏฺฐิลาภาย จิตฺตํ ปณฺทิตฺติ, เจตฺโส ปณฺธานปจฺจยา ตทกฺกิณฺนทฺติ. ตทกฺกิณฺนทฺนโต เอวมฺปิ ปจฺจยา อเปกฺขํ กโรตีติ ปจฺจยา ปุเร วาปิ อเปกฺขมานา.

อิเมว กามะ ปุริเมว ชปฺปนฺติ อิเมว กามะติ : ปจฺจปฺปนฺเน ปญฺจ กามคฺุณฺเ อิจฺฉนฺตา สาทิยนฺตา ปตฺถยนฺตา ปิหยนฺตา อภิชปฺปนฺตา. ปุริเมว ชปฺปนฺติ อตีเต ปญฺจ กามคฺุณฺเ ชปฺปนฺตา ปชปฺปนฺตา อภิชปฺปนฺตาติ อิเมว กามะ ปุริเมว ชปฺปิ. เตนาห ภควา :-

อิจฺฉานิทานา ภวสาตพฺพธา
เต ทุปฺปมฺญจฺจา น หิ อญฺญโมกฺขา
ปจฺจยา ปุเร วาปิ อเปกฺขมานา
อิเมว กามะ ปุริเมว ชปฺปนฺติ.

[๙] **กามะสุ คิทฺธา ปสฺตา ปมฺพฺหา
อวทานิยา เต วิสเม นิวิฏฺฐา
ทกฺขฺปนฺตีตา ปริเทวยนฺติ
กิสฺสุ ภวิสฺสามิ อิตฺโต จฺตาสะ.**

กามะสุ คิทฺธา ปสฺตา ปมฺพฺหาติ กามาติ : อุกฺททานโต เทว กามา : วตฺถุกามา จ กิละสกา มา จ ... อิเม วุจฺฉนฺติ วตฺถุกามา... อิเม วุจฺฉนฺติ กิละสกา มา. เคโร วุจฺฉติ ตณฺหา. โย ราโค สาราโค... อภิชฺฉมา โลภो อกฺุสลมฺมูลํ. กิละสกาเมเน วตฺถุกาเมสุ รัตฺตา คิทฺธา คิตฺตา มุจฺฉิตา อชฺุโณสนฺนา¹⁴ ลคฺคา ลคฺคิตา ปลิพฺพฺพธาติ กามะสุ คิทฺธา.

ปสฺตาติ : เยปิ กามะ เอสนฺติ คเวสนฺติ ปริเยสนฺติ ตจฺจวิตฺตา ตพฺพฺพฺหุลา ตคฺคฺรูกา ตนฺนินฺนา ตปฺโปณฺนา ตปฺปพฺภารา ตทกฺกิมฺมุตฺตา ตทกฺกิปเตยฺยา, เตปิ กามปสฺตา. เยปิ ตณฺหาเวสเนน รุเป เอสนฺติ คเวสนฺติ ปริเยสนฺติ... สทฺเท... คนฺเธ... รเส... โณฏฺจพฺเพ เอสนฺติ คเวสนฺติ ปริเยสนฺติ. ตจฺจวิตฺตา ตพฺพฺพฺหุลา ตคฺคฺรูกา ตนฺนินฺนา ตปฺโปณฺนา ตปฺปพฺภารา ตทกฺกิมฺมุตฺตา ปเตยฺยา, ตทกฺกิตฺเตปิ กามปสฺตา. เยปิ ตณฺหาเวสเนน รุเป ปฏฺฐิภานฺติ... สทฺเท... คนฺเธ รเส... โณฏฺจพฺเพ ปฏฺฐิภานฺติ ตจฺจวิตฺตา ตพฺพฺพฺหุลา ตคฺคฺรูกา ตนฺนินฺนา ตปฺโปณฺนา ตปฺปพฺภารา ตทกฺกิมฺมุตฺตา ตทกฺกิปเตยฺยา, เตปิ กามปสฺตา. เยปิ ตณฺหาเวสเนน รุเป ปริภุชฺชนฺติ... สทฺเท... คนฺเธ... รเส... โณฏฺจพฺเพ ปริภุชฺชนฺติ ตจฺจวิตฺตา ตพฺพฺพฺหุลา ตคฺคฺรูกา ตนฺนินฺนา ตปฺโปณฺนา ตปฺปพฺภารา ตทกฺกิมฺมุตฺตา ตทกฺกิปเตยฺยา, เตปิ กามปสฺตา. ยถา กลหการโก กลหปสฺสูโต, กมฺมการโก กมฺมปสฺสูโต, โคจเร จรฺนโต โคจรปสฺสูโต, ฉายี ฉานปสฺสูโต. เอวเมว เยปิ กามะ เอสนฺติ คเวสตี ปริเยสนฺติ, ตจฺจวิตฺตา ตพฺพฺพฺหุลา ตคฺคฺรูกา ตนฺนินฺนา ตปฺโปณฺนา ตปฺปพฺภารา ตทกฺกิมฺมุตฺตา ตทกฺกิปเตยฺยา, เตปิ กามปสฺตา. เยปิ ตณฺหาเวสเนน รุเป เอสนฺติ คเวสนฺติ ปริเยสนฺติ... สทฺเท... คนฺเธ... รเส... โณฏฺจพฺเพ เอสนฺติ คเวสนฺติ ปริเยสนฺติ ตจฺจวิตฺตา ตพฺพฺพฺหุลา ตคฺคฺรูกา ตนฺนินฺนา ตปฺโปณฺนา ตปฺปพฺภารา

¹⁴ ก. อชฺุโณสนฺนา

ตทิมุตตา ตทิปเตยยา เตปี กามปสุตา. เยปี ตณฺหาวเสน รูปे ปฏิภนฺติ... สทฺเท... คนฺเ... รเส... ไผฏฺจพฺเพ ปฏิภนฺติ ตจฺจริตา ตพฺพหุลา ตคฺครุกา ตนฺนินฺนา ตปฺโปณา ตปฺปพฺภारा ตทิมุตตา ตทิปเตยยา, เตปี กามปสุตา. เยปี ตณฺหาวเสน รูปे ปริภุชฺชนฺติ... สทฺเท... คนฺเ... รเส... ไผฏฺจพฺเพ ปริภุชฺชนฺติ ตจฺจริตา ตพฺพหุลา ตคฺครุกา ตนฺนินฺนา ตปฺโปณา ตปฺปพฺภारा ตทิมุตตา ตทิปเตยยา, เตปี กามปสุตา.

ปมฺพหฺทาติ : เยภุยฺเยน เทวมนุสฺสา ปญฺจสุ กามคฺเณสุ มฺยหนฺติ สมฺมมฺยหนฺติ สมฺปมฺยหนฺติ มฺพฺหา สมฺมมฺพฺหา สมฺปมฺพฺหา, อวิชฺชาย อนฺธิกฺตา อาวฺตา นิวฺตา โอบฺตา ปิหิตา ปฏฺิจฺจณฺนา ปฏฺิกุชฺชิตาติ. กาเมสุ คิทฺธา ปสุตา ปมฺพฺหา.

อวทานิยา เต วิสเม นิวิฏฺฐาติ อวทานิยาติ : อวคฺจฺจณฺตีติ¹⁵ อวทานิยา, มจฺจริโนปิ วุจฺจณฺติ อวทานิยา, พุทฺธานํ พุทฺธสวากานํ¹⁶ วจฺนํ พุยฺปฺปถํ เทสนํ อนฺุสฺสิฏฺฐี นาทิยนฺตีติ อวทานิยา.

กถํ อวคฺจฺจณฺตีติ อวทานิยา ? อวคฺจฺจณฺตีติ นิรยํ คจฺจณฺติ, ติรจฺจณฺโยเนี คจฺจณฺติ, ปิตฺติวิสยํ คจฺจณฺตีติ, เหวํ อวคฺจฺจณฺตีติ อวทานิยา.

กถํ มจฺจริโน วุจฺจณฺติ อวทานิยา ? ปญฺจ มจฺจริยานิ : อาวาสมจฺจริยํ กุลมจฺจริยํ, ลาภมจฺจริยํ วณฺณมจฺจริยํ ฌมฺมมจฺจริยํ. ยํ เหวรูปํ มจฺจริยํ มจฺจรายนา มจฺจรายิตตตํ เววิจฺจํ กทริยํ กฏฺุกญฺจกฺตา อคฺคฺคิหิตตตํ จิตฺตสฺส. อิทํ วุจฺจติ มจฺจริยํ. อปิจฺจ ชนฺธมจฺจริยมฺปิ มจฺจริยํ, ฌาตุมจฺจริยมฺปิ มจฺจริยํ, อายตนมจฺจริยมฺปิ มจฺจริยํ คาโห. อิทํ วุจฺจติ มจฺจริยํ. อิมินา มจฺจริเยน อวทญฺญตฺตาย สมฺนนาคตา ชนา ปมฺตฺตา. เหวํ มจฺจริโน วุจฺจณฺติ อวทานิยา.

กถํ พุทฺธานํ พุทฺธสวากานํ วจฺนํ พุยฺปฺปถํ เทสนํ อนฺุสฺสิฏฺฐี นาทิยนฺตีติ อวทานิยา ? พุทฺธานํ พุทฺธสวากานํ วจฺนํ พุยฺปฺปถํ เทสนํ อนฺุสฺสิฏฺฐี นาทิยนฺติ น สฺสุสฺสนฺติ, น โสถํ โอทหนฺติ, น อญฺญา จิตฺตํ อฺุภุชฺเชนฺติ อนฺุสฺสวา อวจนฺกรา ปฏฺิโลมวฺตฺติโน, อญฺญเณว มฺขํ กโรนฺติ. เหวํ พุทฺธานํ พุทฺธสวากานํ วจฺนํ พุยฺปฺปถํ เทสนํ อนฺุสฺสิฏฺฐี นาทิยนฺตีติ อวทานิยาติ อวทานิยา.

เต วิสเม นิวิฏฺฐาติ : วิสเม กายกมฺเม นิวิฏฺฐา, วิสเม วจฺจกมฺเม นิวิฏฺฐา, วิสเม มโนกมฺเม นิวิฏฺฐา, วิสเม ปาณาติปาเต นิวิฏฺฐา, วิสเม อทินฺนาทาเน นิวิฏฺฐา, วิสเม กาเมสุมิจฺจจาเร นิวิฏฺฐา, วิสเม มุสฺสวาเท นิวิฏฺฐา, วิสมาย ปิสฺสุณาย วาจาเย นิวิฏฺฐา, วิสมาย ฌรฺุสฺสาย วาจาเย นิวิฏฺฐา, วิสเม สมฺผปฺปลาเป นิวิฏฺฐา, วิสมาย อภิชฺฌมาย นิวิฏฺฐา, วิสเม พยาปาเท นิวิฏฺฐา, วิสมาย มิจฺจาทิฏฺฐิจิยา นิวิฏฺฐา, วิสเมสุ สงฺขาเรสุ นิวิฏฺฐา, วิสเมสุ ปญฺจสุ กามคฺเณสุ นิวิฏฺฐา, วิสเมสุ ปญฺจสุ นีวรเณสุ นิวิฏฺฐา วินิวิฏฺฐา¹⁷ (วิสมาย เจตนาย... วิสมาย ปตฺถนาย... วิสมาย ปณฺธิยา นิวิฏฺฐา วินิวิฏฺฐา)^{๑๓} ปติฏฺฐิตา, อลฺลีนา อฺุปกฺตา อชฺโฆสฺสิตา อชฺโหมตฺตา ลคฺคา ลคฺคิตา ปลิพฺพหฺทาติ อวทานิยา เต วิสเม นิวิฏฺฐา.

¹⁵ ก. อวคฺจฺจณฺติ

¹⁶ ฉ.ม. สวากานํ

¹⁷ - ๓ ฉ.ม. อยํ ปาโใจ น ทิสฺสติ

ทุกขุปนิตา ปริเทวณุตติ ทุกขุปนิตาติ : ทุกขุปนิตา ทุกขุปปตดา ทุกขสมปตดา
 ทุกขุปคตา, มารูปตดา มารสมปตดา มารูปคตา, มรณูปตดา มรณสมปตดา มรณูปคตาติ
 ทุกขุปนิตา. **ปริเทวณุตติ** : ลปนติ ลาลปนติ¹⁸ โสจณติ กิลมณติ ปริเทวณติ อูรตดาพี กนุทนต์ติ สมไมหัง
 อาปชชุนตติติ ทุกขุปนิตา ปริเทวณุตติ.

กีสู ภวิสสาม อิตโต จุตตา เสติ : อิตโต จุตตา กีสู¹⁹ ภวิสสาม : เนรยิกา ภวิสสาม, ตีรจฉานโยนิกา
 ภวิสสาม, ปิตติวิสัยิกา ภวิสสาม, มนุสสา ภวิสสาม, เทวา ภวิสสาม, รุปี ภวิสสาม, อรูปี ภวิสสาม,
 สญญี ภวิสสาม, อสญญี ภวิสสาม, เนวสญญีนาสญญี ภวิสสาม “ภวิสสาม นุ ไช มยั อนาคตมทธานัน,
 น นุ ไช ภวิสสาม อนาคตมทธานัน, กิ นุ ไช ภวิสสาม อนาคตมทธานัน, กถัน นุ ไช ภวิสสาม
 อนาคตมทธานัน, กิ หุตวา กิ ภวิสสาม นุ ไช มยั อนาคตมทธานน”ติ สัสยปทขนนา²⁰ วิมตีปทขนนา
 เทวพุกชาตา ลปนติ ลาลปนติ โสจณติ กิลมณติ ปริเทวณติ อูรตดาพี กนุทนต์ติ สมไมหัง อาปชชุนตติติ
 กีสู ภวิสสาม อิตโต จุตตาเส. เตเนาห ภควา :-

กาเมสุ คิทธา ปสุตา ปมูพพา
 อวทานิยา เต วิสเม นิวิฏฐา
 ทุกขุปนิตา ปริเทวณุตติ
 กีสู ภวิสสาม อิตโต จุตตาเสติ.

[๑๐]

ตสฺมา หิ สิกฺขเขตฺ อีเรว ชนฺตฺ
ยงฺกิลฺลิจิ ชญฺญา วิสมนฺติ โลกเ
น ตสฺส เหตุ วิสมํ จเรยฺย
อปฺปณฺหิตํ ชีวิตมาหุ ธีรา.

ตสฺมา หิ สิกฺขเขตฺ อีเรว ชนฺตฺติ ตสฺมาติ : ตสฺมา ตํการณา ตํเหตุ ตปฺปจฺจยา ตํนิทานา เอตํ
 อาทีนํ สมฺปสฺสมาโน กาเมสุตติ ตสฺมา. **สิกฺขเขตฺาติ** : ติสฺโส สิกฺขา : อธิสฺลสิกฺขา, อธิจิตฺตสิกฺขา,
 อธิปญฺญาสิกฺขา.

กตมา อธิสฺลสิกฺขา ? อธิ ภิกฺขุ สีสฺวา โหติ, ปาติโมกฺขสํวรํสูโต วิหริติ อาจารย์โคจรสมฺปนฺโน,
 อณุมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภายทสฺสาวิ, สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสุ. ชุทฺทโก สีสฺกขนฺโ, มหฺนโต สีสฺกขนฺโ,
 สีสฺ ปติฏฺฐา, อาทิ จรณํ สยโม สํโร, มุขํ²¹ ปมุขํ กุสลาณํ ฌมฺมานํ สมာปตฺติยา. อยํ อธิสฺลสิกฺขา.

กตมา อธิจิตฺตสิกฺขา ? อธิ ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกฺุสเลหิ ฌมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจาร์ วิเวกฺขํ
 ปิติสฺขํ ปจฺมํ ฌานํ อฺุปสมฺปชฺช วิหริติ. วิตกฺกวิจาร์ณํ อฺุปสมฺมา อชฺฉตฺตํ สมฺปสาทณํ เจตโส เอโกทิกาวํ
 อวิตกฺกํ อวิจาร์ สมาริซํ ปิติสฺขํ ทุตฺยํ ฌานํ อฺุปสมฺปชฺช วิหริติ. ปิตฺติยา จ วิราคา อฺุเปกฺขโก จ วิหริติ,

¹⁸ ส. สลลปนติ

¹⁹ อ.ม. กิ

²⁰ อ.ม. สัสยปทขนนา

²¹ - ๑ อ.ม. โมกข์ ปาโมกข์

สโต ๑ สมฺปชาโน สุขญจ กาเยน ปฏิสฺสเวเทติ. ยนฺตํ อริยา อัจฺฉินฺติ “อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี”ติ ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. สุขสฺส ๑ ปหฺนา ทุกฺขสฺส ๑ ปหฺนา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺसानํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธี จตฺตํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. อยํ อธิจิตฺตสิกฺขา.

กตมา อธิปญฺญาสิกฺขา ? อธิ ภิกฺขุ ปญฺญาวา โหติ อุกฺกตคฺคามินิยา ปญฺญาเย สมฺนฺนาคโต อริยาเย นิพฺเพทิกาย สมฺมาทุกฺขกฺขยคฺคามินิยา, โส “อิทํ ทุกฺขนฺ”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อโย ทุกฺขสมฺพุทธโย”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อโย ทุกฺขนิโรธโย”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อโย ทุกฺขนิโรธคฺคามินี ปฏิปทา”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อิมํ อาสวา”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อโย อาสวสมฺพุทธโย”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อโย อาสวนิโรธโย”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อโย อาสวนิโรธคฺคามินี ปฏิปทา”ติ ยถาภูตํ ปชานาติ. อโย อธิปญฺญาสิกฺขา.

อิมํ ทิสฺส สิกฺขา โย อาวชฺชนฺโต สิกฺเขยฺย, ชานนฺโต สิกฺเขยฺย, ปสฺสนฺโต สิกฺเขยฺย, ปจฺจเวกฺขนฺโต สิกฺเขยฺย, จิตฺตํ อธิกฺกฺจหนฺโต สิกฺเขยฺย, สทฺธาย อธิมฺกฺจหนฺโต สิกฺเขยฺย, วีริยํ ปคฺคณฺหนฺโต สิกฺเขยฺย, สตี อุกฺกฺสเปนฺโต สิกฺเขยฺย, จิตฺตํ สมฺมาทฺหนฺโต สิกฺเขยฺย, ปญฺญาเย ปชานนฺโต สิกฺเขยฺย, อภิญฺญายํ อภิชานนฺโต สิกฺเขยฺย, ปริญฺญายํ ปริชานนฺโต สิกฺเขยฺย, ปหฺตพฺพํ ปชฺชนฺโต สิกฺเขยฺย, ภาเวตพฺพํ ภาเวนฺโต สิกฺเขยฺย, สจฺฉิกาทพฺพํ สจฺฉิกโรนฺโต สิกฺเขยฺย อจฺเรยฺย สมฺมาจเรยฺย สมฺมาทาย วตฺเตยฺย.

อิฉาติ : อิมิสฺสา ทิกฺกฺจฺฉิยา อิมิสฺสา ชนฺติยา อิมิสฺสา รุจฺฉิยา อิมิสฺมี อาทาเย อิมิสฺมี ฌมฺเม อิมิสฺมี วินเย อิมิสฺมี ฌมฺมวินเย อิมิสฺมี ปาวจเน อิมิสฺมี พุรฺหมจฺริเย อิมิสฺมี สตฺถุสฺสาเน อิมิสฺมี อตฺตภาเว อิมิสฺมี มนุสฺสโลเก, เตน วุจฺจติ อิฉาติ. **ชนฺตฺติ :** สตฺโต นโร... มนุสฺสตี ตสฺมา หิ สิกฺเขต อีเชว ชนฺตุ.

ยงฺกิลฺลิจิ ชญฺญา วิสมนฺติ โลเกติ. ยงฺกิลฺลิจิตฺติ : สพฺเพน สพฺพํ สพฺพธา สพฺพํ อเสสํ นิสฺเสสํ ปริยาทियนฺวจนเมตํ²² ยงฺกิลฺลิจิตฺติ. **ชญฺญา วิสมนฺตีติ :** วิสมํ กายกมฺมํ วิสมนฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ วจฺจกมฺมํ วิสมนฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ มโนกมฺมํ วิสมนฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ ปาณาติปาตํ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ อทินฺนาทานํ วิสมนฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ กาเมสุ มิจฺฉาจารํ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ มุสาวาทํ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ ปิสฺสุณํ วาจํ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ ฆรฺสํ วาจํ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ สมฺมปฺปลาปํ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ อภิชฺฉมํ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ พยาปาทํ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ มิจฺฉาทิกฺกฺจฺฉี วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ สงฺขาราเร วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ ปญฺจ กามคฺคฺเคน วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ ปญฺจ นีวรเณ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย,²³ วิสมํ เจตนํ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ ปตฺถนํ วิสมิตฺติ ชาเนยฺย, วิสมํ ปณฺธี วิสมิตฺติ ชาเนยฺย^๑ อชานเยยฺย วิชานเยยฺย ปฏิวิชานเยยฺย ปฏิวิชฺฉเยยฺย. **โลเกติ :** อปายโลเก... อายตนโลเกติ ยงฺกิลฺลิจิ ชญฺญา วิสมนฺติ โลเก.

น ตสฺส เหตุ วิสมํ จเรยฺยาติ : วิสมสฺส กายกมฺมสฺส เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมสฺส วจฺจกมฺมสฺส เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมสฺส มโนกมฺมสฺส เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมสฺส ปาณาติปาตสฺส เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมสฺส อทินฺนาทานสฺส เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมสฺส กาเมสุ มิจฺฉาจารสฺส เหตุ วิสมํ น จเรยฺย,

²² ก. ปริยาทายวจนเมตํ

²³ - ๑ อ.ม. อิมํ ปาจา น ทิสฺสนฺติ

วิสมสฺส มุสาวาทสฺส เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมาย ปิสุณาย วาจาย เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมาย ผรุสฺสาย วาจาย เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมสฺส สมณฺสปลลาปสฺส เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมาย อภิษุณฺณาย เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมสฺส พยาปาทสฺส เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมาย มิจฺฉาทิฏฺฐิจฺฉิยา เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมานํ สงฺขารานํ เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมานํ ปญฺจนนํ กามคฺคานํ เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมานํ ปญฺจนนํ นีวรณานํ เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมาย เจตนาย เหตุ วิสมาย ปตฺถนาย เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, วิสมาย ปณฺธิยา เหตุ วิสมํ น จเรยฺย, น อจเรยฺย น สฺมาจเรยฺย น สฺมาทาย วตฺเตยฺยาติ น ตสฺส เหตุ วิสมํ จเรยฺย.

อปฺปณฺหิํ ชีวิตฺมาหุ ธีรชาติ ชีวิตฺนฺติ : อายุ จิตฺติ ยปนา ยาปนา อิริยนา วตฺตนา ปาลนา ชีวิตฺตํ ชีวิตฺนฺทริยํ อปฺปจ ทุวฺหิ การณฺเห อปฺปกํ ชีวิตฺตํ : จิตฺตฺปริตฺตตาย วา อปฺปกํ ชีวิตฺตํ, สรสฺปริตฺตตาย วา อปฺปกํ ชีวิตฺตํ.

กถํ จิตฺตฺปริตฺตตาย อปฺปกํ ชีวิตฺตํ ? อตีเต จิตฺตฺกฺขณฺเน ชีวิตฺถ น ชีวติ น ชีวิสฺสตี, อนาคตฺเต จิตฺตฺกฺขณฺเน ชีวิสฺสตี, น ชีวติ น ชีวิตฺถ, ปจฺจุปฺปนฺเน จิตฺตฺกฺขณฺเน ชีวติ, น ชีวิตฺถ, น ชีวิสฺสตี.

ชีวิตฺตํ อตฺตภาโว จ	สุขทุทฺทชา จ เกวลา
เอกจิตฺตสฺมายฺตฺตา	ลหุสฺสึ วตฺตเต ชฺโณ.
จุฬาสีตีสหสฺसानิ	กปฺปา ติฏฺฐจฺนฺติ เย มรฺู
น เตวว เตปิ ชีวฺนฺติ	ทุวฺหิ จิตฺเตหิ สํยฺตา. ²⁴
เย นฺริทุธา มรฺนฺตสฺส	ติฏฺฐจฺมานสฺส วา อธิ
สพฺเพปิ สทิสฺสา ชนฺธา	คตา อปฺปปฏิสฺนฺธิกา.
อนนฺตฺรา จ เย ภคฺคา ²⁵	เย จ ภคฺคา ^{๒๕} อนาคตฺตา
ตทฺนฺตเร นฺริทุธานํ	เวสมํ นตฺถิ ลกฺขณฺ.
อนิพฺพตฺเตน น ชาโต	ปจฺจุปฺปนฺเนน ชีวติ
จิตฺตภงฺกา ²⁶ มโต โลโก	ปญฺญตฺติ ปรมตฺถิยา.
ยถา นินฺนา ปวตฺตนฺติ	ฉนฺเทน ปริณามิตา
อจฺฉินฺนธารว วตฺตนฺติ	สพฺายตนปจฺจยา.
อนิธานคตา ภคฺคา	ปฺุญฺไซ นตฺถิ อนาคตฺ
นิพฺพตฺตาเยว ²⁷ ติฏฺฐจฺนฺติ	อารคฺเค สาสปฺปมา.
นิพฺพตฺตานภฺจ ฆมฺมานํ	ภงฺโค เนสํ ปุรฺกฺขโต
ปโลกธมฺมา ติฏฺฐจฺนฺติ	ปุรฺาณฺเห อมิสฺสิตา.
อทสฺสนโต आयนฺติ	ภงฺกา คจฺฉนฺติทสฺสนํ

²⁴ ก. สโมหิตา

²⁵ ก., ส. ภงฺคา. เอวมฺปริปี

²⁶ ฉ.ม. จิตฺตภคฺคา

²⁷ ฉ. นิพฺพตฺตา เย จ

วิชชุปพาโทว อากาเส อุปชฺชนฺติ วยนฺติ จาติ.

เอวํ จิตฺติปริตฺตตาย อปฺปกํ ชีวิตฺตํ.

กถํ สรสปริตฺตตาย อปฺปกํ ชีวิตฺตํ ? อสฺสาสฺสนิพนฺธํ ชีวิตฺตํ ปสฺสาสฺสนิพนฺธํ ชีวิตฺตํ, อสฺสาสฺปสฺสาสฺสนิพนฺธํ ชีวิตฺตํ, มหาภฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตํ ชีวิตฺตํ, กพฺพิงฺการาหารุปนฺธํ ชีวิตฺตํ, อสฺมฺปนฺธํ ชีวิตฺตํ, วิญฺญาณฺปนฺธํ ชีวิตฺตํ, มฺลฺมฺปิ อิมํสํ ทฺพฺพลํ, ปุพฺพเหตุปิ อิมํสํ ทฺพฺพลา, เยปิ ปจฺจยา เตปิ ทฺพฺพลา, เยปิ ปภาวิกา เตปิ ทฺพฺพลา, สหฺมฺมิ อิมํสํ ทฺพฺพลา, สมฺปิโยคาปิ อิมํสํ ทฺพฺพลา, สหฺชาปิ อิมํสํ ทฺพฺพลา, ยาปิ ปโยชฺิกา, สาปิ ทฺพฺพลา, อณฺณมณฺณํ อิมํ นิจฺจทฺพฺพลา อณฺณมณฺณํ อนนฺนจฺิตา อิมํ, อณฺณมณฺณํ ปริปาตยนฺติ อิมํ, อณฺณมณฺณสฺส หิ นตฺถิ ตายิตา, น จาปิ จเปนฺติ อณฺณมณฺณมิมํ, โยปิ นิพฺพตฺตโก โส น วิชฺชติ.

น จ เกนจฺิ โกจฺิ หายติ
ปุริเมหิ ปภาวิตา อิมํ
ปุริมาปิ จ ปจฺจิมปิ จ
คนฺธพฺพา จ อิมํ หิ สพฺพโส
เยปิ ปภาวิตา เต ปุเร มตา
อณฺณมณฺณํ น กทาจิ มทฺทสฺสฺสูติ.

เอวํ สรสปริตฺตตาย อปฺปกํ ชีวิตฺตํ.

อปฺปจฺ จาตุมฺมหาธาชิگانํ เทวานํ ชีวิตฺตํ อุปาทาย มนุสฺसानํ อปฺปกํ ชีวิตฺตํ ปริตฺตํ ชีวิตฺตํ โลกํ ชีวิตฺตํ
ชนฺิกํ ชีวิตฺตํ ลหุํ ชีวิตฺตํ อิตฺตํ ชีวิตฺตํ อนนฺนญึํ ชีวิตฺตํ น จิริญฺจิตฺกํ ชีวิตฺตํ, ตาวตฺตานํ เทวานํ... ยามานํ
เทวานํ... ตฺสูตฺตานํ เทวานํ... นิมนฺนรตฺนํ เทวานํ... ปฺรนิมฺมิตวสวตฺตํ เทวานํ... พุรหฺมกาชิกานํ
เทวานํ ชีวิตฺตํ อุปาทาย มนุสฺसानํ อปฺปกํ ชีวิตฺตํ ปริตฺตํ ชีวิตฺตํ โลกํ ชีวิตฺตํ ชนฺิกํ ชีวิตฺตํ ลหุํ ชีวิตฺตํ อิตฺตํ ชีวิตฺตํ
อนนฺนญึํ ชีวิตฺตํ นจิริญฺจิตฺกํ ชีวิตฺตํ. วุตฺตํ เหตุํ ภคฺวตา : อปฺปมฺิทํ ภิกฺขเว มนุสฺसानํ อายุ, คมนฺนิโย
สมฺปราโย, มนฺตตาย โฟทฺทพฺพํ, กตฺตพฺพํ กุสฺลํ, จริตพฺพํ พุรหฺมจฺริยํ, นตฺถิ ชาตสฺส อมรณํ. โย ภิกฺขเว จิรํ
ชีวติ, โส วสฺสสฺสํ อปฺปํ วา ภียโย.

อปฺปมายู มนุสฺसानํ   หีเพยฺย นํ สุเปริโส
จเรยฺยาทิตฺตสฺสึโสว   นตฺถิ มจฺจฺสฺสนาคโม.
อจฺจยนฺติ อโหรรตฺตา   ชีวิตฺตํ อุปรฺชฺตเมติ
อายุ ชียติ มจฺจานํ   กุณฺนทึนํว อฺฐทกนฺติ.²⁸

อปฺปณฺหิตํ ชีวิตฺตมาหุ ธีรธาติ : ธีรธาติ ธีรธา, ธิติมาติ ธีรธา, ธิติสมฺปนฺนาติ ธีรธา, ธิกตปาปาติ ธีรธา.
ธี รุจฺจติ ปณฺณวา, ยา ปณฺณวา ปชานนา วิจโย ปวิจโย ฐมฺมวิจโย สลฺลกฺขณา อฺปลกฺขณา ปจฺจฺปลกฺขณา
ปณฺทิจฺจํ โกสฺลลํ เนปฺปณฺณํ เวภฺพฺยา จินฺตฺตา อฺปปริกฺษา ภูริ เมธา ปริณายิกา วิปฺสฺสนา สมฺปชฺณณํ
ปโตโท ปณฺณวา ปณฺณนฺทฺริยํ ปณฺณวาพลํ ปณฺณวาสตฺถํ ปณฺณวาปาสาโท ปณฺณวาอาโลโก
ปณฺณวาโอภาโส ปณฺณวาปชฺชิตโต ปณฺณวารตฺนํ อโมโห ฐมฺมวิจโย สมฺมาทิจฺจํ, ตาย ปณฺณาย
สมฺนฺนาคตฺตฺตา ธีรธา. อปฺปจฺ ชนฺธธีรธา ธาตุธีรธา อายตฺนธีรธา ปฏฺิจฺจสมฺปฺปาทธีรธา สติปฏฺิจฺจานธีรธา

²⁸ อ.ม. โอบทกนฺติ

สมมุปรธานธีรา อธิธิปาทธีรา อินทริยธีรา พลธีรา โฟษณงคธีรา มคคธีรา ผลธีรา นิพพานธีรา, เต ธีรา
 เอวมาหังสุ “มนุสฺสานํ อปฺปกํ ชีวิตํ, ปริตตกํ ชีวิตํ, โถกํ ชีวิตํ, ขณิกํ ชีวิตํ, ลหุกํ ชีวิตํ, อิตตฺรํ ชีวิตํ,
 อนทฺธนียํ ชีวิตํ, น จิรญฺจิติกํ ชีวิตนฺ”ติ เอวมาหังสุ เอวํ ภณฺนติ เอวํ ทีปยนฺติ เอวํ โวหฺรณฺตํติ อปฺปญฺหิตํ
 ชีวิตมาหุ ธีรา. เตนนาท ภควา :-

ตสฺมา หิ ลิกฺเขถ อีธฺว ชนฺตุ
 ยงฺกิลฺลิจิ ชญฺญา วิสมนฺติ โลเก
 น ตสฺส เหตุ วิสมํ จเรย
 อปฺปญฺหิตํ ชีวิตมาหุ ธีราติ.

[๑๑] **ปัสสามิ โลเก ปริณฺทมานํ
 ปชํ อิมํ ตณฺหคตํ ภเวสฺ
 หีนํ นรา มจฺจมุขํ ลปฺนฺติ
 อวิตตณฺหา เส ภวาภเวสฺ.**

ปัสสามิ โลเก ปริณฺทมานนฺติ ปัสสามีติ : มังสจฺกขุณาปี ปัสสามิ, ทิพฺพจฺกขุณาปี ปัสสามิ,
 ปญฺญาจฺกขุณาปี ปัสสามิ, พุทฺธจฺกขุณาปี ปัสสามิ, สมฺนตจฺกขุณาปี ปัสสามิ ทกฺขามิ โอลิเกมิ
 นิชฺฌายามิ อฺอุปฺริกฺขามิ. **โลเกติ :** อปายโลเก มนุสฺสโลเก เทวโลเก, ชนฺธโลเก ธาตุโลเก อายตนโลเก.

ปริณฺทมานนฺติ : ตณฺหาณฺทนาย ณฺทมานํ, ทิฏฺฐิณฺทนาย ณฺทมานํ, กิลฺลณฺทนาย
 ณฺทมานํ, ปโยคณฺทนาย ณฺทมานํ, วิปากณฺทนาย ณฺทมานํ, ทุจฺจริตณฺทนาย ณฺทมานํ, รัตฺตํ
 ภาเคน ณฺทมานํ, ทฺถุจฺจํ โทเสน ณฺทมานํ, มฺพฺหํ โมเหณ ณฺทมานํ, วินิพฺทํ มาเนน ณฺทมานํ, ปฺรามญฺจํ
 ทิฏฺฐิจิยา ณฺทมานํ, วิกฺเขปคตํ อฺทฺทจฺเจน ณฺทมานํ, อนฺนิฏฺฐจฺจคตํ วิจิกิจฺฉาย ณฺทมานํ, ฌามคตํ อนฺนฺสเยหิ
 ณฺทมานํ, ลาเภณ ณฺทมานํ, อลาเภณ ณฺทมานํ, ยเสน ณฺทมานํ, อยเสน ณฺทมานํ, ปสฺสํสาย
 ณฺทมานํ, นิหนฺทาย ณฺทมานํ, สฺุเชน ณฺทมานํ, ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, ชาติยา ณฺทมานํ, ชฺราย ณฺทมานํ,
 พฺยาธินา ณฺทมานํ, มรณฺเณณ ณฺทมานํ, โสภปริเทวทฺกฺุชฺโทมนสฺสุปายาเสหิ ณฺทมานํ, เนรยิเกณ ทฺกฺุเชน
 ณฺทมานํ, ติริจฺฉานโยนิเกณ ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, ปิตฺติวิสยิเกณ ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, มานุสิเกณ ทฺกฺุเชน
 ณฺทมานํ, คพฺโวกุณฺติมูลเกณ ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, คพฺเก จิตฺติมูลเกณ ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ,
 คพฺภาวฺจฺจานมฺมูลเกณ ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, ชาตสฺสฺฐปฺนิพนฺธเกณ ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, ชาตสฺส ปฺราเชยฺเยเกณ
 ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, อตฺตฺุปฺกฺกเมณ ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, ปฺรฺฐปฺกฺกเมณ ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, ทฺกฺุชฺทฺกฺุเชน
 ณฺทมานํ, สฺงฺขารทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, วิปริณฺนามทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, จกฺุชฺุโรเคน ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ,
 โสิตโรเคน ทฺกฺุเชน ณฺทมานํ, ฆานโรเคน ทฺกฺุเชน... ชิวฺหาโรเคน ทฺกฺุเชน... กายโรเคน ทฺกฺุเชน... สีสโร
 เคน ทฺกฺุเชน... กณฺณโรเคน... มฺุขโรเคน... ทนฺตโรเคน... กาเสน... สาเสน... ปินาเสน... ทาเหณ...
 ชเรน... กุจฺฉิโรเคน... มุจฺฉาย... ปกฺุชฺนทิกาย... สฺุลาเย... วิสฺุจิกาย... กุญฺเจน... คณฺเทณ... กิลาสเนน...
 โสเสน... อปฺมาเรณ... ททฺุชฺยา... กณฺชฺุชฺยา... กจฺจฺุชฺยา... รัชฺสาเย... วิตฺจฺฉิกาย... โลหิตฺเตน... ปิตฺเตน...
 มจฺจเมเหณ... อํสาย... ปิพฺกาย... ภคณฺทหลาย²⁹ ... ปิตตสฺสมุจฺจานเณ อาพาเณ... เสมฺหสฺสมุจฺจานเณ

²⁹ สී., ม. ภคณฺทเลน

อาพาธเน... วาตสมุฏฐาเนน อาพาธเน... สนฺนิปาติเกน อาพาธเน... อุตุปริณามเชน อาพาธเน...
 วิสมบริหารเชน อาพาธเน... โอบกุกมิเกน อาพาธเน ... กम्मวิปากเชน อาพาธเน... สีเตน...
 อุณฺเหรน... ชิมฺจฉาย... ปีปาสาย อุจฺจาเรน... ปสฺสาเว... ทํสมกสวาตาทปสีรีสปสมฺฝสฺเสน
 ทุกฺเชน... มาตุมรเณน ทุกฺเชน... ปีตุมรเณน ทุกฺเชน... ภาตุมรเณน ทุกฺเชน... ภคินีมรเณน ทุกฺเชน...
 ปุตฺตมรเณน ทุกฺเชน... ธีตุมรเณน ทุกฺเชน... ภาติพฺยสเณน... โภคพฺยสเณน... ไรคพฺยสเณน...
 สีลพฺยสเณน... ทิฏฺฐิจิพฺยสเณน ทุกฺเชน ฌนฺทมานํ สมฺฌนฺทมานํ วิปฺนฺทมานํ เวธมานํ ปเวธมานํ
 สมฺปเวธมานํ ปสฺสามิ ทกฺขามิ โอลเกมิ นิชฺฌายามิ อุปปริกฺขามิตี ปสฺสามิ โลเก ปริณฺทมานํ.

ปหฺ อิมํ ตณฺหคตฺ ภาเวสฺสูติ ปชชาติ : สตฺตตฺตวิจฺจนํ. **ตณฺหาติ :** รุปรตณฺหา, สทฺทตณฺหา
 คนฺธตณฺหา รสตณฺหา ไผฏฺฐพฺพตณฺหา ฌมฺมตณฺหา. **ตณฺหคตฺตณฺติ :** ตณฺหาคตฺ ตณฺหานคตฺ
 ตณฺหานุสฺมํ ตณฺหาયાสนนํ³⁰ ตณฺหาเย ปาติตํ³¹ อภิภูตํ ปริยาทินฺนจิตฺตํ. **ภาเวสฺสูติ :** กามภาเว รุปรภาเว
 อรฺุปรภาเวติ ปหฺ อิมํ ตณฺหคตฺ ภาเวสุ.

หีนา นรา มจฺจุมฺเข ลปนฺตีติ หีนา นราติ : หีนา นรา. หีเนน กายกมฺเมเน สมฺนฺนาคตฺตติ
 หีนา นรา, หีเนน วจฺจกมฺเมเน สมฺนฺนาคตฺตติ หีนา นรา, หีเนน มโนกมฺเมเน สมฺนฺนาคตฺตติ หีนา นรา.
 หีเนน ปาณาติปาเตน สมฺนฺนาคตฺตติ หีนา นรา, หีเนน อทินฺนทาเนน... หีเนน กามสมฺมุจฺจฉายาเร...
 หีเนน มุสฺสวาทเน... หีนาย ปิสฺสุณาย วาจาย... หีนาย ฌรฺุสฺสาย วาจาย... หีเนน สมฺฝปฺปลาเป...
 หีนาย อภิชฺฌาย... หีเนน พฺยาปาเท... หีนาย มิจฺจาทิฏฺฐิจิยา... หีเนหิ สงฺขารเหหิ... หีเนหิ ปญฺจหิ
 กามคฺุณเหหิ... หีเนหิ ปญฺจหิ นีวรเณหิ... หีนาย เจตฺนาย... หีนาย ปตฺถนาย... หีนาย ปณฺธิยา
 สมฺนฺนาคตฺตติ หีนา นรา. หีนา นิหีนา โอิหีนา โอมกา ลามกา ฌตฺกกา ปริตฺตตติ หีนา นรา. **มจฺจุมฺเข
 ลปนฺตีติ มจฺจุมฺเขติ :** มารมฺุเข มรณมฺุเข, มจฺจูปฺตตฺตา มจฺจสมฺปตฺตตฺตา มจฺจูปาคตฺตา, มารปฺตตฺตา
 มารสมฺปตฺตตฺตา มารูปาคตฺตา, มรณปฺตตฺตา มรณสมฺปตฺตตฺตา มรณูปาคตฺตา ลปนฺติ ลาลปนฺติ โสจฺนติ
 กิลมฺนติ ปริเทวนฺติ อุรฺตตฺตตี กนฺทนฺติ สมฺโมหํ อาปชฺชนฺตีติ หีนา นรา มจฺจุมฺเข ลปนฺติ.

อวิตตณฺหา เส ภาวภาเวสฺสูติ ตณฺหาติ : รุปรตณฺหา... ฌมฺมตณฺหา. **ภาวภาเวสฺสูติ :** ภาวภาเว
 กมฺมภาเว ปฺนพฺภาเว กามภาเว, กมฺมภาเว กามภาเว ปฺนพฺภาเว รุปรภาเว, กมฺมภาเว รุปรภาเว ปฺนพฺภาเว อรฺุปรภาเว,
 กมฺมภาเว อรฺุปรภาเว ปฺนพฺภาเว ปฺนปฺนฺนภาเว, ปฺนปฺนฺนคตฺติยา ปฺนปฺนฺนอุปฺตตฺติยา ปฺนปฺนฺนปฺนฺนสฺนฺธิยา
 ปฺนปฺนฺนอตฺตภาวาทินิพฺพตฺติยา. **อวิตตณฺหา เสติ :** อวิตตณฺหา อวิตตตณฺหา อจตตตณฺหา
 อวณฺตตตณฺหา. อมฺุตตตตณฺหา อปฺปหีนตตณฺหา อปฺปปฏินิสฺสจฺจตตณฺหาติ อวิตตตณฺหา เส ภาวภาเวสุ. เตนาห
 ภคฺวา :-

ปสฺสามิ โลเก ปริณฺทมานํ
 ปหฺ อิมํ ตณฺหคตฺ ภาเวสุ
 หีนา นรา มจฺจุมฺเข ลปนฺติ
 อวิตตตณฺหา เส ภาวภาเวสฺสูติ.

³⁰ ก. ตณฺหาเยปนฺนํ

³¹ ก. ปริปาติตํ

[๑๒]

**มมายิตะ ปัสสธ ฆนุทมาเน
มจฺเจว³² อปโปทกขีณโสเต³³
เอตมปิ ทิสฺวา อมโม จเรยย
ภเวสุ อาสตติมกุกุพพมาโน.**

มมายิตะ ปัสสธ ฆนุทมาเนติ มมตฺตาติ : เทว มมตฺตา : ตณฺหามมตฺตญฺจ ทิฏฺฐิมมตฺตญฺจ.

กตมํ ตณฺหามมตฺตํ ? ยาวตา ตณฺหาสงฺขาเตน สีมกตํ มริยาทิกตํ : โอธิกตํ ปริยนฺตกตํ ปรีคฺคหิตํ มมายิตํ, อิทํ มมํ, เอตํ มมํ, เอตตํ มมํ, เอตตาวตา มมํ, มม รุปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา, อตฺถรณฺนา ปาปุรณฺนา ทาสีทาสา อเชพฺภา กุกฺกุฏฺฐกรฺรา หตฺถิควาสฺสวพฺวา, เขตตํ วัตถุ นีรณฺณํ สุวณฺณํ คามนิกมฺรราชธานิโย รฏฺฐญฺจ ชนฺปโท จ โกโส จ โภจฺจาการญฺจ, เกวลมฺปิ มหาปจฺวี ตณฺหาเวสเน มมายติ. ยาวตา อฏฺฐสฺสํ ตณฺหาวิจฺริตํ, อิทํ ตณฺหามมตฺตํ.

กตมํ ทิฏฺฐิมมตฺตํ ? วีเสตฺวตฺตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ, ทสฺวตฺตฺถุกา มิจฺฉาทิฏฺฐิ, ทสฺวตฺตฺถุกา อนฺตคฺคาหิกา ทิฏฺฐิ, ยา เอรฺรฺรูปา ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตํ ทิฏฺฐิคนฺหนํ ทิฏฺฐิกนฺตาโร ทิฏฺฐิจิวิสุทฺถายิกํ ทิฏฺฐิวิปฺพนฺทิกํ ทิฏฺฐิสฺสวโณชนํ, คาคาโห ปฏฺฐิคาคาโห อภินิเวโส ปฺรามาสฺโส กุมฺมคฺโค มิจฺฉาปโถ มิจฺฉตฺตํ ติตฺถายตฺนํ วิปฺริเยสฺสคฺคาโห วิปฺริตคฺคาโห วิปฺลลาสคฺคาโห มิจฺฉาคาคาโห “อฺยธาถวกฺสมิ ยธาถวกฺน”ติ คาคาโห, ยาวตา ทฺวาสนฺทฺฐิจิวิสุทฺฐิตานิ, อิทํ ทิฏฺฐิมมตฺตํ.

มมายิตะ ปัสสธ ฆนุทมาเนติ : มมายิตวตฺตฺถุอจฺเจทสงฺกิโนปิ ฆนุทนฺติ, อจฺฉินฺทนฺเตปิ ฆนุทนฺติ, อจฺฉินฺเนปิ ฆนุทนฺติ, มมายิตวตฺตฺถุวิปฺริณามสงฺกิโนปิ ฆนุทนฺติ, วิปฺริณามนฺเตปิ ฆนุทนฺติ, วิปฺริณเตปิ ฆนุทนฺติ ปฆนุทนฺติ สฺมฆนุทนฺติ วิปฺฆนุทนฺติ เวเรณฺติ³⁴ ปเวเรณฺติ สฺมปเวเรณฺติ. เอวํ ฆนุทมาเน ปฆนุทมาเน สฺมฆนุทมาเน วิปฺฆนุทมาเน เวธมาเน ปเวธมาเน สฺมปเวธมาเน ปัสสธ ทกฺขถ โอโลเกถ นิชฺชฌายถ อฺปปริกฺขถาติ มมายิตะ ปัสสธ ฆนุทมาเน.

มจฺเจว อปโปทกขีณโสเตติ : ยถา มจฺฉา อปโปทเก ปรีตฺโตทเก อุกฺกปฺริยาทนา กาเกหิ วา กุลเลหิ วา พลาภาหิ วา ปรีปาตฺติยมานา อุกฺกขิปปิยมานา ชฺชชฺชมานา ฆนุทนฺติ ปฆนุทนฺติ สฺมฆนุทนฺติ วิปฺฆนุทนฺติ เวเรณฺติ ปเวเรณฺติ สฺมปเวเรณฺติ. เอวเมว ปชา มมายิตวตฺตฺถุอจฺเจทสงฺกิโนปิ ฆนุทนฺติ, อจฺฉินฺทนฺเตปิ ฆนุทนฺติ, อจฺฉินฺเนปิ ฆนุทนฺติ, มมายิตวตฺตฺถุวิปฺริณามสงฺกิโนปิ ฆนุทนฺติ, วิปฺริณามนฺเตปิ ฆนุทนฺติ, วิปฺริณเตปิ ฆนุทนฺติ ปฆนุทนฺติ สฺมฆนุทนฺติ วิปฺฆนุทนฺติ เวเรณฺติ ปเวเรณฺติ สฺมปเวเรณฺตีติ มจฺเจว อปโปทกขีณโสเต.

เอตมปิ ทิสฺวา อมโม จเรยฺยาติ : เอตํ อาทินวํ ทิสฺวา ปัสฺสิตฺวา ตฺลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา มมตฺเตสฺสุติ เอตมปิ ทิสฺวา. **อมโม จเรยฺยาติ มมตฺตาติ :** เทว มมตฺตา : ตณฺหามมตฺตญฺจ ทิฏฺฐิมมตฺตญฺจ... อิทํ ตณฺหามมตฺตํ... อิทํ ทิฏฺฐิมมตฺตํ. ตณฺหามมตฺตํ ปหาย ทิฏฺฐิมมตฺตํ ปฏฺฐินิสฺสชฺชิตฺวา จกฺขุ อมมายนฺโต โสตํ อมมายนฺโต ชานํ อมมายนฺโต ชิวฺหํ อมมายนฺโต

³² ส. มจฺเจว

³³ อ.ม. อปโปทก ขีณโสเต. เอวมฺปรีปิ

³⁴ อ.ม. เวเรณฺติ

กายั อมมายนุโต มนั อมมายนุโต, รูป... สทเท... คนธ... รเส... ไผฏฺจพฺเพ... ธมฺเม... กุลั... คณั...
อาวาสั... ลากั... ยสั... ปสั... สุขั... จีวรั... ปิณฺฑปาตั... เสนาสนั... คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารั...
กามธาคั... รูปธาคั... อรูปธาคั... กามภวั... รูปภวั... อรูปภวั... สญฺญาภวั... อสญฺญาภวั...
เนวสญฺญานาสญฺญาภวั... เอกโวการภวั... จตุโวการภวั... ปญฺจโวการภวั... อตีตั... อนาคตั...
ปจฺจุปฺปนุ... ทิฏฺฐสฺสุตฺตมุตฺตวิญฺญาตพฺเพ ธมฺเม อมมายนุโต อคฺคณฺหนุโต อปรามสนุโต อนภินิวิสนุโต
จเรยฺย วิหเรยฺย อิริเยยฺย วตฺเตยฺย ปาเลยฺย ยเปยฺย ยาเปยฺยชาติ เอตมฺปิ ทิสฺวา อมโม จเรยฺย.

ภเวสุ อาสตติมกฺกพฺพมานินิ ภเวสุติ : กามภเว รูปภเว อรูปภเว. อาสตติ วุจฺจติ ตณฺหา.
โย ภาโค สาราโค... อภิชฺฌา โลภो อกฺุสลมฺมูลั. **ภเวสุ อาสตติมกฺกพฺพมานินิ :** ภเวสุ อาสตติ
อกฺกพฺพมานิ, ฉนฺทํ เปมํ ราคํ ขนฺตี อกฺกพฺพมานิ อชนฺยมานิ อสญฺชนฺยมานิ อนิพฺพตฺตยมานิ
อนภินิพฺพตฺตยมานินิ ภเวสุ อาสตติมกฺกพฺพมานินิ. เตนานฺท ภคฺวา :-

มมายิตฺเต ปสฺสเถ ผนฺทมานเ
มจฺเฉว อปฺโปทกขีณฺโสเต
เอตมฺปิ ทิสฺวา อมโม จเรยฺย
ภเวสุ อาสตติมกฺกพฺพมานินิ.

[๑๓]

**อุภอสฺสุ อนฺเตสุ วิเนยฺย ฉนฺทํ
ผสฺสํ ปริญฺญาเย อนานุกิฺทโร
ยทตฺตครหิ ตทกฺกพฺพมานิ
น ลิมฺปตี³⁵ ทิฏฺฐสฺสฺเตสุ ธีโร.**

อุภอสฺสุ อนฺเตสุ วิเนยฺย ฉนฺทนฺติ อนฺตาติ : ผสฺโส เอโก อนฺโต ผสฺสสมฺมทโย ทฺติโย อนฺโต,
อตีโต เอโก อนฺโต อนาคโต ทฺติโย อนฺโต, สุขา เวทนา เอโก อนฺโต ทฺกฺขา เวทนา ทฺติโย อนฺโต, นามั
เอโก อนฺโต รูปั ทฺติโย อนฺโต, ฉ อชฺฌตฺติกาณิ อายตนาณิ เอโก อนฺโต ฉ พาหิราณิ อายตนาณิ ทฺติโย
อนฺโต, สกฺกาโย เอโก อนฺโต สกฺกายสมฺมทโย ทฺติโย อนฺโตติ. **ฉนฺโทติ :** โย กามเสฺว กามจฺฉนฺโท กามราโค
กามนฺนทึ กามตณฺหา กามเสฺนโห กามปริฟ้าโห กามมฺจฺฉา กามชฺฌเณสฺสานั กามโฆสฺมา กามโยโค
กามุปาทานั กามจฺฉนฺทนีวรณั. **อุภอสฺสุ อนฺเตสุ วิเนยฺย ฉนฺทนฺติ :** อุภอสฺสุ อนฺเตสุ ฉนฺทํ วิเนยฺย
ปฏิวิเนยฺย ปชฺเหยย วิโนทเยย พฺยนฺตีกเรยฺย อนภาวั คเมยฺยชาติ อุภอสฺสุ อนฺเตสุ วิเนยฺย ฉนฺทํ.

ผสฺสํ ปริญฺญาเย อนานุกิฺทโรติ ผสฺโสติ : จกฺขุสมฺผสฺโส สฺตสมฺผสฺโส ฆานสมฺผสฺโส
ชิวฺหาสมฺผสฺโส กายสมฺผสฺโส มโนสมฺผสฺโส, อธิวจนสมฺผสฺโส ปฏฺิขสมฺผสฺโส สุขเวทนีโย สมฺผสฺโส
ทฺกฺขเวทนีโย สมฺผสฺโส อทฺกฺขมฺสุขเวทนีโย สมฺผสฺโส, กุสโล ผสฺโส อกุสโล ผสฺโส อพฺยาโกติ ผสฺโส,
กามาวจโร ผสฺโส รูปาวจโร ผสฺโส อรูปาวจโร ผสฺโส, สฺญฺญโต ผสฺโส อนิมิตฺโต ผสฺโส อปฺปณฺหิตो ผสฺโส,
โลกิโย ผสฺโส โลกุตฺตโร ผสฺโส, อตีโต ผสฺโส อนาคโต ผสฺโส ปจฺจุปฺปนุเน ผสฺโส, โย เอวฺวโป ผสฺโส ผฺสนา
สมฺผฺสนา สมฺผฺสิตตฺตํ, อปฺยั วุจฺจติ ผสฺโส. **ผสฺสํ ปริญฺญาเยติ :** ผสฺสํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวา :
ภาตปริญฺญาเย ตีรณปริญฺญาเย ปหานปริญฺญาเย.

³⁵ ส. ลิมฺปติ

กตมา ภาตปริญญา ? ผสฺสํ ชานาติ “อโย จกขุสมผสฺโส อโย โสตสมผสฺโส อโย ฆานสมผสฺโส อโย ชิวกาสมผสฺโส อโย กายสมผสฺโส อโย มโนสมผสฺโส อโย อธิวจนสมผสฺโส อโย ปฏิฆสมผสฺโส, อโย สุขเวทนีโย ผสฺโส อโย ทุกขเวทนีโย ผสฺโส อโย อทุกขมสุขเวทนีโย ผสฺโส, อโย กุสลโ ผสฺโส อโย อกุสลโ ผสฺโส อโย อพยากโต ผสฺโส อโย กามาวจรโ ผสฺโส อโย รูปาวจรโ ผสฺโส อโย อรูปาวจรโ ผสฺโส อโย สุญญโต ผสฺโส อโย อนิมิตโต ผสฺโส อโย อปฺปณฺนิหิตโ ผสฺโส, อโย โลกิโย ผสฺโส อโย โลกุตฺตโร ผสฺโส, อโย อตีโต ผสฺโส อโย อนาคโต ผสฺโส อโย ปจฺจุปฺปนฺโน ผสฺโส”ติ ชานาติ ปสฺสตี. อโย ภาตปริญญา.

กตมา ตีรณปริญญา ? เหวํ ภาตํ กตฺวา ผสฺสํ ตีเรติ อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคโต คณฺหโต สลฺลโต อสมฺมโต อาพาธโต ปรโต ปโลกโต อีตฺติโต อฺปทฺทวโต ภายโต อฺปสคฺคโต จลโต ปภงฺคฺคโต อทฺฐวโต อตาณโต อเลณโต อสรณโต วิตฺตโต ตฺวจฺฉโต สุญญโต อนตฺตโต อาทึนฺวโต วิปริณามธมฺมโต อสารถโต อสมฺมูลโต วรรกโต วิกฺวโต สาสวโต สงฺขตโต มาราหมิสโต ชาตฺตธมฺมโต ชรธาธมฺมโต พฺยาธฺตธมฺมโต มรณธมฺมโต โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสธมฺมโต สงฺกิลฺลธมฺมโต³⁶ สมฺมุทฺตโต อตฺตงฺคฺมโต อสฺสาทโต อาทึนฺวโต นิสฺสธฺรณโต ตีเรติ. อโย ตีรณปริญญา.

กตมา ปหานปริญญา ? เหวํ ตีรยิตฺวา ผสฺเส ฌนฺทราคํ ปชฺหตี วิโนเทติ พฺยณฺตีกโรติ อนภาวํ คเมติ. วุตฺตํเหตํ ภควตา “โย ภิกฺขเว ผสฺเสสุ ฌนฺทราโค, ตํ ปชฺหถ. เหวํ โส ผสฺโส ปหีนฺโน ภวิสฺสตี อฺจฺฉินฺนฺมุโล ตาลาวตฺถุกโต อนภาวํโกโต आयตี อนฺุปฺปาทธมฺโม”ติ. อโย ปหานปริญญา.

ผสฺสํ ปริญญาयाति : ผสฺสํ อิมายิ ตีหิ ปริญญาหิ ปริชานิตฺวา. **อนานฺุคิทฺุโรติ :** เคโ วจฺจตี ตณฺหา. โย ราโค สาราคโ... อภิชฺฌมา โลภโ อกุสลมฺมัลลํ. ยสฺเสสฺโส เคโ ปหีนฺโน สมฺจฺฉินฺโน ฐปฺสนฺโต ปฏิปฺปสฺสทฺโ อภพฺพปฺตติโก ภาณคฺคินา ททฺโธ, โส วจฺจตี อคิทฺุโร. โส ฐเป อคิทฺุโร, สทฺเท อคิทฺุโร, คณฺเ อคิทฺุโร, รเส อคิทฺุโร, ใญฺจพฺเพ อคิทฺุโร, กุเล... คณฺเ... อาวาเส... ลาเภ... ยเส... ปสฺสํสาय... สุขฺเข... จีวเร... ปิณฺหปาเต... เสนาสเน... คิลานปจฺจยเภสชฺชปฺริกฺขาเร... กามธฺาตฺยา... ฐปฺธฺาตฺยา... อรูปธฺาตฺยา... กามภเว... ฐปฺภเว... อรูปภเว... สญฺญาภเว... อสญฺญาภเว... เนวสญฺญา นาสญฺญาภเว... เอกโวการภเว... จตฺุโวการภเว... ปญฺจโวการภเว... อตีเต... อนาคเต... ปจฺจุปฺปนฺเน... ทิฏฺฐสฺสฺตมฺตฺวิญญาตพฺเพสุ ธมฺเมสุ อคิทฺุโร อคฺฉิตฺโ อมฺจฺฉิตฺโ อนชฺโณสนฺโน, วิตฺเคโ วิคตเคโ จตฺตเคโ วนฺตเคโ มุตฺตเคโ, ปหีนเคโ ปฏฺินิสฺสญฺจเคโ, วิตฺราโค วิคตฺราโค จตฺตฺราโค วนฺตฺราโค มุตฺตฺราโค, ปหีนฺราโค ปฏฺินิสฺสญฺจฺราโค, นิจฺฉาโต นิพฺพุโต สีตฺิฏฺโ สฺขปฏฺิสฺสเวทึ พฺรหฺมญฺเตน อตฺตนา วิหฺรตีตี ผสฺสํ ปริญญาเย อนานฺุคิทฺุโร.

ยทตฺตครฺหิ ตทกฺพฺพมาโนติ ยทนฺติ : ยํ. **อตฺตครฺหิตฺิ :** ทฺุวิหิ การณฺหิ อตฺตานํ ครฺหตี กตตฺตา จ อกตตฺตา จ.

กถํ กตตฺตา จ อกตตฺตา จ อตฺตานํ ครฺหตี ? กถํ เม กายทฺุจฺจริตํ, อกถํ เม กายสุจฺจริตฺนฺติ อตฺตานํ ครฺหตี. กถํ เม วจฺุทฺุจฺจริตํ, อกถํ เม วจฺุสุจฺจริตฺนฺติ อตฺตานํ ครฺหตี. กถํ เม มโนทฺุจฺจริตํ, อกถํ เม มโนสุจฺจริตฺนฺติ อตฺตานํ ครฺหตี. กโต เม ปาณาติปาโต, อกตา เม ปาณาติปาตา เวรมณฺตี อตฺตานํ ครฺหตี. กถํ เม อทฺินฺนาทานํ, อกตา เม อทฺินฺนาทานา เวรมณฺตี อตฺตานํ ครฺหตี. กโต เม กามेषฺมุจฺฉาจาโร, อกตา เม กามेषฺมุจฺฉาจาธา เวรมณฺตี อตฺตานํ ครฺหตี. กโต เม มุสฺสาวาเท, อกตา เม มุสฺสาวาทา

³⁶ ก. สงฺกิลฺลธมฺมโต

เวรมณีติ อุตตารัน ครหติ. กตา เม ปิสฺสนา วาจา, อกตา เม ปิสฺสนาย วาจา เวรมณีติ อุตตารัน ครหติ. กตา เม ผรุสา วาจา, อกตา เม ผรุสายน วาจา เวรมณีติ อุตตารัน ครหติ. กโต เม สมฺผปฺปลาโป, อกตา เม สมฺผปฺปลาปา เวรมณีติ อุตตารัน ครหติ. กตา เม อภิษฺณา, อกตา เม อนภิษฺณาติ อุตตารัน ครหติ. กโต เม พยาปาโท, อกโต เม อพยาปาโทติ อุตตารัน ครหติ. กตา เม มิจฺฉาทิฏฺฐิ, อกตา เม สมฺมาทิฏฺฐิ อุตตารัน ครหติ. เอวํ กตตฺตา จ อกตตฺตา จ อุตตารัน ครหติ. อถ วา สีเลสุํหิ น ปริปุรการีติ อุตตารัน ครหติ. อินฺทริเยสุํหิ อคฺคตฺทวาริโรติ อุตตารัน ครหติ. โภชเนมฺหิ อมตฺตตฺตฺตฺติ อุตตารัน ครหติ. ชาคริโย อนนฺยุตฺโตติ อุตตารัน ครหติ. สติสมฺปชฺฌเณน อสมนฺนาคโตติ อุตตารัน ครหติ. อภาวิตา เม จตฺตาริ สติปฺญฺจานาติ อุตตารัน ครหติ. อภาวิตา เม จตฺตาริ สมฺมปฺปชานาติ อุตตารัน ครหติ. อภาวิตา เม จตฺตาริ อิทฺธิปาทาติ อุตตารัน ครหติ. อภาวิตานิ เม ปญฺจินฺทริยานีติ อุตตารัน ครหติ. อภาวิตานิ เม ปญฺจ พลาณีติ อุตตารัน ครหติ. อภาวิตา เม สตฺต โฟชฺฌมฺงคาติ อุตตารัน ครหติ. อภาวิต เม อริโย อญฺจฺจฺโค มคฺโคติ อุตตารัน ครหติ. ทุกฺขํ เม อปริญฺญาตฺนฺติ อุตตารัน ครหติ. สมฺทโย เม อปฺปหีนฺติ อุตตารัน ครหติ. มคฺโค เม อภาวิตติ อุตตารัน ครหติ. นิโรธ เม อสจฺจิกโตติ อุตตารัน ครหติ. เอวํ กตตฺตา จ อกตตฺตา จ อุตตารัน ครหติ. เอวํ อตฺตครหิ³⁷ กมฺมํ อกฺกพฺพมาโน อชฺชนยมาโน อสญฺชนยมาโน อนิพฺพตฺตยมาโน อนภินิพฺพตฺตยมาโนติ ยทตฺตครหิ ตทกฺกพฺพมาโน.

น ลิมฺปตี ทิฏฺฐสฺสฺเตสฺส ธีโรติ เลปาติ³⁸ : เทว เลปา : ตณฺหาเลโป จ ทิฏฺฐิเลโป จ... อัย ตณฺหาเลโป... อัย ทิฏฺฐิเลโป. **ธีโรติ** : ธีโร ปญฺชฺโต ปญฺญวา พุทฺธิมา ภาณิ วิภาวี เมธาวี, ธีโร ตณฺหาเลโป ปหาย ทิฏฺฐิเลโป ปญฺนิสฺสชฺชิตฺวา ทิฏฺฐเจ น ลิมฺปตี สฺเต น ลิมฺปตี มฺเต น ลิมฺปตี วิญฺญาเต น ลิมฺปตี น ปลิมฺปตี น อฺปลิมฺปตี, อลิตฺโต อปฺลิตฺโต อนฺปลิตฺโต นิกฺขนฺโต นิสฺสํโห วิปฺปมฺตฺโต วิสญฺญตฺโต วิมฺริยาทิกเตน เจตฺสา วิหฺรตีติ น ลิมฺปตี ทิฏฺฐสฺสฺเตสฺส ธีโรติ. เตนานฺท ภาควา :-

อฺโภาสฺ อนฺเตสฺ วิเนยฺย ฉนฺทํ
 ผสฺสํ ปริญฺญาเย อนานฺนคิทฺโธ
 ยทตฺตครหิ ตทกฺกพฺพมาโน
 น ลิมฺปตี ทิฏฺฐสฺสฺเตสฺส ธีโรติ.

[๑๔] **สญฺญํ ปริญฺญา วิตเรยฺย โฉมํ
 ปรีคฺคเหสฺส มฺนิ โนปลิตฺโต
 อพฺพพฺพหสฺสโล จรมปฺปมตฺโต
 นาสิสฺตี โลกมิมํ ปรญฺจ.**

สญฺญํ ปริญฺญา วิตเรยฺย โฉมนฺติ สญฺญาติ : กามสญฺญา พยาปาทสญฺญา วิหีสาสญฺญา, เนกขมฺมสญฺญา อพฺยาปาทสญฺญา อวิหีสาสญฺญา, รุปสญฺญา สทฺทสญฺญา คนฺธสญฺญา รสสญฺญา ไผญฺจพฺพสญฺญา ฌมฺมสญฺญา, ยา เหวรฺรฺปา สญฺญา สญฺชานนา สญฺชานิตตฺตํ, อัย วุจฺจติ สญฺญา

³⁷ อ.ม. อตฺตครหิตํ

³⁸ อ.ม. เลโปติ

สณฺณํ ปริญฺญาตี : สณฺณํ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวา : ฅาตปริญฺญา ย ตีรณปริญฺญา ย ปหานปริญฺญา ย.

กตมา ฅาตปริญฺญา ? สณฺณํ ชานาตี “อัยํ กามสณฺญา อัยํ พุยาปาทสณฺญา อัยํ วิหีสาสณฺญา, อัยํ เนกขมฺมสณฺญา อัยํ อพุยาปาทสณฺญา อัยํ อวิหีสาสณฺญา, อัยํ รูปสณฺญา อัยํ สทฺทสณฺญา อัยํ คนฺธสณฺญา อัยํ รสสณฺญา อัยํ โผฏฺฐพฺพสณฺญา อัยํ ฅมฺมสณฺญา”ตี ชานาตี ปสฺสตี, อัยํ ฅาตปริญฺญา.

กตมา ตีรณปริญฺญา ? เหวํ ฅาตํ กตฺวา สณฺณํ ตีเรตี อนิจฺจโต ทุกฺขโต ไรคโต คนฺธฺขโต สลฺลโต อสมฺโต อาพาธโต ปโรโต ปโลกโต อีตีโต อฺปทฺทวโต ภายโต อฺปสคฺคโต จลโต ปภงฺคโต... สมฺมุทยโต อตฺตงฺคฺมโต อสฺสาทโต อาทีนฺวโต นิสฺสรณโต ตีเรตี, อัยํ ตีรณปริญฺญา.

กตมา ปหานปริญฺญา ? เหวํ ตีเรตฺวา สณฺญา ย ฅนฺทราคํ ปชหตี วิโนเทตี พุยนฺตีกโรตี อนภาวํ คเมตี. วุตฺตํ เहतํ ภาควตา : โย ภิกฺขเว สณฺญา ย ฅนฺทราค, ตํ ปชหตี. เหวํ สา สณฺญา ปหีนา ภวิสฺสตี อฺจุฉินฺนฺมฺมุลา ตาลาวตฺถกฺตา อนภาวฺงคฺตา आयตี อฺนุปฺปาทฅมฺมาตี, อัยํ ปหานปริญฺญา.

สณฺณํ ปริญฺญาตี : สณฺณํ อีมาหิ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานิตฺวา. **วิตเรยฺย โอิฆนฺนตี :** กาโมฆํ ภโวฆํ ทิฏฺฐโฆฆํ อวิชฺฐโฆฆํ ตเรยฺย อุตฺตเรยฺย ปตเรยฺย สมตฺตีกกเมยฺย วีตฺติตฺเตยฺยาตี สณฺณํ ปริญฺญา วิตเรยฺย โอิฆํ.

ปริคฺคเหสฺส มฺุณี โนปฺลิตฺโตตี ปริคฺคหาตี : เทว ปริคฺคหา : ตณฺหาปริคฺคโห จ ทิฏฺฐิปริคฺคโห จ... อัยํ ตณฺหาปริคฺคโห... อัยํ ทิฏฺฐิปริคฺคโห. **มฺุณิตี :** โมนํ วุจฺจตี ฅาณํ. ยา ปณฺญา ปชานนา... อโมโห ฅมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐี, เตน ฅาณน สมฺนฺนาคโต มฺุณี โมนปฺปตฺโตตี. ตีณิ โมนเญยฺยานิ : ภายโมเนยฺยํ วจีโมเนยฺยํ มโนโมเนยฺยํ.

กตมํ ภายโมเนยฺยํ ? ติวิธานํ ภายทุจฺจิตานํ ปหานํ ภายโมเนยฺยํ, ติวิธํ ภายสุจฺจิตํ ภายโมเนยฺยํ, ภายารมฺมณ³⁹ ฅาณํ ภายโมเนยฺยํ, ภายปริญฺญา ภายโมเนยฺยํ, ปริญฺญาสหคโต มคฺโค ภายโมเนยฺยํ, ภาย ฅนฺทราคสฺส ปหานํ ภายโมเนยฺยํ, ภายสงฺขารนิโรโห จตฺตฤชฺฅมานสมฺาปตฺตี ภายโมเนยฺยํ, อิทํ ภายโมเนยฺยํ.

กตมํ วจีโมเนยฺยํ ? จตฺตพฺพิธานํ วจีทุจฺจิตานํ ปหานํ วจีโมเนยฺยํ, จตฺตพฺพิธํ วจีสุจฺจิตํ วจีโมเนยฺยํ, วาจารมฺมณ⁴⁰ ฅาณํ วจีโมเนยฺยํ, วาจาปริญฺญา วจีโมเนยฺยํ, ปริญฺญาสหคโต มคฺโค วจีโมเนยฺยํ, วา จาย ฅนฺทราคสฺส ปหานํ วจีโมเนยฺยํ, วจีสงฺขารนิโรโห ทุติยชฺฅมานสมฺาปตฺตี วจีโมเนยฺยํ, อิทํ วจีโมเนยฺยํ.

กตมํ มโนโมเนยฺยํ ? ติวิธานํ มโนทุจฺจิตานํ ปหานํ มโนโมเนยฺยํ, ติวิธํ มโนสุจฺจิตํ มโนโมเนยฺยํ, จิตฺตารมฺมณ⁴¹ ฅาณํ มโนโมเนยฺยํ, จิตฺตปริญฺญา มโนโมเนยฺยํ, ปริญฺญาสหคโต มคฺโค มโนโมเนยฺยํ,

³⁹ ก. ภายารมฺมณ

⁴⁰ ก. วาจารมฺมณ

⁴¹ ก. จิตฺตารมฺมณ

จิตเต อนุทราศสฺส ปหานํ มโนโมเนยฺยํ, จิตตสงฺขารนิโรธํ สญฺญาเวทยิตฺติโรธํ มโนโมเนยฺยํ, อิทํ มโนโมเนยฺยํ.

กายมฺุณี วาจามฺุณี	มโนมฺุณิมนาสวํ
มฺุณี โมเนยฺยสมฺปนฺนํ	อาหุ สพฺพปฺปหายินํ
กายมฺุณี วาจามฺุณี	มโนมฺุณิมนาสวํ
มฺุณี โมเนยฺยสมฺปนฺนํ	อาหุ นิรฺรหตฺตปาปกํ.

อิเมหิ ตีหิ โมเนยฺเยหิ ธมฺเมหิ สมณฺนาคตฺตา ฉ มฺุณโย⁴² อคารมฺุณโย อนคารมฺุณโย, เสขมฺุณโย อเสขมฺุณโย ปจฺเจกมฺุณโย มฺุณิมฺุณโยติ. กตเม อคารมฺุณโย ? เย เต อาคาริกา ทิฏฺฐสฺสทฺทา วิญฺญาตสฺสาสนา, อิม อคารมฺุณโย. กตเม อนาคารมฺุณโย ? เย เต ปพฺพชิตฺตา ทิฏฺฐสฺสทฺทา วิญฺญาตสฺสาสนา, อิม อนาคารมฺุณโย. สตฺต เสขา เสขมฺุณโย. อรฺรหนฺโต อเสขมฺุณโย. ปจฺเจกพฺุทฺธา ปจฺเจกมฺุณโย. มฺุณิมฺุณโย วุจฺจนฺติ ตถาคตฺตา อรฺรหนฺโต สมฺมาสมฺพฺุทฺธา.

น โมเนน มฺุณี โหติ	มฺุฬฺหฺุโรโป อวิทฺทสฺ
โย จ ตฺลํว ปคฺคยฺห	วรมาทาย ปณฺฺชิตฺโต.
ปาปานิ ปรีวชฺเชติ	ส มฺุณี เตน โส มฺุณี
โย มฺุณาติ อฺุภ โลก	มฺุณี เตน ปวฺุจฺจติ.

อสฺตญฺจ สฺตญฺจ ฅตฺวา ธมฺมํ
 อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จ สพฺพโลเก
 เทวมนฺุสฺเสหิ ปฺุชิตฺโต โย
 สงฺคชาลมฺติจฺจ โส มฺุณฺติ.

เลปาติ : เทว เลปา : ตณฺหาเลโป จ ทิฏฺฐิเลโป จ... อยํ ตณฺหาเลโป... อยํ ทิฏฺฐิเลโป. มฺุณี ตณฺหาเลปํ ปหาย ทิฏฺฐิเลปํ ปฏฺิณิสฺสชฺชิตฺวา ปรีคฺคเหสฺสุ น ลิมฺปติ น สลิมฺปติ น อฺุปลิมฺปติ, อลิตฺโต อสลิตฺโต อนฺุปลิตฺโต นิกฺขนฺโต นิสฺสํโฆ วิปฺปมฺุตฺโต วิสญฺญตฺโต, วิมฺริยาทิกเตน เจตฺสา วิหฺรตีติ ปรีคฺคเหสฺสุ มฺุณี โนปลิตฺโต.

อพฺพพฺุหสฺสโล จรมฺปฺมตฺโตติ สลฺลนฺติ : สตฺต สลฺลานิ : ราคสฺลลํ โทสสฺลลํ โมหสฺลลํ มานสฺลลํ ทิฏฺฐิสฺลลํ โสกสฺลลํ กถํกถาสฺลลํ⁴³, ยสฺเสตานิ สลฺลานิ ปหีนานิ สมฺุจฺฉินฺนานิ วุปฺสนฺตานิ ปฏฺิปปสฺสทฺธานิ อภพฺุพฺุปตฺติกานิ ฅาณคฺคินา ททฺฒานิ, โส วุจฺจติ อพฺพพฺุหสฺสโล อพฺพพฺุหิตสฺสโล⁴⁴ อฺุทฺตสฺสโล สมฺุทฺตสฺสโล อฺุปฺปาฏิตสฺสโล สมฺุปฺปาฏิตสฺสโล จตฺตสฺสโล วนฺตสฺสโล มฺุตฺตสฺสโล ปหีนสฺสโล ปฏฺิณิสฺสญฺจสฺสโล นิจฺฉาโต นิพฺพุโต สตีฏฺุโต สฺขปฺฏฺิสฺสเวทํ พฺุรหมญฺเฏเตน อตฺตนา วิหฺรตีติ อพฺพพฺุหสฺสโล. **จรมฺุติ :** จรมฺุโต วิหฺรณฺโต อิริยณฺโต วตฺเตนฺโต ปาเลนฺโต ยเปณฺโต ยาเปณฺโต. **อปฺปมตฺโตติ :** สกฺกจฺจการี สาทจฺจการี อญฺุจิตการี อนินฺสํวตฺตติโก อนิกฺขิตตฺจจฺจนฺโท อนิกฺขิตตฺจฺจโร

⁴² อ.ม. มฺุณฺโน

⁴³ ส. ทฺุจฺจวิตสฺลลํ

⁴⁴ อ.ม. อพฺพพฺุหิตสฺสโล

กุสเลสฺ ฐมเมสุ “กถาหํ อปริปฺพุริ วา สीलกฺขณฺธํ ปริปฺพุเรยฺยํ, ปริปฺพุริ วา สीलกฺขณฺธํ ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญา ย อนุคฺคณฺเหยฺยน”ติ โย ตตฺถ ฌนฺโท จ วายาโม จ อุตฺตสาโห จ อุตฺตโสฬฺหี จ อปฺปฏฺวิวานี จ สติ จ สมฺปชฺฌณฺณจฺ อาตปฺปี ปธานํ อธิจฺจุจฺานํ อนุโยโค อปฺปมาโท กุสเลสฺ ฐมเมสุ. กถาหํ อปริปฺพุริ วา สมาริกฺกขณฺธํ ปริปฺพุเรยฺยํ, ปริปฺพุริ วา สมาริกฺกขณฺธํ ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญา ย อนุคฺคณฺเหยฺยน”ติ... กุสเลสฺ ฐมเมสุ. กถาหํ อปริปฺพุริ วา ปญฺญา กฺขณฺธํ ปริปฺพุเรยฺยํ, วิมุตฺติกฺกขณฺธํ. วิมุตฺติวิภาณทสฺสนกฺกขณฺธํ ปริปฺพุเรยฺยํ. ปริปฺพุริ วา วิมุตฺติวิภาณทสฺสนกฺกขณฺธํ ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญา ย อนุคฺคณฺเหยฺยน”ติ โย ตตฺถ ฌนฺโท จ วายาโม จ อุตฺตสาโห จ อุตฺตโสฬฺหี จ อปฺปฏฺวิวานี จ สติ จ สมฺปชฺฌณฺณจฺ อาตปฺปี ปธานํ อธิจฺจุจฺานํ อนุโยโค อปฺปมาโท กุสเลสฺ ฐมเมสุ. “กถาหํ อปริญฺญาตํ วา ทุกฺขํ ปริชาเนยฺยํ, อปฺปทีเน วา กิเลสฺ ปชฺเชยฺยํ, อภาวิทํ วา มคฺคํ ภาเวยฺยํ. อสจฺจิกตํ วา นิโรธํ สจฺจิกเรยฺยน”ติ โย ตตฺถ ฌนฺโท จ วายาโม จ อุตฺตสาโห จ อุตฺตโสฬฺหี จ อปฺปฏฺวิวานี จ สติ จ สมฺปชฺฌณฺณจฺ อาตปฺปี ปธานํ อธิจฺจุจฺานํ อนุโยโค อปฺปมาโท กุสเลสฺ ฐมเมสุติ อพฺพุทฺทสฺสโล จรมปฺมตฺโต.

นาสีสตี โลกมิมํ ปรญฺจาติ : อิมํ โลกํ นาสีสตี สกตฺตภาวํ, ปรโลกํ นาสีสตี ปรตฺตภาวํ, อิมํ โลกํ นาสีสตี สกรูปรเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณํ, ปรโลกํ นาสีสตี ปรรูปรเวทนาสญฺญาสงฺขาร วิญฺญาณํ. อิมํ โลกํ นาสีสตี ฌ อชฺฌตฺติกานิ อายตฺตานิ, ปรโลกํ นาสีสตี ฌ พาทิรานิ อายตฺตานิ. อิมํ โลกํ นาสีสตี มนุสฺสโลกํ, ปรโลกํ นาสีสตี เทวโลกํ, อิมํ โลกํ นาสีสตี กามธาคฺคํ, ปรโลกํ นาสีสตี รูปรธาคฺคํ อรูปธาคฺคํ, อิมํ โลกํ นาสีสตี กามธาคฺคํ รูปรธาคฺคํ, ปรโลกํ นาสีสตี อรูปธาคฺคํ. ปุณ คตี วา อูปตฺตี วา ปฏฺิสฺสนฺธี วา ภาวํ วา สํสารํ วา วญฺญํ วา นาสีสตี น อิจฺจติ น สาทิยติ น ปตฺเถติ น ปิเหติ นาภิชฺปตฺตีติ นาสีสตี โลกมิมํ ปรญฺจาติ. เตนานห ภาควา :-

สญฺญํ ปริญฺญา วิตเรยฺย โธสมํ
 ปริคฺคเหสุ มุนิ นโปลิตฺโต
 อพฺพุทฺทสฺสโล จรมปฺมตฺโต
 นาสีสตี โลกมิมํ ปรญฺจาติ.

คฺุหฺญจกฺสุตฺตนิทฺเทโส ทฺุติโย.

๒. คุหฺฏฐกสูตรนิกาย⁴⁵
อธิบายคุหฺฏฐกสูตร
ว่าด้วยนรชนผู้ข้งอยู่ในถ้ำคือกาย

พระสารีบุตรเถระจะกล่าวอธิบายคุหฺฏฐกสูตร ดังต่อไปนี้

[๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

นรชนผู้ข้งอยู่ในถ้ำ ถูกกิเลสมากมายปิดบังไว้
เมื่อดำรงตนอยู่(อย่างนี้) ก็จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง
ผู้เป็นเช่นนั้นแล ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก
เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนจะได้ง่ายเลย

คำว่า **ผู้ข้งอยู่** ในคำว่า **ผู้ข้งอยู่ในถ้ำ** ถูกกิเลสมากมายปิดบังไว้ กล่าวไว้แล้วข้างต้น อนึ่ง คำว่า ถ้ำ ควรกล่าวถึงก่อน กาย ตรัสเรียกว่า ถ้ำ

คำว่า **กาย ถ้ำ ร่างกาย ร่างกายตน เรือ รถ ธง จอมปลวก รัง นคร กระโจม ฝี หม้อ หรือนาค** นี้ เป็นชื่อของกาย

คำว่า **ผู้ข้งอยู่ในถ้ำ** ได้แก่ ผู้ข้ง คือ ติด เกี่ยว เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพัน อยู่ในถ้ำ อธิบายว่า นรชน ข้ง คือ ติด เกี่ยว เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันอยู่ในถ้ำ เหมือนสิ่งของที่ข้ง ติด เกี่ยว แขนง เกี่ยวพัน ติดตรึงอยู่ที่ตะปูข้างฝา หรือที่ ไม้แขนง ฉะนั้น

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “**ราคะ**⁴⁶ ผู้ข้ง ติดอยู่ในความพอใจ ความกำหนัด ความเพติดเพติด ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่น ถือมั่น นอนเนื่องในรูป เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกว่า ผู้ข้ง ... ราคะ ผู้ข้ง ติดอยู่ ในความพอใจ ความกำหนัด ความเพติดเพติด ความทะยานอยาก อุบายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่น ถือมั่น นอนเนื่องในเวทนา ... ในสัญญา ... ในสังขาร ... ในวิญญาณ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกว่า ผู้ข้ง”⁴⁷ คำว่า **ผู้ข้ง** เป็นชื่อของความเกี่ยวข้ง รวมความว่า ผู้ข้งอยู่ในถ้ำ

คำว่า **ถูกกิเลสมากมายปิดบังไว้** อธิบายว่า ถูกกิเลสเป็นอันมากปิดบังไว้ คือ ถูกราคะปิดบังไว้ ถูกโทสะปิดบังไว้ ถูกโมหะปิดบังไว้ ถูกโภคะปิดบังไว้ ถูก อุปกะปิดบังไว้ ถูกมกคะปิดบังไว้ ถูกปฬาสะปิดบังไว้ ถูก อิสสาปิดบังไว้ ถูก มัจฉริยะปิดบังไว้ ถูกมายาปิดบังไว้ ถูกสาถะยะปิดบังไว้ ถูกถัมภะปิดบังไว้ ถูก สारัมภะปิดบังไว้ ถูกมานะปิดบังไว้ ถูกอติมานะปิดบังไว้ ถูกมทะปิดบังไว้ ถูก ปมาทะปิดบังไว้ ได้แก่ ถูกกิเลสทุกชนิด ... ทุกจริต ทุกทาง ... ความกระวนกระวาย ทุกอย่าง ... ความเร่าร้อนทุกสถาน ... ความเดือดร้อนทุกประการ ... อกุศลากิสังขาร ทุกประเภท ปิดบัง ปกปิด ปิดล้อม หุ้มห่อ โอบล้อม ห้อมล้อม ครอบคลุม ปกคลุม บดบังไว้ รวมความว่า ผู้ข้งอยู่ในถ้ำ ถูกกิเลสมากมายปิดบังไว้

คำว่า **นรชน ... เมื่อดำรงตนอยู่** ในคำว่า **นรชน ... เมื่อดำรงตนอยู่** ก็จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง อธิบายว่า นรชนเมื่อดำรงตนอยู่ คือ ผู้กำหนดก็ดำรงตนอยู่ตามอำนาจราคะ ผู้ขัดเคืองก็ดำรงตนอยู่ตามอำนาจโทสะ ผู้หลงก็ดำรงตนอยู่ตามอำนาจโมหะ ผู้ยึดติดก็ดำรงตนอยู่ตามอำนาจมานะ ผู้ยึดถือก็ดำรงตนอยู่ตาม

⁴⁵ ดูเทียบ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๗๙-๗๘๖/๖๘๘-๖๙๐

⁴⁶ **ราคะ** เป็นชื่อของภิกษุผู้เป็นสังฆวิหาริกของพระสารีบุตรซึ่งบวชเมื่อแก่

⁴⁷ ดูเทียบ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๖๑/๒๕๔

อำนาจทิฐิ⁴⁸ ผู้ฟังชานก็ดำรงตนอยู่ตามอำนาจอุทฺธัจจะ(ความฟังชาน) ผู้ลังเล ก็ดำรงตนอยู่ตามอำนาจวิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) ผู้ตกอยู่ในพลังกิเลสก็ดำรงตนอยู่ตามอำนาจอนุสัย(กิเลสที่นอนเนื่อง) รวมความว่า นรชน ... เมื่อดำรงตนอยู่ ย่อมเป็นอย่างนี้

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปที่รู้ได้ทางตา ที่น่า ปรรถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด ก็มีอยู่ ถ้าภิกษุ เพลิดเพลิน เชนชม ยึดติดรูปนั้นอยู่ ภิกษุทั้งหลาย เสียงที่รู้ได้ทางหู ... มีอยู่ ... กลิ่นที่รู้ได้ทางจมูก ... มีอยู่ ... รสที่รู้ได้ทางลิ้น ... มีอยู่ ... โผฏฐัพพะที่รู้ได้ทางกาย ... มีอยู่ ... ธรรมารมณที่รู้ได้ทางใจ ที่น่าปรรถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด ก็มีอยู่ ถ้าภิกษุ เพลิดเพลิน เชนชม ยึดติดธรรมารมณนั้นอยู่”⁴⁹ รวมความว่า นรชน ... เมื่อดำรงตนอยู่ ย่อมเป็นอย่างนี้

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย วิญญูณ(ความรู้แจ้ง อารมณ) ที่เข้าถึงรูป เมื่อดำรงอยู่ ก็มีรูปเป็นอารมณ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลิน ตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ได้ ภิกษุทั้งหลาย วิญญูณ ที่เข้าถึงเวทนา ... วิญญูณ ที่เข้าถึงสัญญา ... วิญญูณ ที่เข้าถึงสังขาร เมื่อดำรงอยู่ ก็มีสังขารเป็นอารมณ มีสังขารเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพเสวยความเพลิดเพลิน ตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ได้”⁵⁰ รวมความว่า นรชน ... เมื่อดำรงตนอยู่ ย่อมเป็นอย่างนี้

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก มีอยู่ในกวัฬงการอาหาร(อาหารคือคำข้าว) วิญญูณ ก็ตั้งอยู่ งอกงามในกวัฬงการอาหารนั้นได้ วิญญูณ ตั้งอยู่ งอกงามได้ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีได้ในที่นั้น ความก้าวลงแห่งนามรูปมีอยู่ในที่ใด ความเจริญแห่งสังขารก็มีได้ในที่นั้น ความเจริญแห่งสังขารมีอยู่ในที่ใด ความเกิดในภพใหม่ก็มีได้ในที่นั้น ความเกิดในภพใหม่มีอยู่ในที่ใด ชาติ ชรา มรณะ ต่อไปก็มีได้ในที่นั้น ชาติ ชรา มรณะ ต่อไป มีอยู่ในที่ใด เราก็กล่าวว่ ที่นั้นมีความเศร้าโศก มีความหม่นหมอง มีความคับแค้นใจ” รวมความว่า นรชน ... เมื่อดำรงตนอยู่ ย่อมเป็น อย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ใน ผัสสาหาร(อาหารคือ ผัสสะ) ... ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ในมโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือมโนสัญเจตนา) ... ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความกำหนด ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ในวิญญูณาหาร(อาหารคือวิญญูณ) วิญญูณก็ตั้งอยู่ งอกงามในวิญญูณาหารนั้นได้ วิญญูณ ตั้งอยู่งอกงามได้ในที่ใด การก้าวลงแห่งนามรูปก็มีได้ในที่นั้น ความก้าวลงแห่ง นามรูปมีอยู่ในที่ใด ความเจริญแห่งสังขารก็มีได้ในที่นั้น ความเจริญแห่งสังขารมีอยู่ในที่ใด ความเกิดในภพใหม่ก็มีได้ในที่นั้น ความเกิดในภพใหม่มีอยู่ในที่ใด ชาติ ชรา มรณะ

⁴⁸ ทิฐิ ในที่นี้หมายถึง ทิฐิ ๒๒ แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ

๑. **ปุพพัตถกัปปิกวาทะ** ความเห็นกำหนดขันธส่วนอดีตมี ๑๘ คือ

(๑) สัสสตวาทะ เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงมี ๔ อย่าง (๒) เอกัจฉัสสตวาทะ เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงเป็นบางอย่างมี ๔ อย่าง (๓) อันตานั้นติกวาทะ เห็นว่าโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุดมี ๔ อย่าง (๔) อมราวิกเขปวาทะ ความเห็นหลบเลี่ยง ไม่แน่นอนมี ๔ อย่าง (๕) อธิจสมุปปันนวาทะ เห็นว่าอัตตาและโลก เกิดขึ้นเองไม่มีเหตุปัจจัยมี ๒ อย่าง

๒. **อปรัณตกัปปิกวาทะ** ความเห็นกำหนดขันธส่วนอนาคตมี ๔๔ คือ

(๑) สัญญิวาทะ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญามี ๑๖ อย่าง (๒) อสัญญิวาทะ เห็นว่าอัตตาหลัง จากตายแล้วไม่มีสัญญามี ๘ อย่าง (๓) เนวสัญญีนาสัญญิวาทะ เห็นว่าอัตตาหลังจากตายแล้วมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ ๘ อย่าง (๔) อัจเฉทวาทะ เห็นว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญมี ๗ อย่าง (๕) ทิฐูธัมมนิพพานวาทะ เห็นว่ามีสภาพบางอย่างเป็นนิพพานในปัจจุบันมี ๕ อย่าง (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘-๑๐๔/๑๑-๓๙)

⁴⁹ ดูเทียบ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๔/--

⁵⁰ ดูเทียบ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๓/--

ต่อไปก็มีได้ในที่นั้น ซาติ ชรา มรณะ ต่อไป มีอยู่ในที่ใด เราก็กล่าวว่า ที่นั้น มีความเศร้าโศก มีความหม่นหมอง มีความคับแค้นใจ⁵¹” รวมความว่า นรชน ... เมื่อดำรงตนอยู่ ย่อมเป็นอย่างนี้

คำว่า **จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง** อธิบายว่า กามคุณ ๕ ตรัสเรียกว่า เหตุ ให้ลุ่มหลง

คือ รูปที่รู้ได้ทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด เสียงที่รู้ได้ทางหู ... กลิ่นที่รู้ได้ทางจมูก ... รสที่รู้ได้ทางลิ้น ... โณภูริพพะที่รู้ได้ทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด เพราะเหตุไร กามคุณ ๕ จึงตรัสเรียกว่า เหตุให้ลุ่มหลง เพราะโดยมากเทวดาและมนุษย์ ย่อมหลง ลุ่มหลง หลงมงายในกามคุณ ๕ เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้หลง ลุ่มหลง หลงมงาย คือ ถูกอวิชชาทำให้มีติดบอด หุ้มห่อ โอบล้อม ห้อมล้อม ครอบคลุม ปกคลุม บดบังไว้ เพราะเหตุนี้ กามคุณ ๕ จึงตรัสเรียกว่า เป็นเหตุให้ลุ่มหลง

คำว่า **จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง** ได้แก่ จมลง หมกมุ่น หยั่งลง ดิ่งลง ในเหตุ ให้ลุ่มหลง รวมความว่า นรชน ... เมื่อดำรงตนอยู่ ก็จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง

ว่าด้วยวิเวก ๓ อย่าง

คำว่า **วิเวก** ในคำว่า **ผู้เป็นเช่นนั้นแล ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก** ได้แก่ วิเวก ๓ อย่าง คือ (๑) กายวิเวก(ความสังัดกาย) (๒) จิตตวิเวก(ความสังัดใจ) (๓) อุปวิเวก(ความสังัดอุปธิ)

กายวิเวก เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมมีใช้สอยเสนาสนะที่สังัด คือ ป่า โคนต้นไม้ ภูเขา ซอกเขา ช่องเขา สุสาน ป่าดง ดิบ กลางแจ้ง ลอมฟาง และมีกายสังัดอยู่ คือ เดีนรูปเดียว ยืนรูปเดียว นั่งรูปเดียว นอนรูปเดียว เข้าหมู่บ้าน บิณฑบาตรรูปเดียว กลับรูปเดียว นั่งในที่ลับรูปเดียว อธิษฐานจงกรมรูปเดียว เทียวไป อยู่ เค็ล่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไปลำพังรูปเดียว นี้ชื่อว่ากายวิเวก

จิตตวิเวก เป็นอย่างไร

คือ ผู้บรรลุปฐมฌานย่อมมีจิตสังัดจากนิรวรณ⁵² ผู้บรรลุทุติยฌานย่อมมีจิตสังัดจากวิตกและวิจารณ์ ผู้บรรลุตติยฌานย่อมมีจิตสังัดจากปีติ ผู้บรรลุจตุตถฌานย่อมมี จิตสังัดจากสุขและทุกข ผู้บรรลุอากาธานัญญาตนสมาบัติ⁵³ ย่อมมีจิตสังัดจาก รูปสัญญา⁵⁴ ปฏิขสัญญา⁵⁵ นานัตตสัญญา⁵⁶ ผู้บรรลุวิญญาณัญญาตนสมาบัติ⁵⁷ ย่อมมี จิตสังัดจากอากาธานัญญาตนสัญญา ผู้บรรลุอากัญญาตนสมาบัติ⁵⁸ ย่อมมีจิต สังัดจาก

⁵¹ ดูเทียบ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๔/๑๒๓-๑๒๖

⁵² **นิรวรณ** ดูรายละเอียดข้อ ๕/๑๗

⁵³ **อากาธานัญญาตนสมาบัติ** คือสมาบัติที่กำหนดอากาศ คือความว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็น ขั้นที่ ๑ ของอรุปรมาณ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๖)

⁵⁴ **รูปสัญญา** คือความจำได้หมายรู้เรื่องรูป หมายถึงสัญญาในรูปฌาน ๑๕ ด้วยสามารถกวลวิบากและกิริยา (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๖)

⁵⁵ **ปฏิขสัญญา** คือความจำได้หมายรู้ ความกระทบกระทั่งในใจ ที่เกิดจากการกระทบกันแห่งตากับรูป เป็นต้น (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๖)

⁵⁶ **นานัตตสัญญา** คือความหมายรู้ไม่ใช่ตนก็มีใช่ หมายถึงกามาวจรสัญญา ๔๔ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๗)

⁵⁷ **วิญญาณัญญาตนสมาบัติ** คือสมาบัติที่กำหนดวิญญาณเป็นอารมณ์ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๗)

⁵⁸ **อากัญญาตนสมาบัติ** คือสมาบัติที่กำหนดความไม่มีอะไรเหลือเป็นอารมณ์ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๗)

วิญญานัญญาตนสัจญญา ผู้บรรลุเนวสัจญญานาสนัญญาตนสมาบัติ⁵⁹ ย่อมมีจิตสงัดจากอาภิวัจญญาตนสัจญญา

ผู้เป็นพระโสดาบันย่อมมีจิตสงัดจากสักกายทิฏฐิ⁶⁰ วิจิกิจฉา⁶¹ สีลัพพตปรามาส⁶² ทิฏฐานุสัย⁶³ วิจิกิจฉานุสัย⁶⁴ และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับสักกายทิฏฐิ เป็นต้นนั้น

ผู้เป็นพระสกทาคามี ย่อมมีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์⁶⁵ ปฏิฆสังโยชน์อย่าง หยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบ และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับ กามราคสังโยชน์ เป็นต้นนั้น

ผู้เป็นพระอนาคามี ย่อมมีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่าง ละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียด และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับ กามราคสังโยชน์ เป็นต้นนั้น

ผู้เป็นพระอรหันต์ ย่อมมีจิตสงัดจากรูปราคะ⁶⁶ อรูปราคะ⁶⁷ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย⁶⁸ ภวราคานุสัย⁶⁹ อวิชชานุสัย⁷⁰ เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกับรูปราคะ เป็นต้นนั้น และสังขารนิมิตทั้งปวงในภายนอก นี้ชื่อว่าจิตตวิเวก

อุปธิวิเวก เป็นอย่างไร

คือ กิเลสก็ดี ขันธก็ดี อภิสังขารก็ดี ตรัสเรียกว่า อุปธิ อมตนิพพาน ตรัส เรียกว่า อุปธิวิเวก คือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นต้นเหตุ เป็นที่คลายกำหนด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท นี้ชื่อว่าอุปธิวิเวก

⁵⁹ เนวสัจญญานาสนัญญาตนสมาบัติ คือสมาบัติที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาภิมิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๙)

⁶⁰ สักกายทิฏฐิ ดูเชิงอรรถข้อ ๑๒/๕๙

⁶¹ วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยในฐานะ ๘ อย่าง คือ (๑) ความสงสัยในทุกข์ (๒) ความสงสัยในทุกขสมุทัย (๓) ความสงสัยในทุกขนิโรธ (๔) ความสงสัยในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (๕) ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น (๖) ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย (๗) ความสงสัยทั้งในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย (๘) ความสงสัย ในธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือ ความที่ปฏิเสธสมุบาทมอวิชชานี้เป็นปัจจัย ดูรายละเอียด ข้อ ๑๗๔/๔๙๔

⁶² สีลัพพตปรามาส คือความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างมงาย เห็นว่าจะบริสุทธิ์ หลุดพ้น ได้ด้วยศีลพรต (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๙)

⁶³ ทิฏฐานุสัย ดูเชิงอรรถข้อ ๓/๑๑

⁶⁴ วิจิกิจฉานุสัย ดูเชิงอรรถข้อ ๓/๑๑

⁶⁵ กามราคสังโยชน์ กิเลสอันผูกใจสัตว์ ธรรมที่มีดัดสัตว์ไว้กับทุกข์หรือผูกกรรมไว้กับผล คือความกำหนดในกาม ความติดใจในกาม (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๖๙/๖๒๐)

⁶⁶ รูปราคะ คือความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในรูปภพ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๑๐๐)

⁶⁷ อรูปราคะ คือความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในอรูปภพ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๑๐๐)

⁶⁸ มานานุสัย ดูเชิงอรรถข้อ ๓/๑๑

⁶⁹ ภวราคานุสัย ดูเชิงอรรถข้อ ๓/๑๑

⁷⁰ อวิชชานุสัย ดูเชิงอรรถข้อ ๓/๑๑

กายวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายหลีกออกแล้ว ยินดีในเนกขัมมะ จิตตวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงความเป็นผู้ผ่องแผ้วยิ่ง และอุปธิวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้ปราศจากอุปธิ บรรลุนิพพานอันปราศจากปัจจัยปรุงแต่งแล้ว

คำว่า **ไกลจากวิเวก** อธิบายว่า ผู้ซึ่งอยู่ในถ้ำอย่างนี้ ถูกกิเลสมากมาย ปิดบังไว้อย่างนี้ จมลงในเหตุให้ ลุ่มหลงอย่างนี้ ย่อมอยู่ไกลจากกายวิเวกบ้าง ไกลจาก จิตตวิเวกบ้าง ไกลจากอุปธิวิเวกบ้าง คือ ไกล ห่างไกล แสน ไกล ไม่ใกล้ ไม่ใกล้เคียง ไม่ชิด ไม่ใกล้ชิด

คำว่า **ผู้เป็นเช่นนั้น** ได้แก่ ผู้เป็นเช่นนั้น คือ ผู้เป็นอย่างนั้น ผู้ดำรงอยู่ อย่างนั้น ผู้เป็นประการนั้น ผู้มีส่วน อย่างนั้น จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง รวมความว่า ผู้เป็นเช่นนั้นย่อมอยู่ไกลจากวิเวก

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

คำว่า **กาม** ในคำว่า **เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนละได้ง่ายเลย** ได้แก่ กาม ๒ อย่าง แบ่งตามหมวด คือ (๑) วัตถุกาม (๒) กิเลสกาม

วัตถุกาม คืออะไร

คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าพอใจ เครื่องปลูกัด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง หมูบ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท กองพลรบ คลังหลวง และวัตถุที่น่ายินดี อย่างใดอย่างหนึ่ง (เหล่านี้) ชื่อว่าวัตถุกาม

อีกนัยหนึ่ง กามที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบัน กามที่เป็นภายใน ที่เป็นภายนอก ที่เป็นทั้งภายใน และภายนอก กามอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างประณีต กามที่เป็นของสัตว์ในอบาย ที่เป็นของมนุษย์ ที่เป็นของ ทิพย์ กามที่ปรากฏเฉพาะหน้า ที่เนรมิตขึ้นเอง ที่ไม่ได้เนรมิตขึ้นเอง ที่ผู้อื่นเนรมิตให้ กามที่มีผู้ ครอบครอง ที่ไม่มีผู้ ครอบครอง ที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ที่ไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา สภาวะธรรมที่เป็นกามาวจร ที่เป็นรูปาวจร ที่เป็นอรูปาวจร แม้ทั้งปวง กามที่ เป็นเหตุเกิดแห่งตัณหา เป็นอารมณ์แห่งตัณหา ชื่อว่ากาม เพราะมีความหมายว่า น่าปรารถนา น่ายินดี น่าลุ่มหลง เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม

กิเลสกาม คืออะไร

คือ ความพอใจ ความกำหนด ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ความดำริ ความกำหนด ความ กำหนดด้วยอำนาจความดำริ ชื่อว่ากาม ได้แก่ ความพอใจ ด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนดด้วยอำนาจความ ใคร่ ความเพติดเพลินด้วย อำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจ ความใคร่ ความเฝ้าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ หวังน้ำคือความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบคือ ความใคร่ กิเลสเครื่องยึดมั่นคือความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความ พพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย

(สมจริงดังที่พระเจ้าอัทธมาสกแปลงอุทานว่า)

เจ้ากามเอ๋ย เราเห็นรากเหง้าของเจ้าแล้ว

เจ้าเกิดเพราะความดำริ เราจักไม่ดำริถึงเจ้าอีก

เจ้าจักไม่เกิดมาเป็นอย่างนี้ได้อีกละเจ้ากามเอ๋ย⁷¹

เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม

⁷¹ ดูเทียบ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๙/๒๙๑, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๘/๖๗

คำว่า **ในโลก** ได้แก่ โนบายโลก⁷² มนุษยโลก เทวโลก⁷³ ชั้นโลก ธาตุโลก⁷⁴ อายตนโลก⁷⁵

คำว่า **เพราะ**กามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนละได้ง่ายเลย อธิบายว่า เพราะกามทั้งหลายในโลกเป็นของที่นรชนละได้ยาก คือ สละได้ยาก สละออกได้ยาก ย่ำยีได้ยาก แก้ออกได้ยาก แหวกออกได้ยาก ซ้ำมได้ยาก ซ้ำมพันได้ยาก ก้าวพันได้ยาก กลับตัวหลังได้ยาก รวมความว่า เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนละได้ง่ายเลย ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนผู้ซึ่งอยู่ในถ้ำ ถูกกิเลสมากหลายปิดบังไว้
เมื่อดำรงตนอยู่(อย่างนี้) ก็จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง
ผู้เป็นเช่นนั้นแล ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก
เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนละได้ง่ายเลย

[๘] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

**สัตว์เหล่านั้น มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ
ติดพันอยู่กับความพอใจในภพ
มุ่งหวัง(กาม)ในกาลภายหลัง หรือในกาลก่อน
ปรารถนากามเหล่านี้และกามที่มีอยู่ก่อน
ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก (และ)ทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย**

คำว่า **มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ ติดพันอยู่กับความพอใจในภพ** อธิบายว่า ตัณหา ตรัสเรียกว่า ความปรารถนา

⁷² **อบายโลก** คือโลกที่ปราศจากความเจริญ ได้แก่ (๑) นิรย นรก (๒) ตีรจฉวนโยนิ กำเนิดสัตว์ตีรจฉวน (๓) ปิตติวิสัย แดนเปรต (๔) อสุรกาย พวกหวาดหวั่นไร้ความเจริญ (ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๓/๔๖๗)

⁷³ **เทวโลก** คือโลกของหมู่เทพในสวรรค์ชั้นกามาวจรทั้ง ๖ เป็นภพที่มีอารมณ์เลิศ โลกที่มีแต่ความสุข แต่ยังคงเกี่ยวข้องกับกามอยู่ ได้แก่ (๑) จาตุมหาราชิกา สวรรค์ที่ทำวมหาราชทั้ง ๔ ปกครองอยู่ (ทำวจรธรรุ จอม- คนธรรพ์ครองทิศตะวันออก, ทำววิรูปหกจอมกุมภภัณฑ์ครองทิศใต้, ทำววิรูปักษ์จอมนาครครองทิศตะวันตก, ทำวภูเวรหรือเวสวันจอมยักษ์ครองทิศเหนือ) (๒) ดาวดึงส์ แดนที่อยู่แห่งเทพ ๓๓ มีท้าวสักกะ เป็น จอมเทพ (๓) ยามา แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามาเป็นจอมเทพ (๔) ดุสิต แดนที่อยู่แห่งเทพผู้เฝ้าอิมด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันดุสิตเป็นจอมเทพ (๕) นิมมานรดี แดนแห่งเทพผู้มีความยินดีในการนรมิต มีท้าวสุนิมมิตเป็นจอมเทพ (๖) ปรมิมิตตสวรรค์ดี แดนที่อยู่แห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นนรมิต คือเสวยสมบัติที่เทพพวกอื่นนรมิตให้ มีท้าวสวัตดีเป็นจอมเทพ (ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๕๕-๕๕๖)

⁷⁴ **ธาตุโลก** หมายถึงธาตุ ๑๘ คือสิ่งที่ทรงสภาวะของตนเองอยู่ ตามที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นเป็นไปตาม ธรรมนิยาม คือ กำหนดแห่งธรรมตา ไม่มีผู้สร้าง ผู้บันดาล และมีรูปลักษณะ กิจ อากาโรเป็นแบบ จำเพาะตัว อันพึงกำหนดเอาเป็นหลักได้แต่ละอย่าง ๆ ได้แก่ (๑) จักขุธาตุ ธาตุคือจักขุประสาท (๒) รูปธาตุ ธาตุคือรูปารมณ (๓) จักขุวิญญาณธาตุ ธาตุคือจักขุวิญญาณ (๔) โสตธาตุ ธาตุคือโสตประสาท (๕) สัทธ-ธาตุ ธาตุคือสัทธารมณ (๖) โสตวิญญาณธาตุ ธาตุคือโสตวิญญาณ (๗) ฆานธาตุ ธาตุคือฆานประสาท (๘) คันธธาตุ ธาตุคือคันธารมณ (๙) ฆานวิญญาณธาตุ ธาตุคือฆานวิญญาณ (๑๐) ชิวหาธาตุ ธาตุคือชิวหาประสาท (๑๑) รสธาตุ ธาตุคือรสารมณ (๑๒) ชิวหาวิญญาณธาตุ ธาตุคือชิวหาวิญญาณ (๑๓) กาย-ธาตุ ธาตุคือกายประสาท (๑๔) โภจวิญญูธาตุ ธาตุคือโภจวิญญูารมณ (๑๕) กายวิญญาณธาตุ ธาตุคือกายวิญญาณ (๑๖) มโนธาตุ ธาตุคือมโน (๑๗) ธรรมธาตุ ธาตุคือธรรมารมณ (๑๘) มโนวิญญาณธาตุ ธาตุคือมโนวิญญาณ (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๓-๑๘๔/๑๔๒-๑๔๖)

⁷⁵ **อายตนโลก** หมายถึงอายตนะ ๑๒ คือ (สิ่งที่เชื่อมต่อกันให้เกิดความรู้ แดนต่อหรือแดนเกิดแห่งความรู้) อายตนะภายใน ๖ ได้แก่ (๑) ตา (๒) หู (๓) จมูก (๔) ลิ้น (๕) กาย (๖) ใจ อายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ (๑) รูป (๒) เสียง (๓) กลิ่น (๔) รส (๕) โภจวิญญู (๖) ธรรมารมณ ทั้ง ๖ นี้ เรียกทั่วไปว่า อารมณ ๖ คือ เป็นสิ่งสำหรับให้จิตยึดเหนี่ยว (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๕๔-๑๖๗/๑๑๒-๑๑๘)

คือ ความกำหนด ความกำหนดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนดนัก แห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความหื่น ความหื่นกระหาย ความข้องอยู่ ความจมอยู่ ธรรมชาติที่ทำให้หลุกพลาณ ธรรมชาติที่หลอกหลวง ธรรมชาติ ที่ยังสัตว์ให้เกิด ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติที่ร้อยรัด ธรรมชาติที่ มีข้าย ธรรมชาติที่กำซาบใจ ธรรมชาติที่ชานไป ธรรมชาติดุจเส้นด้าย ธรรมชาติที่แผ่ไป ธรรมชาติที่ประมวลมา ธรรมชาติที่เป็นเพื่อน ความคั่นหา ตัณหาที่นำ พา ไปสู่ภพ ตัณหาดุจป่า ตัณหาดุจป่าที่บ ความเซยชิด ความเยื้อย ความหวังโย ความผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ภาวะที่หวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโณภูฐัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ธรรมชาติที่กระชิบ ธรรมชาติที่กระชิบบ่อยๆ ธรรมชาติที่กระชิบยิ่ง ความกระชิบ กิริยาที่กระชิบ ภาวะที่กระชิบ ความละโมบ กิริยาที่ละโมบ ภาวะที่ละโมบ ธรรมชาติที่ทำให้ห่วนไหว ภาวะที่ใคร่แต่อารมณ์ดี ๆ ความกำหนดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินพอดี ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความเฝ้หา ความหมายปอง กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โณภูฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา โอบะ โยคะ คันถะ อุปาทาน อวารณ นิวรณ เครื่องปิดบัง เครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย ปริยฐาน ตัณหาดุจเงาวัลย์ ความปรารถนาวัตถุอย่างต่าง ๆ รากเหง้าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร วิสัยแห่งมาร ตัณหาดุจแม่น้ำ ตัณหาดุจตาข่าย ตัณหา ดุจไซ้ตรวน ตัณหาดุจสมุทร อภิขมา อกุศลมูลคือโลภะ

คำว่า **มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ** ได้แก่ มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ คือ มีความปรารถนาเป็นสาเหตุ มีความปรารถนาเป็นปัจจัย มีความปรารถนาเป็นเหตุ มีความปรารถนาเป็นแดนเกิด รวมความว่า มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ

คำว่า **ติดพันอยู่กับความพอใจในภพ** อธิบายว่า ความพอใจในภพอย่างเดียว คือ สุขเวทนา

ความพอใจในภพ ๒ อย่าง คือ

๑. สุขเวทนา	๒. วัตถุที่นำปรารถนา

ความพอใจในภพ ๓ อย่าง คือ

๑. ความเป็นหนุ่มสาว	๒. ความไม่มีโรค
๓. ชีวิต	

ความพอใจในภพ ๔ อย่าง คือ

๑. ลาภ	๒. ยศ
๓. สรรเสริญ	๔. สุข

ความพอใจในภพ ๕ อย่าง คือ

๑. รูปที่น่าพอใจ	๒. เสียงที่น่าพอใจ
๓. กลิ่นที่น่าพอใจ	๔. รสที่น่าพอใจ
๕. โณภูฐัพพะที่น่าพอใจ	

ความพอใจในภพ ๖ อย่าง คือ

๑. ความสมบรูณ์แห่งตา	๒. ความสมบรูณ์แห่งหู
๓. ความสมบรูณ์แห่งจมูก	๔. ความสมบรูณ์แห่งลิ้น
๕. ความสมบรูณ์แห่งกาย	๖. ความสมบรูณ์แห่งใจ

ผู้ติดพันอยู่กับความพอใจในภพ ได้แก่ ช้อง คือ ติด เกี่ยว เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันในสุขเวทนา ... ในวัตถุที่น่าปรารถนา ... ในความเป็นหนุ่มสาว ... ในความ ไม่มีโรค ... ในชีวิต ... ในลาภ ... ในยศ ... ในสรรเสริญ ... ในสุข ... ในรูป ... เสียง ... กลิ่น ... รส ... โณภูฐัพพะ ที่น่าพอใจ ... ในความสมบรูณ์แห่งตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น ...

กาย ข้อ คือ ติด เกี่ยว เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันในความสมบูรณ์แห่งใจ รวมความว่า มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ ติดพันอยู่กับความพอใจในภพ

คำว่า สัตว์เหล่านั้น ... ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก (และ)ทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย อธิบายว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความพอใจในภพเหล่านั้น อันสัตว์หลุดพ้นได้ยาก หรือสัตว์ทั้งหลายปลดปล่อย(ตน)ได้ยาก จากธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความพอใจในภพนั้น

ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความพอใจในภพเหล่านั้น อันสัตว์หลุดพ้นได้ยาก เป็นอย่างไร

คือ สุขเวทนา อันสัตว์หลุดพ้นได้ยาก คือ ปลดปล่อยได้ยาก ทรงตัวได้ยาก แก้ออกได้ยาก แหวกออกได้ยาก ข้ามได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวพ้นได้ยาก กลับตัวพลิกได้ยาก วัตถุที่น่าปรารถนา ... ความเป็นหนุ่มสาว ... ความไม่มีโรค ... ชีวิต ... ลาม ... ยศ ... สรรเสริญ ... สุข ... รูปที่น่าพอใจ ... เสียงที่น่าพอใจ ... กลิ่นที่น่าพอใจ ... รสที่น่าพอใจ ... โภกฐิัพพะที่น่าพอใจ ... ความสมบูรณ์แห่งตา ... ความสมบูรณ์แห่งหู ... ความสมบูรณ์แห่งจมูก ... ความสมบูรณ์แห่งลิ้น ... ความสมบูรณ์แห่งกาย ... ความสมบูรณ์แห่งใจ อันสัตว์หลุดพ้นได้ยาก คือ ปลดปล่อยได้ยาก ทรงตัวได้ยาก แก้ออกได้ยาก แหวกออกได้ยาก ข้ามได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวพ้นได้ยาก กลับตัวพลิกได้ยาก ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความพอใจในภพเหล่านั้น อันสัตว์หลุดพ้นได้ยากเป็นอย่างไร

สัตว์ทั้งหลายปลดปล่อย(ตน)ได้ยาก จากธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความพอใจในภพนั้น เป็นอย่างไร

คือ สัตว์ทั้งหลายปลดปล่อย(ตน)ได้ยาก คือ ปลดปล่อยขึ้นได้ยาก ทรงตัวได้ยาก ทรงตัวขึ้นได้ยาก ยกตัวขึ้นได้ยาก ยกตัวขึ้นได้ยากอย่างยิ่ง แก้ออกได้ยาก แหวกออกได้ยาก ข้ามได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวพ้นได้ยาก กลับตัวพลิกได้ยาก จากสุขเวทนา ... จากวัตถุที่น่าปรารถนา ... จากความเป็นหนุ่มสาว ... จากความไม่มีโรค ... จากชีวิต ... จากลาม ... จากยศ ... จากสรรเสริญ ... จากสุข ... จากรูปที่น่าพอใจ ... จากเสียงที่น่าพอใจ ... จากกลิ่นที่น่าพอใจ ... จากรสที่น่าพอใจ ... จาก โภกฐิัพพะที่น่าพอใจ ... จากความสมบูรณ์แห่งตา ... จากความสมบูรณ์แห่งหู ... จาก ความสมบูรณ์แห่งจมูก ... จากความสมบูรณ์แห่งลิ้น ... จากความสมบูรณ์แห่งกาย ปลดปล่อย(ตน)ได้ยาก คือ ปลดปล่อยขึ้นได้ยาก ทรงตัวได้ยาก ทรงตัวขึ้นได้ยาก ยกตัวขึ้นได้ยาก ยกตัวขึ้นได้ยากอย่างยิ่ง แก้ออกได้ยาก แหวกออกได้ยาก ข้ามได้ยาก ข้ามพ้นได้ยาก ก้าวพ้นได้ยาก กลับตัวพลิกได้ยาก จากความสมบูรณ์แห่งใจ สัตว์ทั้งหลายปลดปล่อย(ตน)ได้ยาก จากธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความพอใจในภพนั้น เป็นอย่างไร รวมความว่า สัตว์เหล่านั้น ... ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก

คำว่า ทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย อธิบายว่า สัตว์เหล่านั้น ตนเองก็จมดิ่งอยู่ จึงไม่สามารถอุद्धริงคนอื่นที่จมดิ่งอยู่แล้วขึ้นมาได้ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “จุนทะ ข้อที่บุคคลซึ่งตนเองก็จมดิ่งอยู่จักอุद्धริงผู้อื่นที่จมดิ่งอยู่แล้วขึ้นมาได้ เป็นไปไม่ได้เลย จุนทะ ข้อที่บุคคลผู้มีได้ฝึกฝน มิได้อบรม ยังมีได้ดับกิเลสด้วย ตนเอง จักฝึกฝนอบรมผู้อื่น ทำผู้อื่นให้ดับกิเลส เป็นไปไม่ได้เลย” (สัตว์เหล่านั้น) จึง ชื่อว่าทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง ไม่มีใครอื่นที่จะทำให้สัตว์เหล่านั้นหลุดพ้นได้ ถ้าสัตว์เหล่านั้นจะ พึงหลุดพ้นได้ สัตว์เหล่านั้น เมื่อปฏิบัติชอบ ปฏิบัติเหมาะสม ปฏิบัติไม่เป็นข้าศึก ปฏิบัติเอื้อประโยชน์ ปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักธรรมด้วยตนเอง ก็พึงหลุดพ้นได้ด้วยเร็วแรง ด้วยกำลัง ด้วยความพากเพียร ด้วยความบากบั่น ด้วยเร็วแรง ของบุรุษ ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความพากเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของ บุรุษของตนเองเท่านั้น (สัตว์เหล่านั้น) จึง ชื่อว่าทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย เป็น อย่างนี้บ้าง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

โธตะกะ⁷⁶ เราไม่สามารถปลดปล่อยใคร ๆ

⁷⁶ โธตะกะ เป็นชื่อของมาณพซึ่งเป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖

ที่มีความสงสัยในโลกได้

แต่เธอเมื่อรู้แจ้งธรรมอันประเสริฐ

ก็จะข้ามโศกนี้ได้เอง ด้วยประการฉะนี้⁷⁷

(สัตว์เหล่านั้น)จึงชื่อว่า ทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย เป็นอย่างนี้บ้าง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ตนทำชั่วเอง ก็เศร้าหมองเอง ไม่ทำชั่ว ก็บริสุทธิ์เอง

ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน

คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้⁷⁸

สัตว์เหล่านั้นจึงชื่อว่า ทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย เป็นอย่างนี้บ้าง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ฉันนั้นเหมือนกันแหละพราหมณ์ นิพพานมีอยู่ ทางไปนิพพานมีอยู่ เรา(ตถาคต)ผู้ชักชวนก็มีอยู่ ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ สวากที่เราสั่งสอนอยู่อย่างนี้ พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ บางพวกสำเร็จ นิพพานอันถึงที่สุดโดยส่วนเดียว บางพวกก็ไม่สำเร็จ ในเรื่องนี้ เราจะทำอย่างไรได้ ตถาคตก็เป็นแต่ผู้บอกทาง พระพุทธเจ้าก็เพียงบอกทางให้ ผู้ที่ปฏิบัติด้วยตนเองเท่านั้น จึงจะพึง หลุดพ้นได้”⁷⁹ สัตว์เหล่านั้นจึงชื่อว่า ทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย อย่างนี้บ้าง รวมความว่า สัตว์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก (และ)ทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย

คำว่า **มุ่งหวัง(กาม)ในกาลภายหลัง หรือในกาลก่อน** อธิบายว่า อนาคต ตรัสเรียกว่า ในกาลภายหลัง อดีต ตรัสเรียกว่า ในกาลก่อน อีกนัยหนึ่ง อนาคตใกล้อดีตก็ดี ปัจจุบันใกล้อดีตก็ดี ตรัสเรียกว่า ในกาลภายหลัง อดีตไกลอนาคตก็ดี ปัจจุบันใกล้อนาคตก็ดี ตรัสเรียกว่า ในกาลก่อน

บุคคลทำความมุ่งหวัง(กาม)ในกาลก่อนอย่างไร

คือ บุคคลย่อมหวนระลึกถึงความเพลิดเพลินในอารมณฺ์นั้นว่า ในอดีตอันยาวนาน เราได้มีรูปร่างอย่างนี้มาแล้ว ... ได้มีเวทนาอย่างนี้มาแล้ว ... ได้มีสัญญาอย่างนี้มาแล้ว ... ได้มีสังขารอย่างนี้มาแล้ว บุคคลย่อมหวนระลึกถึงความเพลิดเพลินในอารมณฺ์นั้นว่า ในอดีตอันยาวนาน เราได้มีวิญญาณอย่างนี้มาแล้ว บุคคลจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวัง(กาม)ในกาลก่อน เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง บุคคลมีวิญญาณเกี่ยวเนื่องด้วยฉันทราคะในอารมณฺ์นั้นว่า ในอดีตอันยาวนาน เราได้มีตาอย่างนี้ ได้เห็นรูปร่างนี้ เพราะมีวิญญาณเกี่ยวเนื่องด้วย ฉันทราคะ เขาจึงเพลิดเพลินกับอารมณฺ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินกับอารมณฺ์นั้น บุคคลจึง ชื่อว่า ทำความมุ่งหวัง(กาม)ในกาลก่อน อย่างนี้บ้าง ... ได้มีหูอย่างนี้ ได้ยินเสียงอย่างนี้ ... ได้มีจมูกอย่างนี้ ได้กลิ่นอย่างนี้ ... ได้มีลิ้นอย่างนี้ ได้ร่ำรสอย่างนี้ ... ได้มีกายอย่างนี้ รู้สีกสัมผัสอย่างนี้ ... มีวิญญาณเกี่ยวเนื่องด้วยฉันทราคะในอารมณฺ์นั้นว่า ในอดีตอันยาวนาน เราได้มีใจอย่างนี้ รู้ธรรมารมณฺ์อย่างนี้ เพราะมีวิญญาณเกี่ยวเนื่องด้วยฉันทราคะ เขาจึงเพลิดเพลินกับอารมณฺ์นั้น เมื่อเพลิดเพลินกับอารมณฺ์นั้น บุคคลจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวัง(กาม)ในกาลก่อน เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง บุคคลยินดี มุ่งหวัง ถึงความปลื้มใจ ด้วยการหัวเราะ พุดจา เล่นหัว กับมาตุคามในกาลก่อน บุคคลจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวัง(กาม)ในกาลก่อน เป็นอย่างนี้บ้าง

บุคคลทำความมุ่งหวัง(กาม)ในกาลภายหลังอย่างไร

⁷⁷ ดูเทียบ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗๑/๗๕๕, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๓๒๕/๒๙๐

⁷⁸ ดูเทียบ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๕/๘๔, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖

⁷⁹ ดูเทียบ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๗/๘๔, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๓/๑๖๖

คือ บุคคลตามระลึกถึงความเพิดเพลินในอารมณ์นั้นว่า ในอนาคตอันยาวนาน นาน เราพึงมีรูปร่างนี้ ... พึงมีเวทนายอย่างนี้ ... พึงมีสัญญาอย่างนี้ ... พึงมีสังขารอย่างนี้ บุคคลตามระลึกถึงความเพิดเพลินในอารมณ์นั้นว่า ในอนาคตอันยาวนาน เราพึงมีวิญญาณอย่างนี้ บุคคลจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวัง(กาม)ในกาลภายหลัง เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง บุคคลตั้งจิตเพื่อให้ได้อารมณ์ที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตอันยาวนาน ขอเราพึงมีตาอย่างนี้ เห็นรูปอย่างนี้ เพราะมีการตั้งจิตเป็นปัจจัย เขาจึงเพิดเพลินกับอารมณ์นั้น เมื่อเพิดเพลินกับอารมณ์นั้น บุคคลจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวัง (กาม)ในกาลภายหลัง อย่างนี้บ้าง ... พึงมีหูอย่างนี้ ได้ยินเสียงอย่างนี้ ... พึงมีจมูกอย่างนี้ ได้กลิ่นอย่างนี้ ... พึงมีลิ้นอย่างนี้ รู้รสอย่างนี้ ... พึงมีกายอย่างนี้ รู้สึกผัสสะอย่างนี้ ... บุคคลตั้งจิตเพื่อให้ได้อารมณ์ที่ยังไม่ได้ว่า ในอนาคตอันยาวนาน ขอเราพึงมีใจอย่างนี้ รู้ธรรมารมณ์อย่างนี้ เพราะมีการตั้งจิตเป็นปัจจัย เขาจึงเพิดเพลินกับอารมณ์นั้น เมื่อเพิดเพลินกับอารมณ์นั้น บุคคลจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวัง(กาม)ในกาลภายหลัง เป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง บุคคลตั้งจิตเพื่อให้ได้อารมณ์ที่ยังไม่ได้ว่า ด้วยศีลพรต ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจักเป็นเทวดา หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง เพราะการตั้งจิตเป็นปัจจัย เขาจึงเพิดเพลินกับอารมณ์นั้น เมื่อเพิดเพลินกับอารมณ์นั้น บุคคลจึงชื่อว่า ทำความมุ่งหวัง(กาม)ในกาลภายหลัง เป็นอย่างนี้บ้าง รวมความว่า มุ่งหวัง(กาม)ในกาล ภายหลัง หรือในกาลก่อน

คำว่า (ปรารถนา)กามเหล่านี้ ในคำว่า **ปรารถนากามเหล่านี้และกามที่มีอยู่ก่อน** ได้แก่ ต้องการ ยินดี ปรารถนา มุ่งหมาย มุ่งหวัง กามคุณ ๕ ที่เป็น ปัจจุบัน

คำว่า **ปรารถนากามที่มีอยู่ก่อน** ได้แก่ ปรารถนา คือ ครวญหา พร่ำหา กามคุณ ๕ ที่เป็นอดีต รวมความว่า ปรารถนากามเหล่านี้และกามที่มีอยู่ก่อน ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

สัตว์เหล่านั้น มีความปรารถนาเป็นต้นเหตุ

ติดพันอยู่กับความพอใจในภพ

มุ่งหวัง(กาม)ในกาลภายหลัง หรือในกาลก่อน

ปรารถนากามเหล่านี้และกามที่มีอยู่ก่อน

ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นได้ยาก (และ)ทำให้ผู้อื่นหลุดพ้นไม่ได้เลย

[๗] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

สัตว์เหล่านั้น ยินดี ขวนขวาย ลุ่มหลงในกามทั้งหลาย

เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมที่ผิด ประสบทุกข์แล้ว

จึงคร่ำครวญอยู่ว่า เราจุติจากภพนี้ จักเป็นอะไรหนอ

ว่าด้วยกาม ๒ อย่าง

คำว่า **ยินดี ขวนขวาย ลุ่มหลงในกามทั้งหลาย** อธิบายว่า

คำว่า **กาม** ได้แก่ กาม ๒ อย่าง แบ่งตามหมวด คือ (๑) วัตถุกาม (๒) กิเลสกาม ... เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม ... เหล่านี้เรียกว่า กิเลสกาม⁸⁰

ต้นเหตุตรัสเรียกว่า ความยินดี คือ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ... อภิขณา อกุศลมูลคือโลภะ⁸¹ สัตว์ทั้งหลาย กำหนด ยินดี คือ ติดใจ สยบ หมกมุ่น เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันในวัตถุกามด้วยกิเลสกาม รวมความว่า ยินดีในกามทั้งหลาย

⁸⁰ ดูรายละเอียดข้อ ๑/๑-๒

⁸¹ ดูรายละเอียดข้อ ๓/๑๐-๑๑

คำว่า **ขวนขวาย** อธิบายว่า แม้สัตว์ผู้แสวงหา เสาะหา ค้นหาทุกสิ่งทุกอย่าง เทียบไปเพื่ออภิมันนั้น มากไป ด้วยอภิมันนั้น หนักในอภิมันนั้น เอนไปในอภิมันนั้น โอนไปในอภิมันนั้น โนม้ไปในอภิมันนั้น น้อมใจไปในอภิมันนั้น มุ่งอภิมันนั้น เป็นใหญ่ ชื่อว่าผู้ขวนขวายในอภิมัน

แม้สัตว์ผู้แสวงหา เสาะหา ค้นหาทุกสิ่งทุกอย่างด้วยอำนาจค้นหา ... เสี่ยง ... กลิ่น ... รส ... ผู้แสวงหา เสาะหา ค้นหาใญ่ผู้พบด้วยอำนาจค้นหา เทียบไปเพื่ออภิมันนั้น

มากไปด้วยอภิมันนั้น หนักในอภิมันนั้น เอนไปในอภิมันนั้น โอนไปในอภิมันนั้น โนม้ไปในอภิมันนั้น น้อมใจไปในอภิมันนั้น มุ่งอภิมันนั้น เป็นใหญ่ ชื่อว่าผู้ขวนขวายในอภิมัน

แม้สัตว์ผู้ได้เฉพาะรูปด้วยอำนาจค้นหา ... เสี่ยง ... กลิ่น ... รส ... ผู้ได้เฉพาะ ใญ่ผู้พบด้วยอำนาจค้นหา เทียบไปเพื่ออภิมันนั้น มากไปด้วยอภิมันนั้น หนักในอภิมันนั้น เอนไปในอภิมันนั้น โอนไปในอภิมันนั้น โนม้ไปในอภิมันนั้น น้อมใจไปในอภิมันนั้น มุ่งอภิมันนั้น เป็นใหญ่ ชื่อว่าผู้ขวนขวายในอภิมัน

แม้สัตว์ผู้บริโภคด้วยอำนาจค้นหา ... เสี่ยง ... กลิ่น ... รส ... ผู้บริโภค ใญ่ผู้พบด้วยอำนาจค้นหา เทียบไปเพื่ออภิมันนั้น มากไปด้วยอภิมันนั้น หนักในอภิมันนั้น เอนไปในอภิมันนั้น โอนไปในอภิมันนั้น โนม้ไปในอภิมันนั้น น้อมใจไปในอภิมันนั้น มุ่งอภิมันนั้น เป็นใหญ่ ชื่อว่าผู้ขวนขวายในอภิมัน

เปรียบเทียบเมื่อสัตว์ผู้ก่อการทะเลาะ ชื่อว่าผู้ขวนขวายในการทะเลาะ ผู้ทำการ งาน ชื่อว่าผู้ขวนขวายในการทำงาน ผู้เทียบไปในโคจร ชื่อว่าผู้ขวนขวายในโคจร⁸² ผู้เจริญญาณ ชื่อว่าผู้ขวนขวายในญาณ จันใด แม้สัตว์ผู้แสวงหา เสาะหา ค้นหาทุกสิ่งทุกอย่าง เทียบไปเพื่ออภิมันนั้น มากไปด้วยอภิมันนั้น หนักในอภิมันนั้น เอนไปในอภิมันนั้น โอนไปในอภิมันนั้น โนม้ไปในอภิมันนั้น น้อมใจไปในอภิมันนั้น มุ่งอภิมันนั้น เป็นใหญ่ ชื่อว่า ผู้ขวนขวายในอภิมัน

แม้สัตว์ผู้บริโภคด้วยอำนาจค้นหา ... เสี่ยง ... กลิ่น ... รส ... ผู้บริโภค ใญ่ผู้พบด้วยอำนาจค้นหา เทียบไปเพื่ออภิมันนั้น มากไปด้วยอภิมันนั้น หนักในอภิมันนั้น เอนไปในอภิมันนั้น โอนไปในอภิมันนั้น โนม้ไปในอภิมันนั้น น้อมใจไปในอภิมันนั้น มุ่งอภิมันนั้น เป็นใหญ่ ชื่อว่าผู้ขวนขวายในอภิมัน จันนั้นเหมือนกัน

คำว่า **ลุ่มหลง** อธิบายว่า โดยมากเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมหลง ลุ่มหลง หลงงมภายในอภิมันคุณ ๕ เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้หลง ลุ่มหลง หลงงมภายใน คือถูกอวิชชาทำให้มืดบอด หุ้มห่อ โอบล้อม ห้อมล้อม ครอบคลุม ปกคลุม บดบังไว้ รวมความว่า ยินดี ขวนขวาย ลุ่มหลงในอภิมันทั้งหลาย

คำว่า **ผู้ตกต่ำ** ในคำว่า **เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมที่ผิด** อธิบายว่า แม้ผู้ไปต่ำ ก็ชื่อว่าเป็นผู้ตกต่ำ แม้ผู้ตระหนี่ก็ตรัสเรียกว่า ผู้ตกต่ำ ผู้ไม่เอื้อเฟื้อคำ คำที่ เป็นแนวทาง เทศนา คำพรั้งสอน ของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า ก็ชื่อว่าเป็นผู้ตกต่ำ

ผู้ไปต่ำอย่างไร จึงชื่อว่าเป็นผู้ตกต่ำ ผู้ไปต่ำ อธิบายว่า ไปสู่นรก ไปสู่กำเนิด เดรัจฉาน ไปสู่เปตวิสัย รวมความว่า ผู้ไปต่ำอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ตกต่ำ

ว่าด้วยความตระหนี่ ๕ อย่าง

ผู้ตระหนี่อย่างไร จึงตรัสเรียกว่าผู้ตกต่ำ มัจฉริยะ มี ๕ อย่าง คือ

๑. อวาสมัจฉริยะ(ความตระหนี่ที่อยู่)
๒. กุลมัจฉริยะ(ความตระหนี่ตระกูล)
๓. ลาภมัจฉริยะ(ความตระหนี่ลาภ)
๔. วัฒนมัจฉริยะ(ความตระหนี่วรรณะ)
๕. รัชมัจฉริยะ(ความตระหนี่ธรรม)

⁸² **โคจร** หมายถึงที่ควรเทียบไป อารมณ์หรือหน้าที่ที่จำเป็น มีสติปัญญาเป็นต้น (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๙/๑๐๗)

ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ ภาวะที่ตระหนี่ ความเห็นแก่ได้ ความถี่เหนียว ความที่จิตเจ็บร้อน(ในการให้) ความมีจิตหวงแหนเห็นปานนี้ นี้ตรัสเรียกว่า ความตระหนี่

อีกนัยหนึ่ง ความตระหนี่ชั้นร้กดี ความตระหนี่ธาคู้ก็ดี ความตระหนี่อายตนะ ก็ดี ความมุ่งแต่จะได้ก็ดี เรียกว่า ความตระหนี่ ชนทั้งหลายผู้ประกอบด้วย ความตระหนี่นี้ คือ ความเป็นผู้ไม่รู้จักถ้อยคำของยาก เป็นผู้ประมาท ผู้ตระหนี่อย่างนี้ ตรัสเรียกว่า ผู้ตกต่ำ

ผู้ไม่เชื่อเพื่อพระดำรัส คำที่เป็นแนวทาง เทศนา คำพรา้สอนของพระพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า อย่างไร จึงชื่อว่าผู้ตกต่ำ ผู้ไม่เชื่อเพื่อ ไม่ยอมฟัง ไม่เงียโสตสดับ ไม่ตั้งใจเพื่อให้รู้พระดำรัส คำที่เป็นแนวทาง เทศนา คำพรา้สอนของพระพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า เป็นผู้ไม่เชื่อฟัง ไม่ทำตามคำ ประพฤติฝ่าฝืน เบือนหน้าไปทางอื่น ผู้ไม่เชื่อเพื่อพระดำรัส คำที่เป็นแนวทางเทศนา คำพรา้สอนของพระพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า อย่างนี้ชื่อว่าผู้ตกต่ำ รวมความว่า เป็นผู้ตกต่ำ

คำว่า **สัตว์เหล่านั้น ... ตั้งอยู่ในกรรมที่ผิด** อธิบายว่า ตั้งอยู่ คือตั้งมั่น ตั้งเฉพาะ ติด ติดแน่น ติดใจ น้อมใจเชื่อ เกาะติด เกี่ยวพัน พัวพันในกายกรรม

วจีกรรม มโนกรรมที่ผิด ปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์) อทินนาทาน(การลักทรัพย์) กาเมสุมิจฉาจาร(การประพฤติผิดในกาม) มุสาวาท(การพูดเท็จ) ปิสุณาวาจา(วาจา ส่อเสียด) ผรุสวาจา(วาจาหยาบ) สัมผัสปลापะ(คำพูดเพื่อจ้อ) อภิขณา(ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) พยาบาท(ความคิดปองร้าย) มิจฉาทิฎฐิ(ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม) สังขารทั้งหลาย กามคุณ ๕ นิเวรณ ๕ (... ในเจตนา ... ในความปรารถนา ... ในความตั้งใจที่ผิด) รวมความว่า สัตว์เหล่านั้น ... เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมที่ผิด

คำว่า **ประสบทุกข์แล้ว** ในคำว่า **ประสบทุกข์แล้ว จึงคร่ำครวญอยู่** ได้แก่ ประสบทุกข์แล้ว คือ ถึงทุกข์ ประจวบกับทุกข์ เข้าถึงทุกข์แล้ว ถึงมาร ประจวบกับ มาร เข้าถึงมารแล้ว ถึงมรณะ ประจวบกับมรณะ เข้าถึงมรณะแล้ว รวมความว่า ประสบทุกข์แล้ว

คำว่า **คร่ำครวญอยู่** ได้แก่ ร่ำไร ร่ำพัน เศร้าโศก ลำบากใจ คร่ำครวญ ตีอกพรา้เพื่อ ถึงความหลงใหล รวมความว่า ประสบทุกข์แล้ว จึงคร่ำครวญอยู่

คำว่า **เราจุติจากภพนี้ จักเป็นอะไรหนอ** อธิบายว่า เราจุติจากภพนี้แล้ว จักเป็นอะไรหนอ คือ จักเป็น สัตว์นรก เกิดในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน เกิดในเปตวิสัย เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา มีรูป ไม่มีรูป มีสัญญา ไม่มีสัญญา มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มี สัญญาก็มิใช่ แล่นไปสู่ความสงสัย แล่นไปหาความเคลือบแคลง เกิดความไม่แน่ใจ ย่อมร่ำไร ร่ำพัน เศร้าโศก ลำบากใจ คร่ำครวญ ตีอกพรา้เพื่อ ถึงความหลงใหลว่า ในอนาคตอันยาวนาน เราจักมีหรือจักไม่มี ในอนาคตอันยาวนาน เราจักเป็นอะไร หรือจักเป็นอย่างไร หรือในอนาคตอันยาวนาน เราเป็นอะไรแล้ว จักเป็นอะไรอีก รวมความว่า เราจุติจากภพนี้จักเป็นอะไรหนอ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึง ตรัสว่า

สัตว์เหล่านั้น ยินดี ขวนขวาย ลุ่มหลงในกามทั้งหลาย

เป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมที่ผิด ประสบทุกข์แล้ว

จึงคร่ำครวญอยู่ว่า เราจุติจากภพนี้ จักเป็นอะไรหนอ

[๑๐] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

เพราะฉะนั้น สัตว์เกิดพึงศึกษาในที่นี้

พึงรู้จักกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกกว่า เป็นกรรมที่ผิด

ไม่พึงประพฤติผิด เพราะเหตุแห่งกรรมที่ผิดนั้น

นักปราชญ์กล่าวว่า ชีวิตนี้เป็นของน้อย

ว่าด้วยศึกษา ๓

คำว่า **เพราะฉะนั้น** ในคำว่า **เพราะฉะนั้น สัตว์เกิดพึงศึกษาในที่นี้ ได้แก่** เพราะฉะนั้น คือ เพราะการณนั้น เพราะเหตุณนั้น เพราะปัจจัยณนั้น เพราะต้นเหตุณนั้น เมื่อเห็นโทษณนั้นในกามทั้งหลาย รวมความว่า เพราะฉะนั้น

คำว่า **พึงศึกษา** ได้แก่ ศึกษา ๓ คือ

๑. อธิศีลศึกษา
๒. อธิจิตตศึกษา
๓. อธิปัญญาศึกษา

อธิศีลศึกษา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สรรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์⁸³ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์⁸⁴ และโคจรเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาใน ศึกษาบททั้งหลายอยู่ คือ สีสันเล็ก⁸⁵ สีสันใหญ่⁸⁶ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อ ความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่าอธิศีลศึกษา

อธิจิตตศึกษา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจาร์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มี วิจาร์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัส ดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่าอธิจิตตศึกษา

อธิปัญญาศึกษา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์)” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “เหล่านี้คืออสังข” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่อสังขสมุทัย” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่อสังขนิโรธ” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่อสังขนิโรธคามินีปฏิปทา” นี้ชื่อว่าอธิปัญญาศึกษา

ศึกษา ๓ เหล่านี้ เมื่อสัตว์เกิดนึกถึง ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อทราบ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อเห็น ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อพิจารณา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่ออธิษฐานจิต ชื่อว่า พึงศึกษา เมื่อน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อประคองความเพียร ชื่อว่า พึงศึกษา เมื่อตั้งสติ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อตั้งใจมั่น ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อรู้ชัดด้วยปัญญา ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อรู้ชัดธรรมที่ควรรู้ชัด ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อกำหนดรู้ธรรมที่ควร กำหนดรู้ ชื่อว่าพึงศึกษา เมื่อละธรรมที่ควร

⁸³ **สังวรในปาติโมกข์** มีอรรถาธิบายแต่ละคำ ดังนี้ คือ **สังวร** หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดทางกายวาจา **ปาติโมกข์** หมายถึงศีลศึกษาบท ที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาลดพ้นจากทุกข์ (ปาติ = รักษา + โมกข์ = ความ หลุดพ้น) (วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๔/๑๗)

⁸⁴ **อาจารย์** หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดทางกาย การไม่ล่วงละเมิดทางวาจา การไม่ล่วงละเมิดทางกายและ วาจา หรือการสำรวมศีลทั้งหมด คือการไม่เลี้ยงชีพด้วยอาชีพที่ผิด ที่พระพุทธเจ้ารังเกียจ เช่น ไม่เลี้ยงชีพด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ไปไม้ ดอกไม้ ผลไม้ เครื่องสนาน ไม้สีฟัน ไม่เลี้ยงชีพด้วยการทำตนต่ำกว่าคฤหัสถ์ ด้วยการพูดเล่นเป็นแกงถั่ว(จริงบ้างไม่จริงบ้าง) ไม่เลี้ยงชีพด้วยการเลี้ยงเด็ก และการรับสงฆ์ (วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๔/๑๘)

⁸⁵ **สีสันเล็ก** หมายถึงอาบัติที่แก้ไขได้ คืออาบัติตั้งแต่สังฆาติเสสงมา (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๐/๑๒๐)

⁸⁶ **สีสันใหญ่** หมายถึงอาบัติที่แก้ไขไม่ได้ คืออาบัติปาราชิกอย่างเดียว (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๐/๑๒๐)

ละ ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อเจริญธรรม ที่ควรเจริญ ชื่อว่าฟังศึกษา เมื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่าฟังศึกษา คือ ฟังประพฤติเอื้อเพื่อ ประพฤติเอื้อเพื่อโดยชอบ สมาทานประพฤติ

คำว่า **ในที่นี้** ได้แก่ ในความเห็นนี้ ความถูกใจนี้ ความพอใจนี้ ความยึดถือนี้ ธรรมนี้ วินัยนี้ ธรรมวินัยนี้ ปาพจน์นี้ พรหมจรรย์นี้ สัตตสุตตสนี้อัตถภาพนี้ มนุษย์โลกนี้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ในที่นี้

คำว่า **สัตว์เกิด** ได้แก่ สัตว์ คือ นรชน ... มนุษย์⁸⁷ รวมความว่า เพราะฉะนั้น สัตว์เกิดฟังศึกษาในที่นี้

คำว่า **อย่างใดอย่างหนึ่ง** ในคำว่า **ฟังรู้จักกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่า เป็นกรรมที่ผิด** ได้แก่ ทุกสิ่งโดยอาการทั้งหมด ทุกอย่าง ไม่เหลือ ไม่มีส่วนเหลือ โดยประการทั้งปวง คำว่า **อย่างใดอย่างหนึ่ง** นี้ เป็นคำกล่าวรวม ๆ ไว้ทั้งหมด

คำว่า **ฟังรู้จัก ... ว่า เป็นกรรมที่ผิด** อธิบายว่า ฟังรู้ คือ ฟังรู้ทั่ว รู้แจ่มแจ้ง รู้เฉพาะ แหงตลอดกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่ผิด ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปะ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ สังขารทั้งหลาย กามคุณ ๕ นีวรณ ๕ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจที่ผิดว่า เป็นกรรมที่ผิด

คำว่า **ในโลก** ได้แก่ ในอบายโลก ... อายตนโลก รวมความว่า ฟังรู้จักกรรม อย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่า เป็นกรรมที่ผิด

คำว่า **ไม่ฟังประพฤติผิด เพราะเหตุแห่งกรรมที่ผิดนั้น** อธิบายว่า ไม่ฟัง ประพฤติ คือ ไม่ฟังประพฤติ เอื้อเพื่อ ไม่ฟังประพฤติเอื้อเพื่อโดยชอบ ไม่ฟัง สมาทานประพฤติผิด เพราะเหตุแห่งกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลลาปะ อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ สังขารทั้งหลาย กามคุณ ๕ นีวรณ ๕ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจที่ผิด รวมความว่า ไม่ฟังประพฤติผิด เพราะเหตุแห่ง กรรมที่ผิดนั้น

ว่าด้วยชีวิตเป็นของน้อยด้วยเหตุ ๒ ประการ

คำว่า **ชีวิต** ในคำว่า **นักปราชญ์กล่าวว่า ชีวิตนี้เป็นของน้อย** ได้แก่ อายุ ความดำรงอยู่ ความดำเนินไป ความให้ชีวิตดำเนินไป ความเคลื่อนไหว ความเป็นไป ความรักษา ความเป็นอยู่ ชีวิตินทรีย์ อนึ่ง ชีวิตเป็นของน้อย ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) ชีวิตเป็นของน้อยเพราะดำรงอยู่ช่วงเวลาเพียงเล็กน้อย (๒) ชีวิตเป็นของน้อยเพราะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย

ชีวิตเป็นของน้อย เพราะดำรงอยู่ช่วงเวลาเพียงเล็กน้อย เป็นอย่างไร

คือ ในขณะจิตที่เป็นอดีต ชีวิตเป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่จักเป็นอยู่ ในขณะจิตที่เป็นอนาคต ชีวิตจักเป็นอยู่ ไม่ใช่กำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ในขณะจิตที่เป็นปัจจุบัน ชีวิตกำลังเป็นอยู่ ไม่ใช่เป็นอยู่แล้ว ไม่ใช่จักเป็นอยู่

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

ชีวิต อตถภาพ สุขและทุกข์ทั้งปวง
เป็นธรรมที่ประกอบกันขึ้นชั่วขณะจิตเดียว
ขณะย่อมหมุนไปอย่างรวดเร็ว

เทวดาผู้ดำรงอยู่ได้ตั้ง ๘๔,๐๐๐ กัป

ก็มีได้ประกอบด้วยจิต ๒ ดวง(ในขณะจิตเดียว) เป็นอยู่ได้

ชั้นเหล่านี้ใดของสัตว์ที่ตายไป หรือยังดำรงอยู่ในโลกนี้ ดับไปแล้ว

ชั้นเหล่านั้นทั้งหมด เป็นอย่างเดียวกัน ดับไปแล้วก็มีได้สืบต่อกัน

⁸⁷ ดูรายละเอียดข้อ ๑/๔

ขั้นที่แตกไปในอดีตอันหาลำดับมิได้
และขั้นที่จะแตกไปในอนาคต มีลักษณะไม่ต่างกับขั้นที่ดับในปัจจุบัน
สัตว์ไม่เกิดด้วยอนาคตขั้น ย่อมดำรงอยู่ด้วยปัจจุบันขั้น

เพราะจิตแตกดับไป สัตว์โลกชื่อว่า ตายแล้ว
นี้เป็นปรมาตถบัญญัติ

เพราะมีอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย
ขั้นทั้งหลายที่แปรไปตามขั้นทะ ย่อมเป็นไปไม่ขาดสาย
เหมือนน้ำไหลไปตามที่ลุ่ม ฉะนั้น

ขั้นทั้งหลายถึงการทรงตัวอยู่ไม่ได้แตกไปแล้ว
กองขั้นในอนาคตก็ไม่มี ส่วนขั้นที่เกิดขึ้นแล้วในปัจจุบันก็ดำรงอยู่
เหมือนเมล็ดผักกาดบนปลายเหล็กแหลม ฉะนั้น

ความแตกทำลายแห่งขั้นทั้งหลายที่เกิดขึ้นเหล่านั้น ปรากฏอยู่ข้างหน้า ขั้นทั้งหลาย
ที่มีการแตกเป็นธรรมดา ดำรงอยู่ มิได้รวมกับขั้นเก่า

ขั้นทั้งหลายมาโดยสภาวะที่ไม่ปรากฏ แตกทำลายไปแล้ว
ก็ไปสู่สภาวะที่ไม่ปรากฏ ย่อมเกิดขึ้นและดับไป
เหมือนสายฟ้าแลบในอากาศ ฉะนั้น

ชีวิตชื่อว่าเป็นของน้อย เพราะดำรงอยู่ชั่วเวลาเพียงเล็กน้อย เป็นอย่างนี้

ชีวิตเป็นของน้อยเพราะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย เป็นอย่างไร

คือ ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยลมหายใจเข้า ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยลมหายใจออก ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยลมหายใจเข้า
และลมหายใจออก ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยมหาภูตรูป⁸⁸ ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยอาหารที่กลืนกิน ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วยไฟธาตุ
ชีวิตเกี่ยวเนื่องด้วย วิญญาณ มूलเหตุ(กัรัชกาย) ของสภาวะธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย บุพพเหตุ⁸⁹ ของสภาวะธรรม
เหล่านี้มีกำลังน้อย ปัจจัยทั้งหลายมีอารมณ์เป็นต้นมีกำลังน้อย แดนเกิด(ตันทา) มีกำลังน้อย ธรรมที่เกิดร่วมกัน
ของสภาวะธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย ธรรมที่ประกอบกัน (อรุปรธรรม) ของสภาวะธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย ธรรมที่เกิด
พร้อม กันของสภาวะธรรมเหล่านี้มีกำลังน้อย กิเลสเครื่องประกอบ(ตันทา)มีกำลังน้อย สภาวะธรรมเหล่านี้แต่ละ
อย่างมีกำลังน้อยตลอดเวลา สภาวะธรรมเหล่านี้แต่ละอย่างไม่มั่นคง สภาวะธรรมเหล่านี้ต่างก็ทำให้สภาวะธรรมอื่น
ตกลงลงไป เพราะสภาวะธรรมเหล่านี้ต่างก็ไม่มีความต้านทาน สภาวะธรรมเหล่านี้ต่างก็ไม่ดำรงกันและกันอยู่ได้
แม้สภาวะธรรมที่ทำให้ธรรมเหล่านี้เกิดก็ไม่มี

อนึ่ง ธรรมใดๆ ก็ได้เสื่อมไปเพราะธรรมใดๆ

เพราะขั้นเหล่านี้ ฟังถึงความแตกดับไปโดยประการทั้งปวง

ขั้นเหล่านี้ที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยก่อน

แม้เหตุปัจจัยที่เกิดก่อนก็แตกดับไปแล้วในกาลก่อน

ในกาลไหนๆ ขั้นที่เกิดขึ้นก่อนและที่เกิดในภายหลัง

⁸⁸ มหาภูตรูป ๔ คือ (๑) ปฐวีธาตุ (สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ สภาพอันเป็นหลักที่ตั้ง ที่อาศัยแห่งสห-ชาตรูป เรียกสามัญว่า ธาตุ
แผ่นดินหรือธาตุดิน) (๒) อาโปธาตุ (สภาวะที่เอิบอาบหรือดูดซึม ซ่านไป ขยายขนาด ผนึก พูนเข้าด้วยกัน เรียกสามัญว่า ธาตุ
เหลว หรือธาตุน้ำ) (๓) เตโชธาตุ (สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ) (๔) วาโยธาตุ (สภาวะที่ทำให้สั่นไหว เคลื่อนที่ คำจุน
เรียกสามัญว่า ธาตุลม) (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๗-๔๘๙/๒๑๖-๒๒๐)

⁸⁹ บุพพเหตุ ในที่นี้หมายถึงอวิชชา สังขาร ตันทา อรูปาทาน และภพ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๐/๑๕๐)

จึงไม่เห็นกันและกัน

ชีวิตถือว่าเป็นของน้อย เพราะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย เป็นอย่างนี้

อนึ่ง เพราะเทียบกับชีวิตของเทวดาชั้นจตุรุมหาราช ชีวิตของมนุษย์จึงน้อย คือ เล็กน้อย นิดหน่อย ชั่วขณะ เร็วพลัน ประเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ไม่นาน ดำรงอยู่ไม่นาน เพราะเทียบกับชีวิตของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ... เทวดาชั้นยามา ... เทวดาชั้นดุสิต ... เทวดาชั้นนิมมานรดี ... เทวดาชั้นปรินิมิตตสวรรค์ดี ... เพราะเทียบเคียงกับชีวิตของเทวดาชั้นพรหมภคานิกา ชีวิตของมนุษย์จึงน้อย คือ เล็กน้อย นิดหน่อย ชั่วขณะ เร็วพลัน ประเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ไม่นาน ดำรงอยู่ไม่นาน สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อายุของมนุษย์น้อย จำต้องไปสู่ปรโลก ต้องประสบกับความตายที่เข้าใจกันอยู่ ควรทำกุศล ประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ที่เกิดมาแล้วไม่ตายไม่มี ภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดมีชีวิตยืนนาน ผู้นั้นก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรืออยู่ได้เกินกว่านั้นก็ยังมีน้อย”

(พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวทยากกรรมภาษิตนี้แล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า)

มนุษย์มีอายุน้อย บุคคลผู้ฉลาดพึงดูหมิ่นชีวิตที่น้อยนั้น

พึงเร่งประพฤติธรรมเหมือนคนถูกไฟไหม้ศีรษะ ฉะนั้น

เพราะความตายจะไม่มาถึงไม่มี⁹⁰

วันคืนล่วงเลยไป ชีวิตก็ใกล้หมดสิ้นไป

อายุของสัตว์ทั้งหลายก็หมดสิ้นไป

เหมือนน้ำในแม่น้ำน้อยจะแห้งไป ฉะนั้น⁹¹

ว่าด้วยปัญญาที่เรียกว่า ธี

คำว่า **นักปราชญ์กล่าวว่า ชีวิตนี้เป็นของน้อย** อธิบายว่า ชื่อว่านักปราชญ์เพราะมีปัญญา ชื่อว่านักปราชญ์เพราะมีปัญญาเครื่องทรงจำ ชื่อว่านักปราชญ์เพราะสมบูรณ์ด้วยปัญญาเครื่องทรงจำ ชื่อว่านักปราชญ์เพราะดีเดียนบาป

ปัญญาตรัสเรียกว่า ธี ได้แก่ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้ อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาจุณแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาจุณปฏิภัก ปัญญา ปัญญาในทริย ปัญญาพละ ปัญญาจุณศีลตรา ปัญญาจุณปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาจุณดวงประทีป ปัญญาจุณดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ชื่อว่านักปราชญ์ เพราะประกอบด้วยปัญญานั้น

อีกนัยหนึ่ง เป็นปราชญ์ในขันธ ปราชญ์ในธาตุ ปราชญ์ในอายตนะ ปราชญ์ในปัจจุสมุปบาท ปราชญ์ในสติปัญญา ปราชญ์ในสัมมปปธาน ปราชญ์ในอิทธิบาท ปราชญ์ในอินทริย ปราชญ์ในพละ ปราชญ์ในโพชฌงค์ ปราชญ์ในมรรค ปราชญ์ในผล ปราชญ์ในนิพพาน นักปราชญ์เหล่านั้น กล่าว คือ พุด แสดง ชี้แจง อย่างนี้ว่า ชีวิตของมนุษย์จึงน้อย เล็กน้อย นิดหน่อย ชั่วขณะ เร็วพลัน ประเดี๋ยวเดียว ตั้งอยู่ไม่นาน ดำรงอยู่ไม่นาน รวมความว่า นักปราชญ์กล่าวว่า ชีวิตนี้เป็นของน้อย ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เพราะฉะนั้น สัตว์เกิดพึงศึกษาในที่นี้

พึงรู้จักกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกว่า เป็นกรรมที่ผิด

ไม่พึงประพฤติผิด เพราะเหตุแห่งกรรมที่ผิดนั้น

นักปราชญ์กล่าวว่า ชีวิตนี้เป็นของน้อย

⁹⁰ ดูเทียบ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๕/๑๔๕

⁹¹ ดูเทียบ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๖/๑๔๖

[๑๑] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

เราเห็นหมู่สัตว์นี้ ผู้ตกไปในอำนาจค้นหาในภพทั้งหลาย
กำลังดิ้นรนอยู่ในโลก
นรชนที่เลว ผู้ยังไม่คลายค้นหาในภพน้อยภพใหญ่
รำไรอยู่ใกล้ปากมัจจุราช

ว่าด้วยหมู่สัตว์ดิ้นรนอยู่ในโลกเพราะค้นหา

คำว่า เราเห็น ในคำว่า เราเห็น ... กำลังดิ้นรนอยู่ในโลก ได้แก่ เราเห็น แลเห็น ตรววจดู เฟ่งพิณิจ
พิจารณาดู ด้วยมังสัจกขุบ้าง ด้วยทิพพจักขุบ้าง ด้วยปัญญาจักขุบ้าง ด้วยพุทธจักขุบ้าง ด้วยสมันตจักขุบ้าง

คำว่า ในโลก ได้แก่ ในอบายโลก มนุษยโลก เทวโลก ชั้นธโลก ธาตุโลก อายตนโลก

คำว่า กำลังดิ้นรนอยู่ อธิบายว่า เราเห็น แลเห็น ตรววจดู เฟ่งพิณิจ พิจารณาหมู่สัตว์นี้ ผู้กำลังดิ้นรน
กระเสือกกระสน ทูรนทुरาย ห้วนไหว สั่นเทา กระสับกระส่าย ด้วยความดิ้นรนเพราะค้นหา ดิ้นรนเพราะทิวฏฐิ
ดิ้นรนเพราะกิเลส ดิ้นรนเพราะการประกอบ ดิ้นรนเพราะวิบาก ดิ้นรนเพราะทุจริต คือ

ผู้กำหนดก็ดิ้นรนตามอำนาจราคะ

ผู้ขัดเคืองก็ดิ้นรนตามอำนาจโทสะ

ผู้หลงก็ดิ้นรนตามอำนาจโมหะ

ผู้ยึดติดก็ดิ้นรนตามอำนาจมานะ

ผู้ยึดถือก็ดิ้นรนตามอำนาจทิฏฐิ

ผู้ฟุ้งซ่านก็ดิ้นรนตามอำนาจอุทธัจจะ

ผู้ล้งเล็ก็ดิ้นรนตามอำนาจวิจิกิจฉา

ผู้ตกอยู่ในพลังกิเลสก็ดิ้นรนตามอำนาจอนุสัย

ดิ้นรนเพราะลาภ เพราะเสื่อมลาภ เพราะยศ เพราะเสื่อมยศ เพราะสรรเสริญ เพราะนินทา เพราะสุข
เพราะทุกข์

ดิ้นรนเพราะชาติ เพราะชรา เพราะพยาธิ เพราะมรณะ เพราะโสกะ(ความ เศร้าโศก) ปริเทวะ(ความ
คร่ำครวญ) ทุกขะ(ความทุกข์กาย) โทมนัส(ความทุกข์ใจ) และอุปายาส(ความคับแค้นใจ)

ดิ้นรนเพราะทุกข์เนื่องจากการเกิดในนรก เพราะทุกข์เนื่องจากการเกิดในกำเนิดเดรัจฉาน เพราะทุกข์
เนื่องจากการเกิดในเปตวิสัย เพราะทุกข์เนื่องจากการเกิดในโลกมนุษย์ เพราะทุกข์เนื่องจากการถือกำเนิดในครรรค์
เพราะทุกข์เนื่องจากการอยู่ในครรรค์ เพราะทุกข์เนื่องจากการคลอออกจากครรรค์ เพราะทุกข์ที่สืบเนื่องจาก ผู้เกิด
เพราะทุกข์ของผู้เกิดที่เนื่องมาจากผู้อื่น เพราะทุกข์ที่เกิดจากความพยายามของตนเอง เพราะทุกข์ที่เกิดจากความ
พยายามของผู้อื่น เพราะทุกข์ที่เกิดจากความทุกข์กายทุกข์ใจ เพราะทุกข์ที่เกิดจากสังขาร เพราะทุกข์ที่เกิดจาก
ความแปรผัน

ดิ้นรนเพราะทุกข์ที่เกิดจากโรคทางตา เพราะทุกข์ที่เกิดจากโรคทางหู เพราะทุกข์ที่เกิดจากโรคทางจมูก
เพราะทุกข์ที่เกิดจากโรคทางลิ้น เพราะทุกข์ที่เกิดจากโรคทางกาย เพราะทุกข์ที่เกิดจากโรคศีระษะ ... โรคหู ... โรค
ปาก ... โรคฟัน ... โรคไธ ... โรคหืด ... ไข้หวัด ... ไข้พิษ ... ไข้เชื่อมซึม ... โรคท้อง ... เป็นลมสลบ ... ลงแดง ... จุก
เสียด ... อหิวาตกโรค ... โรคเรื้อน ... ฝี ... กลาก ... มงคร่อ ... ลมบ้าหมู ... หิดเปื่อย ... หิดด้าน ... หิด ... หูด ...
โรคละลอก ... โรคดีซ่าน ... โรคเบาหวาน ... โรคเริม ... โรคพุพอง ... โรคครีตสีดวงทวาร ... ความเจ็บป่วยที่เกิดจาก
ดี ... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเสมหะ ... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม ... ไข้สันนิบาต ... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการ
เปลี่ยนฤดูกาล . ... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการฉลัดเปลี่ยน อิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน ... ความเจ็บป่วยที่เกิดจาก

ความพากเพียรเกินกำลัง ... ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกรรม ... ความหนาว ... ความร้อน ... ความหิว ... ความกระหาย ... ปวดอุจจาระ ... ปวดปัสสาวะ

ดิ้นรนเพราะทุกข์ที่เกิดจากสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ...ทุกข์เพราะบิดาตาย ... ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย ... ทุกข์เพราะพี่สาวน้องสาวตาย ... ทุกข์เพราะบุตรตาย ... ทุกข์เพราะธิดาตาย ... ความพินาศของญาติ ... โภคทรัพย์พินาศ ... ความเสียหายที่เกิดจากโรค ... สิ้นวิบัติ ... ทัฏฐวิบัติ รวมความว่า เราเห็น ... กำลังดิ้นรนอยู่ในโลก

คำว่า **หมู้สัตว์** ในคำว่า หมู้สัตว์นี้ ผู้ตกไปในอำนาจค้นหาในภพทั้งหลาย เป็นชื่อเรียกสัตว์

คำว่า **ค้นหา** ได้แก่ รูปค้นหา สัทค้นหา คันธค้นหา รสค้นหา โผฐัพพค้นหา รัสมค้นหา

คำว่า **ผู้ตกไปในอำนาจค้นหา** อธิบายว่า ผู้ตกไปในอำนาจค้นหา คือ ไปตามอำนาจค้นหา ชานไปตามค้นหา จมลงในค้นหา ถูกค้นหาผลักให้ตกไป ถูกค้นหาครอบงำ มีจิตถูกค้นหายึดครอง

คำว่า **ในภพทั้งหลาย** ได้แก่ ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ รวมความว่า หมู้สัตว์นี้ผู้ตกไปในอำนาจค้นหาในภพทั้งหลาย

คำว่า **นรชนที่เลว** ในคำว่า **นรชนที่เลว ... รำไรอยู่ใกล้ปากมัจจุราช** อธิบายว่า นรชน ที่เลว คือ ทราม ต่ำทราม น่ารังเกียจ หยาบช้ำ ต่ำต้อย เพราะประกอบด้วยกายกรรม ... วจีกรรม ... มโนกรรมที่เลว ... ปาณาติบาต ... อทินนาทาน ... กาเมสุมิฉฉาจาร ... มุสาวาท ... ปิสุณาวาจา ... ฆรูสุวาจา ... สัมผัสปลาปะ ... อภิชฌา ... พยาบาท ... มิฉฉาทิฏฐิ ... สังขารทั้งหลาย .. กามคุณ ๕ ... นิรวรณ ๕ ... เจตนา ... ความปรารถนา ... ที่เลว คือ ทราม ต่ำทราม น่ารังเกียจ หยาบช้ำ ต่ำต้อย เพราะประกอบด้วยความตั้งใจที่เลว รวมความว่า นรชนที่เลว

คำว่า **ใกล้ปากมัจจุราช** ในคำว่า **รำไรอยู่ใกล้ปากมัจจุราช** อธิบายว่า นรชนผู้ถึงมัจจุราช ประจวบกับมัจจุราช เข้าถึงมัจจุราช ถึงมาร ประจวบกับมาร เข้าถึงมาร ถึงมรณะ ประจวบกับมรณะ เข้าถึงมรณะ รำไร คือ รำพัน เศร้าโศก ลำบากใจ คร่ำครวญ ตีอกพร่ำเพ้อ ถึงความหลงใหล ใกล้ปากมาร ใกล้ปากมรณะ รวมความว่า นรชนที่เลว ... รำไรอยู่ใกล้ปากมัจจุราช

คำว่า **ผู้ยังไม่คลายจากค้นหาในภพน้อยภพใหญ่** อธิบายว่า

คำว่า **ค้นหา** ได้แก่ รูปค้นหา ... รัสมค้นหา

คำว่า **ในภพน้อยภพใหญ่** อธิบายว่า ในภพน้อยภพใหญ่ คือ ในกรรมวิภู และวิปากวิภู ในกรรมวิภูเป็นเครื่องเกิดในกามภพ ในวิปากวิภูเป็นเครื่องเกิดใน กามภพ ในกรรมวิภูเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในวิปากวิภูเป็นเครื่องเกิดในรูปภพ ในกรรมวิภูเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในวิปากวิภูเป็นเครื่องเกิดในอรูปภพ ในภพต่อไป ในคติต่อไป ในการถือกำเนิดต่อไป ในปฏิสนธิต่อไป ในการบังเกิดของอตภาพต่อไป

คำว่า **ผู้ยังไม่คลายค้นหา** ได้แก่ ผู้ยังไม่คลายค้นหา คือ ไม่ปราศจาก ค้นหา ไม่สละค้นหา ไม่คายค้นหา ไม่เปลื้องค้นหา ไม่ละค้นหา ไม่สลัดทิ้งค้นหา รวมความว่า ผู้ยังไม่คลายค้นหาในภพน้อยภพใหญ่ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เราเห็นหมู้สัตว์นี้ ผู้ตกไปในอำนาจค้นหาในภพทั้งหลาย

กำลังดิ้นรนอยู่ในโลก

นรชนที่เลว ผู้ยังไม่คลายค้นหาในภพน้อยภพใหญ่

รำไรอยู่ใกล้ปากมัจจุราช

[๑๒] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

พวกเธอจงดูหมู้สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่
เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา

เหมือนฝูงปลาในน้ำน้อยสิ้นกระแสน้ำแล้ว
 นรชนเห็นโทษนี้แล้ว ก็ยาก่อตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย
 พึงประพตติไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา

ว่าด้วยความยึดถือ ๒ อย่าง

คำว่า พวกเธอจงดูหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่ เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา อธิบายว่า

คำว่า ความยึดถือว่าเป็นของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือว่าเป็น
 ของเราด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิวฏฐิ

ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา เป็นอย่างไร

คือ วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนก กำหนดถือเอา ยึดถือ ว่าเป็นของเรา ด้วยส่วนแห่ง
 ตัณหาที่มีประมาณเท่าใด ย่อมยึดถือว่าเป็นของเราซึ่งวัตถุมีประมาณเท่านี้ว่า นี้ของเรา นั่นของเรา เท่านี้ของเรา
 ของเรามีปริมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องปลูกัด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร
 ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ชนบท กองพลรบ คลังหลวง แม่มหาปฐพีทั้งสิ้น
 ย่อมยึดถือว่าเป็นของเราด้วย อำนาจตัณหา ซึ่งจำแนกได้ ๑๐๘ นี้ชื่อว่าเป็นความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจ
 ตัณหา

ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิวฏฐิ เป็นอย่างไร

คือ สักกายทิวฏฐิมิวัตถุ⁹² ๒๐ มิจฉาทิวฏฐิมิวัตถุ⁹³ ๑๐ อันตคาหิกทิวฏฐิมิวัตถุ⁹⁴ ๑๐ ทิวฏฐิ การตกอยู่ในทิวฏฐิ
 ความรักชุกคือทิวฏฐิ ความกัณดารคือทิวฏฐิ เสี้ยนหนามคือ ทิวฏฐิ ความดิ้นรนคือทิวฏฐิ เครื่องผูกพันคือทิวฏฐิ ความถือ
 ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ทางซัว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเดียรฉัตรย์ ความถือขัดแย้ง ความถือ
 วิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นจริงเห็นปานนี้จนถึงทิวฏฐิ ๖๒ นี้ชื่อว่า
 ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิวฏฐิ

คำว่า พวกเธอจงดูหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่ เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา อธิบายว่า หมู่สัตว์ผู้
 หวาดระแวงว่าจะมีผู้แย่งชิงวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมดิ้นรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังถูกแย่งชิงไป ย่อมดิ้นรน
 บ้าง เมื่อวัตถุนั้นถูก แย่งชิงไปแล้ว ย่อมดิ้นรนบ้าง หมู่สัตว์ผู้หวาดระแวงว่า จะมีความแปรผันไปแห่ง วัตถุที่ตน

⁹² สักกายทิวฏฐิมิวัตถุ ๒๐ คือปฤชนผู้ไม่ได้สดับ -

(๑) ย่อมตามเห็นรูปเป็นอัตตา (๒) เห็นอัตตามีรูป (๓) เห็นรูปในอัตตา (๔) เห็นอัตตาในรูป (๕) ย่อมตาม เห็นเวทนาเป็นอัตตา (๖)
 เห็นอัตตามีเวทนา (๗) เห็นเวทนาในอัตตา (๘) เห็นอัตตาในเวทนา (๙) ย่อมตาม เห็นสัญญาเป็นอัตตา (๑๐) เห็นอัตตามีสัญญา
 (๑๑) เห็นสัญญาในอัตตา (๑๒) เห็นอัตตาในสัญญา (๑๓) ย่อมตามเห็นสังขารเป็นอัตตา (๑๔) เห็นอัตตามีสังขาร (๑๕) เห็น
 สังขารในอัตตา (๑๖) เห็นอัตตาในสังขาร (๑๗) ย่อมตามเห็นวิญญาณเป็นอัตตา (๑๘) เห็นอัตตามีวิญญาณ (๑๙) เห็นวิญญาณ
 ในอัตตา (๒๐) เห็น อัตตาในวิญญาณ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕๕/๒๔๖-๒๔๗, พ.ม.อ. (บาลี) ๑๒/๑๕๔

⁹³ มิจฉาทิวฏฐิมิวัตถุ ๑๐ คือ (๑) ทานที่ให้แล้วไม่มีผล (๒) การบูชาไม่มีผล (๓) การบวงสรวงไม่มีผล (๔) กรรม ที่ทำไว้ดีและทำไว้
 ไม่ได้ไม่มีผล (๕) โลกนี้ไม่มี (๖) โลกหน้าไม่มี (๗) มารดาไม่มีคุณ (๘) บิดาไม่มีคุณ (๙) สัตว์ที่ เป็นโอปปาติกะไม่มี (๑๐) สมณ
 พรหมณ์ที่ดำเนินตนชอบ ปฏิบัติชอบ ผู้ทำให้แจ้งในโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเอง แล้วประกาศให้(ผู้อื่น)ทราบ ไม่มี (ขุ.จ. (ไทย)
 ๓๐/๑๔๓/๔๕๙-๔๖๐)

⁹⁴ อันตคาหิกทิวฏฐิมิวัตถุ ๑๐ หมายถึงความเห็นผิดแล่นไปสุดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง มี ๑๐ ประการ คือเห็นว่า (๑) โลกเที่ยง (๒) โลก
 ไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่ สุด (๔) โลกไม่มีที่ สุด (๕) ชีวะกับสรีระ เป็นอย่างเดียวกัน
 (๖) ชีวะกับสรีระ เป็นคนละอย่าง (๗) หลังจากตายไปตถาคตเกิดอีก (๘) หลังจากตายไปตถาคตไม่เกิดอีก (๙) หลังจากตายไป
 ตถาคตเกิดอีกก็ใช่ ไม่เกิดอีกก็ใช่ (๑๐) หลังจากตายไป ตถาคตเกิดอีกก็มีใช่ ไม่เกิดอีก
 ก็มีใช่ (อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๓/๒๑๖)

ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมดั้นรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรผันไป ย่อมดั้นรน บ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรผันไปแล้ว ย่อมดั้นรนบ้าง คือ กระทบกระวาย กระเสือกกระสน ทูรนทุราย ห้วนไหว สั่นเทา กระสับกระส่ายอยู่ พวกเธอจงดู คือ แลดู มองดู ฟังพินิจ พิจารณาดูหมู่สัตว์ ผู้กำลังดั้นรนอยู่ คือ กระทบกระวาย กระเสือกกระสน ทูรนทุราย ห้วนไหว สั่นเทา กระสับกระส่ายอยู่อย่างนี้ รวมความว่า พวกเธอจงดู หมู่สัตว์ผู้กำลังดั้นรนอยู่ เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา

คำว่า **เหมือนฝูงปลาในน้ำน้อยสิ้นกระแสแล้ว** อธิบายว่า หมู่สัตว์ผู้หวาด ระแวงว่าจะมีผู้แย่งชิงวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมดั้นรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลัง ถูกแย่งชิงไป ย่อมดั้นรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมดั้นรนบ้าง

หมู่สัตว์ผู้หวาดระแวงว่าจะมีความแปรผันไปแห่งวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมดั้นรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรผันไป ย่อมดั้นรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรผันไปแล้ว ย่อมดั้นรนบ้าง คือกระทบกระวาย กระเสือกกระสน ทูรนทุราย ห้วนไหว สั่นเทา กระสับกระส่ายอยู่ เหมือนฝูงปลาในน้ำน้อย คือ น้ำนิดหน่อย น้ำแห้งไป ถูกกา เขียว หรือนกยางโฉบลากขึ้นมาแตะกินก็ดั้นรน กระทบกระวาย กระเสือกกระสน ทูรนทุราย ห้วนไหว สั่นเทา กระสับกระส่ายอยู่ ฉะนั้น รวม ความว่า เหมือนฝูงปลาในน้ำน้อยสิ้นกระแสแล้ว

คำว่า **นรชนเห็นโทษนี้แล้ว ... พึงประพฤติไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา** อธิบายว่า นรชนเห็นแล้ว คือ แลเห็นแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งโทษนี้เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา รวมความว่า นรชนเห็น โทษนี้แล้ว

คำว่า **พึงประพฤติไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา** อธิบายว่า

คำว่า **ความยึดถือว่าเป็นของเรา** ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ ... นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ... นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฏฐิ

นรชนละความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหาได้แล้ว สลัดทิ้งความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฏฐิได้แล้ว ไม่ยึดถือตาว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือหูว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือจมูกว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือลิ้นว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือกายว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือใจว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น รูป ... เสียง ... กลิ่น ... รส ... โณภูฐัพพะ ... ธรรมารมณ ... ตระกูล ... หมู่คณะ ... อาวาส ... ลาก ... ยศ ... สรรเสริญ ... สุข ... จีวร ... บิณฑบาต ... เสนาสนะ ... คิลานปัจฉัยเภสัชบริขาร ... กามธาตุ ... รูปธาตุ ... อรูปธาตุ ... กามภพ ... รูปภพ ... อรูปภพ ... สัตถุญญาภพ ... อสัตถุญญาภพ ... เนวสัตถุญญานาสัตถุญญาภพ ... เอกโวการภพ⁹⁵ ... จตุโวการภพ⁹⁶ ... ปัญจโวการภพ⁹⁷ ... อดีต ... อนาคต ... ปัจจุบัน ... รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โณภูฐัพพะที่รับรู้ และธรรมารมณที่พึงรู้แจ้งว่าเป็นของเรา พึงประพฤติ คือ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป รวมความว่า นรชนเห็นโทษนี้แล้ว ... พึงประพฤติไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา

คำว่า **ในภพทั้งหลาย** ในคำว่า **อย่าก่อตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย** ได้แก่ ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ตัณหาตรัสเรียกว่า เครื่องเกี่ยวข้อง คือ ความกำหนด ความกำหนดนั้ ... อภิขมา อกุศลมูลคือโลภะ⁹⁸

⁹⁵ ดูรายละเอียดข้อ ๓/๑๒

⁹⁶ ดูรายละเอียดข้อ ๓/๑๒

⁹⁷ ดูรายละเอียดข้อ ๓/๑๒

⁹⁸ ดูรายละเอียดข้อ ๓/๑๐-๑๑

คำว่า **อย่าก่อตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย** อธิบายว่า อย่าก่อ ตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย คือ อย่าก่อ อย่าให้เกิด อย่าให้เกิดขึ้น อย่าให้บังเกิด อย่าให้บังเกิดขึ้นซึ่งความพอใจ ความรัก ความใคร่ ความชอบใจ รวมความว่า อย่าก่อตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พวกเธอจงดูหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่

เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา

เหมือนฝูงปลาในน้ำน้อยสิ้นกระแสน้ำแล้ว

นรชนเห็นโทษนี้แล้ว ก็อย่าก่อตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย

พึงประพฤติน่ายึดถือว่าเป็นของเรา

[๑๓] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

นักปราชญ์ พึงกำจัดความพอใจในส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน

กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ก็ไม่ติดใจ

ติเตียนกรรมใดด้วยตน ก็ไม่ทำกรรมนั้น

ไม่ติดในสิ่งที่ได้เห็นและได้ยินแล้ว

คำว่า **พึงกำจัดความพอใจในส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน** อธิบายว่า

คำว่า **ส่วนสุด** ได้แก่ ผัสสะ เป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง เหตุเกิดแห่งผัสสะเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง อดีตเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง อนาคตเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง สุขเวทนา เป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง ทุกขเวทนาเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง นามเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง รูปเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง อายตนะภายใน ๖ เป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง อายตนะภายนอก ๖ เป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง ความถือตัวเป็นส่วนสุดด้านหนึ่ง เหตุเกิดแห่งความถือตัวเป็นส่วนสุดอีกด้านหนึ่ง

คำว่า **ความพอใจ** ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนด ด้วยอำนาจความใคร่ ความเพติดเพลินด้วยอำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ หวังน้ำคือ ความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบคือความใคร่ ความยึดถือด้วยอำนาจความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจ ด้วยอำนาจความใคร่ในภพทั้งหลาย

คำว่า **พึงกำจัดความพอใจในส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน** ได้แก่ พึงกำจัด คือ ขจัด ละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความพอใจในส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน รวมความว่า พึงกำจัดความพอใจในส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน

ว่าด้วยผัสสะต่าง ๆ

คำว่า **กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ก็ไม่ติดใจ** อธิบายว่า

คำว่า **ผัสสะ**^{๙๙} ได้แก่ จักขุสัมผัส(สัมผัสทางตา) โสตสัมผัส(สัมผัสทางหู) ฆานสัมผัส(สัมผัสทางจมูก) ชิวหาสัมผัส(สัมผัสทางลิ้น) กายสัมผัส(สัมผัสทางกาย) มโนสัมผัส(สัมผัสทางใจ) อธิวจนสัมผัส(สัมผัสที่เกิดทางมโนทวาร) ปฏิฆสัมผัส (สัมผัสแห่งการกระทบใจ) สุขเวทนียผัสสะ(ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา) ทุกขเวทนียผัสสะ(ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา) อทุกขมสุขเวทนียผัสสะ(ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา) ผัสสะที่เป็นกุศล ผัสสะที่เป็นอกุศล ผัสสะที่เป็นอัพยาทุกต ผัสสะที่เป็นกามาวจร ผัสสะที่เป็นรูปาวจร ผัสสะที่เป็นอรูปาวจร สุกญญต ผัสสะ อนิมิตตผัสสะ อปปณิหิตผัสสะ ผัสสะที่เป็นโลกียะ ผัสสะที่เป็นโลกุตตระ ผัสสะที่เป็นอดีต ผัสสะที่เป็นอนาคต ผัสสะที่เป็นปัจจุบัน ผัสสะ ความถูกต้อง กิริยาที่ ถูกต้อง ภาวะที่ถูกต้องเห็นปานนี้ นี้ตรัสเรียกว่า ผัสสะ

ว่าด้วยปริญา ๓

^{๙๙} **ผัสสะ** หมายถึงความสัมผัสอารมณ์ที่มากกระทบ เช่น ตากระทบกับรูป หรือตาเห็นรูป เรียกว่า จักขุสัมผัส เป็นต้น

คำว่า **กำหนดรู้ผัสสะแล้ว** อธิบายว่า กำหนดรู้ผัสสะด้วยปริยญา ๓ คือ (๑) ญาตปริยญา(การกำหนดรู้ขั้นรู้จัก) (๒) ตีรณปริยญา(การกำหนดรู้ขั้นพิจารณา) (๓) ปหานปริยญา(การกำหนดรู้ขั้นละ)

ญาตปริยญา เป็นอย่างไร

คือ นักปราชญ์รู้จักผัสสะ คือ รู้ เห็นว่า “นี่จักขุสัมผัส นี่โสตสัมผัส นี่ฆานสัมผัส นี่ชีวหาสัมผัส นี่กายสัมผัส นัมโนสัมผัส น้อธิวจนสัมผัส นัฏฐสัมผัส นัผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา นัผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา นัผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุข-เวทนา นัผัสสะที่เป็นกุศล นัผัสสะที่เป็นอกุศล นัผัสสะที่เป็นอัพยาगत นัผัสสะที่เป็น กามาวจร นัผัสสะที่เป็นรูปาวจร นัผัสสะที่เป็นอรูปาวจร นัสนุญตผัสสะ นอนิมิตตผัสสะ น้อปภินิหิตผัสสะ นัผัสสะที่เป็นโลกิยะ นัผัสสะที่เป็นโลกุตตระ นัผัสสะที่เป็นอดีต นัผัสสะที่เป็นอนาคต นัผัสสะที่เป็นปัจจุบัน” นี้ชื่อ ว่าญาตปริยญา

ตีรณปริยญา เป็นอย่างไร

คือ นักปราชญ์ทำสิ่งที่รู้แล้วให้ปรากฏอย่างนี้แล้ว พิจารณาผัสสะ คือ พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น(บังคับไม่ได้) เป็นของทรุดโทรม เป็นเสียด เป็นอุปัทวะ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของผูกพัน เป็นของไม่ยั่งยืน เป็นของไม่มีที่ต้านทาน เป็นของไม่มีที่ซ่อนเร้น เป็นของไม่มีที่พึ่ง เป็นของว่าง เป็นของเปล่า เป็นของสูญ เป็นอนัตตา เป็นของมีโทษ เป็นของแปรผันไปเป็นธรรมดา เป็นของไม่มีแก่นสาร เป็นเหตุแห่งความลำบาก เป็นดุจเพชรฆาต เป็นของปราศจากความเจริญ เป็นของมีอาสวะ เป็นของที่ถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหยื่อแห่งมาร มีชาติ(ความเกิด)เป็นธรรมดา มีชรา(ความแก่)เป็นธรรมดา มีพยาธิ(ความเจ็บป่วย)เป็นธรรมดา มีมรณะเป็นธรรมดา มีโสกะ(ความเศร้าโศก) ปริเทวะ(ความคร่ำครวญ) ทุกขะ(ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุपाยาส (ความคับแค้นใจ)เป็นธรรมดา มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา เป็นเหตุเกิดทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ หากความแค้นขึ้นไม่ได้ เป็นโทษ เป็นของที่ต้องสลัดออกไป นี้ชื่อว่าตีรณปริยญา

ปหานปริยญา เป็นอย่างไร

คือ นักปราชญ์ครั้นพิจารณาเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีกซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในผัสสะ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในผัสสะทั้งหลายเสีย ผัสสะนั้น เธอทั้งหลายจะได้เด็ดขาดแล้วอย่างนี้ ตัดรากถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้” นี้ชื่อว่าปหานปริยญา

คำว่า **กำหนดรู้ผัสสะแล้ว** ได้แก่ กำหนดรู้ผัสสะด้วยปริยญา ๓ อย่าง เหล่านี้แล้ว

คำว่า **ไม่ติดใจ** อธิบายว่า ตัณหาตรัสเรียกว่า ความติดใจ ได้แก่ ความกำหนด ความกำหนดนั ... อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ¹⁰⁰

ความติดใจนี้ ผู้ใดละได้แล้ว คือ ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระงับได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เมื่อด้วยไฟคือญาณแล้ว ผู้นั้นเรียกว่า ผู้ไม่ติดใจ ผู้นั้นไม่ติดใจ คือ ไมยินดี ไม่สยบ ไม่หมกมุ่นในรูป...เสียง ... กลิ่น ... รส ... โผฏฐัพพะ ... ตระกูล ... หมู่คณะ ... อาวาส ... ลาก ... ยศ ... สรรเสริญ ... สุข ... จีวร ... บิณฑบาต ... เสนาสนะ ... คิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ... กามธาตุ ... รูปธาตุ ... อรูปธาตุ ... กามภพ ... รูปภพ ... อรูปภพ ... สันญญาภพ ... อสันญญาภพ ... เนวสันญญานาสันญญาภพ ... เอกโวการภพ ... จตุโวการภพ ... ปัญจโวการภพ ...อดีต ... อนาคต ... ปัจจุบัน ... รูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่รับรู้ และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้ง ได้แก่ เป็นผู้คลายความติดใจแล้ว ปราศจากความติดใจแล้ว สละความติดใจแล้ว คายความติดใจ แล้ว ปล่อย

¹⁰⁰ ดูรายละเอียดข้อ ๓/๑๐-๑๑

ความติดใจแล้ว ละความติดใจแล้ว สลัดทิ้งความติดใจแล้ว คือเป็นผู้คลายความกำหนดแล้ว ปราศจากราคะแล้ว
 สละราคะแล้ว คายราคะแล้ว ปล่อย ราคะแล้ว ละราคะแล้ว สลัดทิ้งราคะแล้ว เป็นผู้หมดความอยากแล้ว ดับแล้ว
 เย็นแล้ว มีตนอันประเสริฐสุขอยู่ รวมความว่า กำหนดรู้ผัสสะแล้วก็ไม่ติดใจ

คำว่า **ใด** ในคำว่า **ติเตียนกรรมใดด้วยตนก็ไม่ทำกรรมนั้น** ได้แก่ กรรมใด

คำว่า **ติเตียน (กรรม)ใดด้วยตน** อธิบายว่า นักปราชญ์ติเตียนตนเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) เพราะทำ
 (๒) เพราะไม่ทำ

นักปราชญ์ติเตียนตนเพราะทำและเพราะไม่ทำ เป็นอย่างไร

คือ นักปราชญ์ยอมติเตียนตนว่า เราทำกายทุจริต ไม่ทำกายสุจริต เราทำวจีทุจริต ไม่ทำวจีสุจริต เราทำ
 มโนทุจริต ไม่ทำมโนสุจริต คือ นักปราชญ์ยอมติเตียนตนว่า เราทำปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์) ไม่ทำความงดเว้น
 จากปาณาติบาต เราทำอกินนาทาน (การลักทรัพย์) ไม่ทำความงดเว้นจากอกินนาทาน เราทำ
 กาเมสุมิจฉาจาร(ประพฤตินกาม) ไม่ทำความงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร เราทำมุสาวาท (การพูดเท็จ) ไม่
 ทำความงดเว้นจากมุสาวาท เราทำปิสุณาวาจา(การพูดส่อเสียด) ไม่ทำความงดเว้น จากปิสุณาวาจา เราทำมรสุ
 วาจา (การพูดหยาบคาย) ไม่ทำความงดเว้นจากมรสุวาจา เราทำสัมผัปปลาปะ(การพูดเพ้อเจ้อ) ไม่ทำความงด
 เว้นจากสัมผัปปลาปะ เราทำอภิขณา(ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) ไม่ทำอนภิขณา เราทำพยาบาท(ความคิด
 ปองร้าย) ไม่ทำอพยาบาท เราทำมิจฉาทิฎฐิ(ความเห็นผิด) ไม่ทำสัมมาทิฎฐิ นักปราชญ์ถือว่าติเตียนตนเพราะทำ
 และเพราะไม่ทำ เป็นอย่างนี้

อีกนัยหนึ่ง นักปราชญ์ยอมติเตียนตนว่า เราไม่รักษาศีลให้บริบูรณ์ ไม่สำรวม ในอินทริยทั้ง ๖ ไม่รู้จัก
 ประมาทในการบริโภคอาหาร ไม่ประกอบความเพียรเครื่องตั้งอยู่เสมอ ไม่หมั่นประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ไม่
 เจริญสติปฏิฐาน ๔ ไม่เจริญสัมมัปปธาน ๔ ไม่เจริญอิทธิบาท ๔ ไม่เจริญอินทริย ๕ ไม่เจริญพละ ๕ ไม่เจริญ
 โภชณงค์ ๗ ไม่เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่กำหนดรู้ทุกข์ ไม่ละสมุทัย ไม่เจริญ มรรค ไม่ทำให้แจ้งนิโรธ นักปราชญ์
 ถือว่าติเตียนตนเพราะทำและเพราะไม่ทำ เป็นอย่างนี้

นักปราชญ์ไม่ทำ คือ ไม่ให้เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ไม่ให้บังเกิด ไม่ให้บังเกิดขึ้นซึ่งกรรมที่ติเตียนตน ด้วยอาการ
 อย่างนี้ รวมความว่า นักปราชญ์ติเตียนกรรมใดด้วยตนก็ไม่ทำกรรมนั้น

คำว่า **นักปราชญ์ ... ไม่ติดในสิ่งที่ได้เห็นและได้ยินแล้ว** อธิบายว่า

คำว่า **ความติด** ได้แก่ ความติด ๒ อย่าง คือ (๑) ความติดด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความติดด้วยอำนาจ
 ทิฎฐิ ... นี้ชื่อว่าความติดด้วยอำนาจตัณหา ... นี้ชื่อว่าความ ติดด้วยอำนาจทิฎฐิ¹⁰¹

คำว่า **นักปราชญ์** ได้แก่ นักปราชญ์ คือ ผู้เป็นบัณฑิต ผู้มีปัญญา ผู้มีปัญญาเครื่องตรัสรู้ ผู้มีญาณ ผู้มี
 ปัญญาแจ่มแจ้ง ผู้มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส

นักปราชญ์ละความติดด้วยอำนาจตัณหาได้แล้ว สลัดทิ้งความติดด้วยอำนาจทิฎฐิ ได้แล้ว ไม่ติด คือ ไม่
 ติดพัน ไม่เข้าไปติดในรูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โณภูฏัพพะที่รับรู้และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้ง คือ เป็นผู้ไม่ติด
 แล้ว ไม่ติดพันแล้ว ไม่เข้าไปติดแล้ว ออกแล้ว สลัดออกแล้ว หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้องแล้ว มีใจเป็นอิสระ(จาก
 ความติด)อยู่ รวมความว่า นักปราชญ์ ... ไม่ติดในสิ่งที่ได้เห็นและได้ยินแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัส
 ว่า

นักปราชญ์ พึงกำจัดความพอใจในส่วนสุดทั้ง ๒ ด้าน

กำหนดรู้ผัสสะแล้ว ก็ไม่ติดใจ

ติเตียนกรรมใดด้วยตน ก็ไม่ทำกรรมนั้น

¹⁰¹ เทียบกับความในข้อ ๑๒/๕๘

ไม่ติดในสิ่งที่ได้เห็นและได้ยินแล้ว

[๑๔] (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)

**มุนีกำหนดรู้สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย
พึงข้ามโอฆะได้ ถอนลูกศรได้แล้ว ไม่ประมาท
ประพฤติดอยู่ ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า**

คำว่า **กำหนดรู้สัญญาแล้ว ... พึงข้ามโอฆะได้** อธิบายว่า

คำว่า **สัญญา** ได้แก่ กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา เนกขัมมสัญญา อภัยบาทสัญญา อวิหิงสาสัญญา รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา รัสมสัญญา ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ เห็นปานนี้ นีตรัสเรียกว่าสัญญา

คำว่า **กำหนดรู้สัญญาแล้ว** ได้แก่ กำหนดรู้สัญญา ด้วยปริญา ๓ อย่าง คือ (๑) ญาตปริญา (๒) ตีรณปริญา (๓) ปหานปริญา

ญาตปริญา เป็นอย่างไร

คือ มุนีรู้จักสัญญา คือรู้ เห็นว่า “นี่กามสัญญา นี่พยาบาทสัญญา นี่วิหิงสา-สัญญา นี่เนกขัมมสัญญา นี่อภัยบาทสัญญา นี่อวิหิงสาสัญญา นี่รูปสัญญา นี่สัททสัญญา นี่คันธสัญญา นี่รสสัญญา นี่โผฏฐัพพสัญญา นี่รัสมสัญญา” นี้ชื่อว่าญาตปริญา

ตีรณปริญา เป็นอย่างไร

คือ มุนีทำสิ่งที่รู้แล้วให้ปรากฏอย่างนี้แล้ว พิจารณาสัญญา คือ พิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นเสียด เป็นอุปัทวะ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหว เป็นของมุขัง ... เป็นเหตุเกิดทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ หาความ แห่มขึ้นไม่ได้ เป็นโทษ เป็นของที่ต้องสลัดออกไป นี้ชื่อว่าตีรณปริญา

ปหานปริญา เป็นอย่างไร

คือ มุนีครั้นพิจารณาเห็นอย่างนี้ ก็ยอมละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในสัญญา สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละความกำหนดด้วยอำนาจ ความพอใจในสัญญา สัญญานั้น เธอทั้งหลายละได้เด็ดขาดแล้วอย่างนี้ ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ นี้ชื่อว่าปหานปริญา

คำว่า **กำหนดรู้สัญญาแล้ว** ได้แก่ กำหนดรู้สัญญาด้วยปริญา ๓ อย่าง เหล่านี้แล้ว

คำว่า **พึงข้ามโอฆะได้** อธิบายว่า พึงข้าม คือ ข้ามไป ข้ามพ้น ก้าวล่วง ล่วงเลย กาโมฆะ(ห้วงน้ำคือกาม) ภโวฆะ(ห้วงน้ำคือภพ) ทิฏฐิฆะ(ห้วงน้ำคือทิฏฐิ) อวิชโชฆะ(ห้วงน้ำคืออวิชชา) รวมความว่า กำหนดรู้สัญญาแล้ว ... พึงข้ามโอฆะได้

คำว่า **มุนี ... ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย** อธิบายว่า

คำว่า **ความยึดถือ** ได้แก่ ความยึดถือ ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือด้วยอำนาจทิฏฐิ ... นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยอำนาจตัณหา ... นี้ชื่อว่าความยึดถือด้วยอำนาจทิฏฐิ¹⁰²

คำว่า **มุนี** อธิบายว่า ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ คือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ... ความไม่หลงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ผู้ที่ประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่ามุนี คือ ผู้บรรลุโมณญาณแล้ว โมนะยธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี) ๓ ประการ คือ (๑) โมนะยธรรมทางกาย (๒) โมนะยธรรมทางวาจา (๓) โมนะยธรรมทางใจ

โมนะยธรรมทางกาย เป็นอย่างไร

¹⁰² ดูเทียบกับความในข้อ ๑๒/๕๔

คือ การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย กายสุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย ญาณมีกายเป็นอารมณ์ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย กายปริยญา(การกำหนดรู้กาย) ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย มรรคที่สหคตด้วย ปริยญา ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย การละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในกาย ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย ความดับแห่งกายสังขาร การบรรลุจุดตถมาน ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย

โมเนยยธรรมทางวาจา เป็นอย่างไร

คือ การละวจีทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา วจีสุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา วาจาปริยญา(การกำหนดรู้วาจา) ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา มรรคที่สหคตด้วยปริยญา ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา การละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในวาจา ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา ความดับแห่งวจีสังขาร การบรรลุทุติยฌาน ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา

โมเนยยธรรมทางใจ เป็นอย่างไร

คือ การละมโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ มโนสุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ ญาณมีใจเป็นอารมณ์ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ จิตตปริยญา(การกำหนดรู้จิต) ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ มรรคที่สหคตด้วยปริยญา ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ การละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในจิต ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ ความดับแห่งจิตตสังขาร การบรรลุสัญญาเวทิตนวิโรธ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ

(สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า)

บัณฑิตทั้งหลาย เรียกบุคคลผู้เป็นมุนีทางกาย
เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ผู้ไม่มีอาสวะ
ว่าเป็นมุนีผู้สมบูรณ์ด้วยโมเนยยธรรม ละกิเลสทั้งปวงได้
บัณฑิตทั้งหลาย เรียกบุคคลผู้เป็นมุนีทางกาย
เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ผู้ไม่มีอาสวะ
ว่าเป็นมุนีผู้สมบูรณ์ด้วยโมเนยยธรรม ล้างบาป¹⁰³ ได้แล้ว¹⁰⁴

¹⁰³ ล้างบาป หมายถึงล้างบาปด้วยมัคคญาณ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๗๓)

¹⁰⁴ ดูเทียบ ขุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๖๗/๔๓๒, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๘

มุนีผู้ประกอบด้วยโมเนยยธรรม ๓ ประการเหล่านี้ มี ๖ จำพวก คือ (๑) อาคารมุนี (๒) อนาคตมุนี (๓) เสขมุนี (๔) อเสขมุนี (๕) ปัจเจกมุนี (๖) มุนิมุนี¹⁰⁵

อาคารมุนี เป็นอย่างไร

คือ บุคคลผู้ครองเรือน เห็นทาง(นิพพาน)แล้ว รู้แจ้งหลักคำสอนแล้ว เหล่านี้ ชื่อว่าอาคารมุนี

อนาคตมุนี เป็นอย่างไร

คือ บุคคลผู้เป็นบรรพชิต เห็นทาง(นิพพาน)แล้ว รู้แจ้งหลักคำสอนแล้ว เหล่านี้ชื่อว่าอนาคตมุนี

พระเสขะ ๗ จำพวก ชื่อว่าเสขมุนี

พระอรหันต์ทั้งหลาย ชื่อว่าอเสขมุนี

พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าปัจเจกมุนี

พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสเรียกว่ามุนิมุนี

(สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า)

บุคคลโง่เขลาไม่รู้อะไร เพียงแต่นั่งนิ่ง ๆ หาชื่อว่าเป็นมุนีไม่

ส่วนบุคคลผู้ฉลาด เลือกซึ่งเอาแต่สิ่งที่ดี ละทิ้งสิ่งชั่ว

เหมือนบุคคลซึ่งสิ่งของ จึงจะชื่อว่าเป็นมุนีแท้

ผู้ที่รู้โลกทั้ง ๒ ก็เรียกว่า เป็นมุนี (เช่นกัน)¹⁰⁶

ผู้รู้ธรรมทั้งของอัสติบุรุษและสัสติบุรุษ

ทั้งภายในและภายนอก ในโลกทั้งปวง

เทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว ก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้อง¹⁰⁷

และตัดหน้าตาข่าย¹⁰⁸ได้แล้ว ชื่อว่ามุนี¹⁰⁹

¹⁰⁵ **มุนิมุนี** พระอรรถกถาจารย์แก้ว่า มุนิมุนโย วุจฺจนฺติ ตถาคตาติ พระตถาคตท่านเรียกว่า มุนิมุนี

เพราะมีความหมาย ๘ อย่าง คือ

(๑) พระผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้น คือเสด็จมาทรงบำเพ็ญพุทธจริยา

(๒) พระผู้เสด็จไปแล้วอย่างนั้น คือทรงทำลายอริยชา สละปวงกิเลสเสด็จไปเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ

(๓) พระผู้เสด็จมาถึงตถลักษณะ คือทรงมีญาณหยั่งรู้เข้าถึงลักษณะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย

(๔) พระผู้ตรัสรู้ตถธรรมตามที่มันเป็น คือตรัสรู้อริยสัจ ๔ หรือปฏิบัติจสุมุปาบาท

(๕) พระผู้ทรงเห็นอย่างนั้น คือทรงรู้เท่าทันสรรพพารมณที่ปรากฏแก่หมู่สัตว์ทั้งเทพและมนุษย์ ทั้งสัตว์โลก เทพและพรหมได้

ประสบและพากันแสวงหา

(๖) พระผู้ตรัสอย่างนั้น หรือมีพระวาทะแท้จริงถูกต้องไม่เป็นอย่างอื่น

(๗) พระผู้ทำอย่างนั้น คือตรัสอย่างใด ทำอย่างนั้น ทำอย่างใด ตรัสอย่างนั้น

(๘) พระผู้เป็นยิ่ง คือทรงเป็นผู้ใหญ่ยิ่งเหนือกว่าสรรพสัตว์ตลอดถึงพระพรหมที่สูงที่สุด เป็นผู้เห็นถ่องแท้ ทรงอำนาจเป็นราชาที่

พระราชาทรงบูชา เป็นเทพแห่งเทพ เป็นอินทร์เหนือพระอินทร์ เป็นพรหมเหนือ พรหม ไม่มีใครอาจจะวัดหรือจะทัดเทียมพระองค์ด้วย คือล สมารี ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ (ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๗๓-๑๘๑)

¹⁰⁶ ดูเทียบ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖๘-๒๖๙/๑๑๕, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๙

¹⁰⁷ **เครื่องข้อง ๗** อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และทุจริต

¹⁰⁸ **ตาข่าย** มี ๒ อย่าง คือ ตัณหาและทิฏฐิ

¹⁰⁹ ดูเทียบ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๓๓/๖๒๔, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๑/๑๒๙

คำว่า **ความติด** ได้แก่ ความติด ๒ อย่าง คือ (๑) ความติดด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความติดด้วยอำนาจทิวฐิ ... นี่ชื่อว่าความติดด้วยอำนาจตัณหา ... นี่ชื่อว่าความ ติดด้วยอำนาจทิวฐิ

มุนีละความติดด้วยอำนาจตัณหาได้แล้ว สลัดทิ้งความติดด้วยอำนาจทิวฐิ ได้แล้ว ไม่ติด คือ ไม่ติดพัน ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย คือ เป็นผู้ไม่ติดแล้ว ไม่ติดพันแล้ว ไม่เข้าไปติดแล้ว ออกแล้ว สลัดออกแล้ว หลุดพ้นแล้ว ไม่เกี่ยวข้อง แล้ว มีใจเป็นอิสระ(จากความติด)อยู่ รวมความว่า มุนีไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย

คำว่า **ถอนลูกศรได้แล้ว ไม่ประมาท ประพฤติอยู่** อธิบายว่า

คำว่า **ลูกศร** ได้แก่ ลูกศร ๗ ชนิด คือ (๑) ลูกศรคือราคะ (๒) ลูกศรคือโทสะ (๓) ลูกศรคือโมหะ (๔) ลูกศรคือมานะ (๕) ลูกศรคือทิวฐิ (๖) ลูกศรคือโสภะ (๗) ลูกศรคือความสงสัย

ลูกศรเหล่านั้นผู้ใดละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบได้แล้ว ระวังได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก เผาด้วยไฟคือญาณแล้ว ผู้นั้นพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ผู้ถอนลูกศรได้แล้ว คือ ถอนลูกศรออกแล้ว ดึงลูกศรขึ้นแล้ว ดึงลูกศรออกแล้ว ชูดลูกศรออกแล้ว กระจายลูกศรออกแล้ว สละลูกศรแล้ว คายลูกศรแล้ว ปล่อย ลูกศรแล้ว ละลูกศรแล้ว สลัดทิ้งลูกศรแล้ว เป็นผู้หมดความอยาก ดับแล้ว เย็นแล้ว มีตนอันประเสริฐเสวยสุขอยู่ รวมความว่า ถอนลูกศรได้แล้ว

คำว่า **ประพฤติก้อย** ได้แก่ ประพฤติก้อย คือ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไป ยังชีวิตให้ดำเนินไป

ว่าด้วยความไม่ประมาท

คำว่า **ไม่ประมาท** อธิบายว่า ผู้ทำด้วยความเอื้อเฟื้อ ทำติดต่อกัน ไม่หยุด ประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ละความพอใจ ไม่ทอดธุระ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย

คือ ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความไม่ ถอยกลับ สติสัมปชัญญะ ความเพียร เป็นเครื่องเผากิเลส ความเพียรแรงกล้า ความตั้งใจ ความประกอบเนื่อง ๆ ด้วยคิดว่า “เราพึงทำสี่สัจฉ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาสัจฉ์ที่บริบูรณ์ในข้อนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร” ดังนี้ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย ... ว่าเราพึงทำสมาธิขันธ์ ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาสมาธิขันธ์ที่บริบูรณ์ในข้อนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร ดังนี้ ... ว่าเราพึงทำปัญญาขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาวิมุตติขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาวิมุตติขันธ์ในข้อนั้น ๆ โดยอุบาย อย่างไร ดังนี้ ... คือ ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความไม่ถอยกลับ สติสัมปชัญญะ ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส ความเพียร แรงกล้า ความตั้งใจ ความประกอบเนื่อง ๆ ด้วยคิดว่า เราพึงทำวิมุตติญาณทัสสน-ขันธ์ที่ยังไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาวิมุตติ-ญาณทัสสนขันธ์ที่บริบูรณ์ในข้อนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร ดังนี้ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย คือ ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความไม่ถอยกลับ สติสัมปชัญญะ ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส ความเพียร แรงกล้า ความตั้งใจ ความประกอบเนื่อง ๆ ด้วยคิดว่า “เราพึงกำหนดรู้ทุกขที่ยังมิได้กำหนดรู้ พึงละกิเลสที่ยังมิได้ละ พึงเจริญมรรคที่ยังมิได้เจริญ หรือพึงทำให้แจ้งนิโรธที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง โดยอุบายอย่างไร” ดังนี้ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย รวมความว่า ถอนลูกศรได้แล้ว ไม่ประมาท ประพฤติอยู่

คำว่า **ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า** อธิบายว่า ไม่หวังโลกนี้ คืออัตภาพ ของตน ไม่หวังโลกหน้า คือ อัตภาพของผู้อื่น ไม่หวังโลกนี้ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณของตน ไม่หวังโลกหน้า คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณของผู้อื่น ไม่หวังโลกนี้ คืออายตนะภายใน ๖ ไม่หวังโลกหน้า คืออายตนะภายนอก ๖ ไม่หวังโลกนี้ คือมนุษยโลก ไม่หวังโลกหน้า คือเทวโลก ไม่หวังโลกนี้ คือ กามธาตุ ไม่หวังโลกหน้า คือรูปธาตุ อรูป

ธาตุไม่หวังโลกนี้ คือกามธาตุ รูปธาตุ ไม่หวังโลกหน้า คืออรุธธาตุ ไม่หวัง คือ ไม่ต้องการ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่
 มุ่งหมาย ไม่มุ่งหวังคติ การถือกำเนิด ปฏิสนธิ ภพ สงสาร หรือ วัฏฏะต่อไป รวมความว่า ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลก
 หน้า ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

มุนีกำหนดรู้สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย

พึงข้ามโอฆะได้ ถอนลูกศรได้แล้ว ไม่ประมาท

ประพฤติดอยู่ ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า

คุหฺฏฐกฺขตฺตนิทฺเทสํ ๒ จป
